

55983

1998 375

1998/2

HONISMERET

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVI. ÉVFOLYAM

1848-1849

MARZIUSI I FJUSAC

1870.

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVI. ÉVFOLYAM

TARTALOM

1848-1998	1848-1849 másfél százados tanulságai (<i>Kanyar József</i>) 3
	Szeged 1848 tavaszán (<i>Márki Zoltán</i>) 6
	1848 Bonyhádon (<i>Kolta László</i>) 10
	Kisvárdai 1848-1849-ben (<i>Néző István</i>) 11
	Vécsey Károly honvédtábornok (<i>Dr. Boross Zoltán</i>) 13
	Pest megyei honvédek 1848-1849-ben (<i>Dr. Gelencsér Gyula</i>) 21
	Földes az 1848/49-es szabadságharcban (<i>Karacs Zsigmond</i>) 27
	Gyerkőc katonák 1848-1849-ben (<i>Fancsovits György</i>) 36
	Magyarság, mint példakép, a horvát nemzeti mozgalomban (<i>Sokcsévits Dénes</i>) 37
	Román képviselők az 1848-49-es országgyűlésben (<i>Horváth Lajos</i>) 41
	Losonci csaták 1849-ben (<i>Böszörményi István</i>) 48
	Elpusztított 48-as emlékműveink (<i>Csallóközi Zoltán</i>) 56
TERMÉS	Pesty Frigyes és a honismeret (<i>Csoma Zsigmond</i>) 59
	A középkori Muhi újabb régészeti feltárásai (<i>Pusztai Tamás</i>) 61
	Az ónodi országgyűlés II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban (<i>Dr. Ágoston István György</i>) 66
	Petőfi és Jókai Váradi Antal esküvőjén (<i>Pifkó Péter</i>) 71
ÉVFORDULÓK	Kétszáz esztendeje született gróf Károlyi István (<i>Fericsán Kálmán</i>) 75
	Emlékezés Diószegi Vilmosra (<i>Hoppál Mihály</i>) 77
HAGYOMÁNY	Húsvéti tojásjátékok (<i>Lukács László</i>) 82
	Dr. Kóczian Géza etnobotanikai kutatásai (<i>Dr. Babulka Péter</i>) 84
KRÓNIKA	Hányféleképpen veszszek a magyar ember (<i>Grétsy László</i>) 87
	A paksi Jámbor Pál Társaság (<i>Beregnyei Miklós</i>) 90
	Imre Samu emléktáblájának leleplezése Felsőőrben (<i>Balassa Iván</i>) 92
	Népi együttesek találkozója Óbudán (<i>Kriza Ildikó</i>) 94
	Népzenei gyűjtőúton Erdélyben (<i>Hőgye Zsófia</i>) 95
	Szekeres László halálára (<i>Székely András Bertalan</i>) 96
	Búcsú Tábori Györgytől (<i>Dankó Imre</i>) 97
KÖNYVESPOLC	A nemzetiségi kulturális autonómiáról (<i>Gubás Jenő</i>) 99
	Magyarok a poklok butyraiban (<i>Botlik József</i>) 100
	Alexandar Kasaš: Magyarok a Vajdaságban (<i>Vajda Gábor</i>) 102
	Dóka Klára: A Körös és a Berettyó vízrendszer szabályozása a XVIII-XIX. szd-ban (<i>Fejér László</i>) 103
	Csikmadaras hét évszázada (<i>Sebestyén Kálmán</i>) 104
	Röszke földje és népe (<i>P. L.</i>) 105
	Bánkiné Molnár Erzsébet: Polgárok Kiskunfélegyházán 1890-1913 (<i>Szilágyi Miklós</i>) 107

Cs. Simon István: Lehasadt ág (<i>Végh Károly</i>).....	108
Szakáll Sándor-Fehér József-Viga Gyula: Kőmunkák Erdőbényén (<i>Bencsik János</i>).....	108
Sípos Antalné-Bencze Géza-Bikki István-Korbonits Dezső: Egy mindig megújuló vállalat (<i>Haraszi Viktor</i>).....	109
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA.....	111

A borítón látható képek a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményéből valók, Kútvoivgyi Mihály felvételei.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER

KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VIGA GYULA

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ágoston György dr. református lelkész, Miskolc – *Babulka Péter dr. Bp. – *Balassa Iván néprajzkutató, Bp. – *Bencsik János dr. ny. múzeumigazgató, Tokaj – *Beregnyei Miklós üzemtörténész, Paksi Atomerőmű, Paks – + Boross Zoltán Debrecen – Botlik József dr. történész, teológus, a Magyar Nemzet munkatársa Bp. – Böszörményi István tanár, Losonc – Csallóközi Zoltán hálózattervező, Szentendre – Csoma Zsigmond főtanácsos, Mezőgazdasági Múzeum, Bp. – *Dankó Imre dr. etnographus, c. egyetemi tanár, Debrecen – Fancsovits György ny. történész, muzeológus, Bp. – Fejér László igazgató, Vízügyi Múzeum Levéltár és Könyvgyűjtemény, Bp. – Fericsán Kálmán tanár, Kozma L. Szak-középsz., Bp. – Gelencsér Gyula dr. ny. matematikatanár, Szentendre – Gubás Jenő Szabadka – Haraszi Viktor levéltáros, Magyar Országos Levéltár, Bp. – Hoppál Mihály igazgató, Európai Folklórközpont, Bp., MTA Néprajzi Intézet, Bp. – Horváth Lajos főlevéltáros, Magyar Országgyűlés Hivatal, Bp. – Hőgye Zsófia tanuló, Bessenyei Gy. Tanárképző Főisk., Sátoraljaújhely – Kanyar

József dr. ny. levéltárigazgató, Bp. – Karacs Zsigmond helytörténész, Bp. – Kolta László dr. ny. szakfelügyelő tanár, c. főiskolai docens, Bonyhád – Kriza Ildikó osztályvezető, MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp. – Kútvoivgyi Mihály fotóművész, Bp. – Lukács László osztályvezető, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár – Néző István könyvtáros, Városi Könyvtár, Kisvárdra – Péter László irodalomtörténész, Szeged – Pifkó Péter dr. tanár, Ipari Szakmunkásképző és Szak-középsz., Esztergom – Pusztai Tamás régész-osztályvezető, Herman Ottó Múzeum, Miskolc – Sebestyén Kálmán dr. történész, Postamúzeum, Bp. – Soksevits Dénes egyetemi adjunktus, JPTE BTK Horváth Tanszék, Pécs – Székely András Bertalan dr. tanszékvezető, Szent László Akadémia, Bp. – Szilágyi Miklós dr. igazgatóhelyettes, MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp. – Vajda Gábor irodalomtörténész, Városi Könyvtár, Szabadka – Végh Károly dr. irodalomtörténész, Magyar Irodalom Háza, Bp.

*-al jelzett szerzők tiszteletdíjukról lemondtak

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-3766. Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a CERBERUS Kft. nyomdájában (1066 Bp., Lovag u. 14. Tel/fax: 131-3042). Felelős vezető: Schmidt Gábor. Terjeszti a Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság és alternatív terjesztők. Példánnyonkénti ára: 98 Ft. Évi előfizetési díja 540 Ft. Elfizethető postautalványon (1900 Budapest, Orczy tér 1.), valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387. Megjelenik a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

1848–1849 másfélszázados tanulságai

V. Ferdinánd a Schönbrunnban írta alá kiáltványát 1848. szeptember 2-án, amelyben felszólította a birodalom népeit az ország tartós megnyugtatására és az alkotmányos rend helyreállítására. A kiáltványnak semmi fogatja sem lett az országban. V. Ferdinánd már nem volt képes megfékezni az „Európát bejáró forradalom kísértetét”, 1848 márciusában Bécsben is kitört a forradalom s vége lett a „Vormärznek” is. 1848. február 29-én a francia forradalom és a délnémet felkelés is kitört Európában. A Habsburg monarchia nyugtalanságát Kossuth pozsonyi országgyűlési beszéde kezdeményezte és fokozta hazánkban. Még fél év sem telt el Ferenc József trónralépése óta (1848. december 2.) a magyar forradalom azonban már elérte csúcspontját az 1849. április 20-án, a debreceni református templomban proklamált Függetlenségi Nyilatkozattal. Ekkor mondta ki az itt üléselő országgyűlés az ország függetlenségét és a Habsburg-Lotharingiai ház detronizálását, megfosztva azt a magyar tróntól és Kossuthot választva meg az ország kormányzó elnökévé.

Ám Európa a történeteket nem tűrte és nem fogadta el, a konzervatív cári birodalom szövetségre lépett I. Ferenc Józseffel és orosz katonai segítséggel leverték a magyar szabadságharcot. Szeged feladása után – 1849. augusztus elején – a szabadságharc tragikus bukása már hatalmas léptekkel közeledett. Görgey Aradra érkezése után a magyar haderő helyzete válságosra fordult. A végzetes temesvári vereség után maga Kossuth is lemondott, a főhatalmat Görgeyre bízva. Ezután került sor augusztus 13-án a világsíri fegyverletételre és Haynau katonai önkényuralmának a bevezetésére.

1848. márciusának a jelentőségét 150 évvel ezelőtt a piaristák helyettes kormányzója a meryei uradalomban az alábbiakban foglalta össze: „Az 1848-ik évi március 15-ke honunkban egy új korszakot idézett elő, egy olyan korszakot, melyben életünk és társadalmi viszonyaink minden legcsekélyebb részletei, ennél fogva még a mezei gazdálkodás is új irányt nyert. Megdöntötte a feudális rendet, az új törvények eltörölték a jobbágságot, a paraszt szabad birtokosa lett annak a földterületnek, mely az úrbérrendezés eredményeként jobbágyteleként már a birtokában tartott adófizetőként. De mert a gazdálkodás is új irányt nyert, ezután már nem nézhetett aggodalom nélkül a gazdálkodás folyamatára senki, miután hatalmas eszközt vettek ki az uraság kezéből, és amely a rossz gazdálkodás következtében ezekre menő veszteséggel gazdálkodhatott.” (Meryei piarista custodiatus iratai. Somogy Megye Levéltára.)

Mi maradt megoldatlan az agrárium mezején? Az a terhes szolgáltatás, amelyet a parasztok jogilag továbbra is a földesúr birtokának tekintett földterületből tartottak művelés alatt az úrbéri állományon kívül. A parasztok a földeket is szerették volna tulajdonukba venni, a földesurak azonban gátolták a jobbágyfelszabadító törvényeken túlmenő paraszti kívánságok teljesítését. A föld felszabadítása körül kiéleződő ellentéteket nemcsak a parasztok, hanem a megyék szegényebb nemessége is pártolta.

Végezetül is 1848 forradalma Somogy megye 231 községében 12 853 jobbágy és 1798 zsellér és házatlan családost szabadított fel, mentesítve őket

718 043, 42 napi robottól, 12 101 ezüst forint fizetésétől és szántóföldi termésük ötöd-részének ingyenes átengedésétől. (Tóth Tibor: A megyei jobbágyfelszabadítás adatainak táblázata a Harminc nemzedék vallomása Somogyról c. kötetben.)

Az úrbér és a dézsma márciusi megszüntetésével a forradalom azonban olyan szenvedélyeket szabadított fel a parasztság soraiban, amelyeket az áprilisi törvények már nem tudtak megfékezni és a megyék alispánjainak – nagyon hamar – katonai karhatalmat kellett ellenük betvetni. (Ember Győző: A magyar parasztmozgalmak 1848-ban. Bp. 1949.) A megyékben mindenütt kaotikus állapotok uralkodtak: a szegődényesek lázadtak, a földesúri jogok eltörlését követelték, harcoltak a falvak önkormányzati jogaiért és bevételéért. A drávai

határőrségben egyre erősödött a parasztság megnövekedett öntudata, Szemere belügyminiszter pedig a horvátországi „alkotmányellenes hűtlen törekvések növekedését észelve Batthyány Lajos miniszterelnök rendeletére már 2000 nemzetőrt állított ki. Következtében a bécsi udvar ellenforradalmi politikájának eredményeként Jellasics fegyveres ellenforradalma 34 000 főnyi sereggel áttört a Dráván és pusztítva dúlta az útjába eső falvakat. Később a szabadságharc elleni arisztokrácia ellenforradalmi magatartása is megindította küzdelmét. Hiába fogalmazta meg a Közlöny egy névtelen somogyi levelezője: „Somogy megye földnépe nem akar a császári katonai kormány alatt maradni s várva várja azt a pillanatot, midőn a magyar kormánynak mutatja be hódolatát.” Amikor azonban Noszlopy Gáspár 1849. május 7-én bevonult népfelkelő seregével a megye székhelyére, csakhamar megtartotta a tisztújítást, első alispánul Berzsenyi Farkast, a nagyhírű lírikus: Berzsenyi Dániel fiát nevezte ki. Május 14-én Noszlopy kormánybiztos elnöklete alatt a bizotmányi ülésen felolvasták a *nemzet függetlenségi nyilatkozatát*, amelyről azt mondták, hogy „*ünnep vala nekünk, nagyszerű és dicső, minőt csak századok egyszer nyújthatnak, miként szent vala a nap és nagyszerűen dicső, melyben a nemzetgyűlés, hazánk jövő nagyságának e rendíthetetlen talpköve meghozta a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatát! Ez a teremtés első reggele volt nekünk, az előtételek, a zsarnokság és szolgaság övilágát elsodró özönvíz után.*”

Másfél százados múltunk történeti analógiáját vizsgálva, szóljunk arról is, hogy a tragikusán drámai 1848–1849-es esztendőket után aránylag milyen rövid idő alatt kezdett kibékülni nemzetünkkel az uralkodó, midőn annak neoabszolutista kormánya már modern kormányzati kérdések megoldásával az ország gúzsbakötött helyzetén akart javítani. Az 1860–1861-es esztendőket után a gazdasági válság már kibontakozott, Ausztria nemzetközi elszigeteltsége kezdett megszűnni, Garibaldi győzelmei, az emigráció sikeres tevékenysége megbuktatták Bach Sándor rendszerét, az osztrák centralista törekvések pedig érvényesíteni akarták a schmerlingi provizórium koncepcióit, de a hazai vezető rétegek békülékenyebb magatartása és hangulata, Stadion törvényei, Thun Leo Entwurfjának modern középiskolai törvényei, a népiskolákkal való eredményesebb hatósági törődés, végül is a kiegyezéshez vezettek.

Korunk párhuzamba vonható történései – a „kiegyezés” kora előtti kormányzat idejéhez – igen hasonlatos tanulságokat tartalmaznak. Koalíciónk mai nemzetközi elfogadottságát – ma is – *siker*nek mondja a kormány, ha azt az ellenzék *sikerpropagandának* is nevezi. Ez a siker azonban viszonylagos s nem egyértelmű! Különösképp nem mondhatók sikeresnek azok a kormányzati törekvések, amelyek következménye a kultúra, az iskola, az agrárium, a művészetek és a tudomány állapota, a piacosított kultúra pusztítása; erkölcsi életünk züllése, egészségügyi állapotaink leromlása, a rablógylkosságok és betörések emelkedő tendenciája; a politika zűrzavaros helyzete, a népesség tragikus fogyása, nemzettudatunk megroppanása, gyűlölködő irigység és korszakvaksággal megvert társadalmunk állapota.

E másfél század idejére nézve abban is hasonlatos a két nagy történelmi korszak, hogy *egyik se tette mérlegre a „kiegyezését”*, szigorúan kielemezve belőlük a nemzet előremutató jövőképét és azt képező megoldatlan kérdéseit.

Ismeretes, hogy a Habsburg dinasztia sokkal *kisebb* szerepet játszott a politikai és a kulturális életben a XIX. században, mint a megelőző századokban. *A magyarság pedig a polgárság kibontakozó millenniumi századában többet szeretett volna elérni és felmutatni* a kiegyezés után. Megbékélni és kiegyezni kellett volna a nemzetnek önmagával is! Sorskérdéseink nagyobbik fele is megoldatlanul maradt hátra még másfél század múltán is! Köztük is az érdemnélküli önjelölt tehetőség nélküli manipulációi, amelyek a hatalmat nyaldosó politikai alkalmatlanság melegágyai voltak. A nemzetközömbös internacionalizmus visszarendeződése, az iskola, könyv és művelődés, kultúra és tudomány és nemzet-ethosz pusztítója volt. Most már magyar zászlókat is letépő zavaros agyú és indulatú sihederek is dühöngtek, mint ezt éppen az egri főiskola épületén tették legutóbb!

Hazánkban napjainkban egyre sűrűsödnek az ellentmondások a hatalommal ellenérzéssel viselkedő polgárok soraiban. Belpolitikában csakúgy, mint a külben. A Kárpát-medence egyik legzaklatottabb földjén élünk!

A kultúrát nem lehet örökölni – mondta Kodály Zoltán –, minden generációnak magának kell megküzdenie azzal, hogy tudják, *hogy a világ azoké, akik azt telelakják* – Széchenyi figyelmeztetése szerint: *néppel és tehetséggel!* Más szóval ez azt is jelenti a számunkra, hogy abban a korban, amelyben kezd kiveszni a *magyar anya és a magyar gyermek*

csillagképe társadalmunk soraiból, s helyette csak az anyagi jólétet, a vad és féktelen piaci erők gazdagodását űzik gazdagjai, pedig már hallották a történelemből, hogy az ilyen törekvésekbe eleddig már minden nép belepusztult!

Jaj annak a nemzetnek, amelynek nincsenek áldozatos misszionáriusai, szülő édesanyái, amelynek nincsenek elégséges számban tanítói, iskolái, és tanuló ifjúsága, akiket tanítsanak! A nemzetbénító gyermektelenség a jövőt is bénítja, elfogy és kihalhat következtében a nemzet, mint a zentai iskolai osztályjelentésben, amely így hangzott: „Tanár Úr! Tisztelettel jelentem, az osztály létszáma 42, ebből hiányzik *mind!*” (Dr. Burány Béla: Talpraállunk? Szivárvány 1/1997. Magyar Ház Kiadvány, Chicago)

Cikkünk befejező soraiban had kérdezzük meg olvasóinktól: miért reagálnak hazánkban a kormánypártok és jó néhány szervezet dühödten és sértődötten a nemzet ügyeire vonatkozó kérdésekre? Miért idegesítő az, ha megkérdézik hazánkban: miért kell a hazai tudomány, művészet, nyelv és zenekultúra, a magyar irodalom és történelem, egyáltalán az értelmiség kérdéseivel és nemzettudatunkkal törődni és feszegetni nagy és egyetlen sorskérdésünket: *mennyi nemzetünk lélekszám fogyása?*

Kanyar József

Az első felelős magyar kormány

Szeged 1848 tavaszán¹

Az 1847/48-as pozsonyi országgyűlés szegedi követei Rengy Nándor és Wöber György voltak. A követek egyik legfontosabb feladata, hogy az országgyűlés tevékenységéről városuknak pontosan beszámoljanak. A követjelentések értékelésére a város külön választmányt állított fel – az akkori polgármester – Lengyel Pál elnökletével.

Egy pénteki napon, 1848. március 17-én is ilyen jelentést vártak a város előjárói, amikor délután 5 órakor Szegedre érkezett a pesti gőzhajó, a Pannónia. A hajón érkezett a követek sűrűgönye,² melyben beszámolnak az országgyűlés március 14-i és 15-i üléséről. A sűrűgönyt Tary Pál főkapitány bontotta fel három tanácsos jelenlétében. (Az egyik Petrovics István szerb tanácsnok volt.) A sűrűgöny tartalma sokakat meglepett. Néhány – a köztudottan németellenes hangulat ellenére is ámulatba ejtő – részletet idézek a sűrűgönyből: „...a bécsi abszolutisztikus kormány megbukott, Metternich herceg nincs többé, Istennek hála nem miniszter...” Azután tudósítanak az országgyűlés március 14-i és 15-i határozatairól: „...a köztetervvel elfogadtattott, az úrbériség megszüntetett, választmány küldetett a honvédelmi és népképviseleti rendszer kimunkálására...”

A követek jelentése futótűzként terjedt el a városban, s a lakosság különböző megmozdulásokkal nyilvánította ki lelkesültségét. A város értelmiségi Osztrovszky József vezetésével összegyűltek a Palánk Kaszinóban s elhatározták,³ hogy másnap, március 18-án népgyűlést tartanak. Szervezésére bizottságot választottak, melynek tagjai Osztrovszky József, Dáni Ferenc, Vadász Manó, Zsótér Andor és Szubé Péter (szerb) ügyvédek voltak. Szándékukat még aznap este feltárták a főbíró és a többi tanácsbeli előtt, s azok is egyértelműen beleegyeztek.⁴ Este a város utcáin különféle zászlós csoportok fölvonulást tartottak. Az ünneplők elhaladtak Horváth Cirill (cenzor) és Kremminger Antal prépost háza előtt. Az előbbinél a sajtószabadságot, az utóbbinál a vallásszabadságot hirdették éljenzve. Egy másik csoport Dáni Ferenc vezetésével a székhelyben tartott színelőadásra vonult be, ahol félbeszakadt az előadás, és Dáni a pódiumon fennhangon élte a szabadság, egyenlőség és testvériség győzelmét.

Másnap, március 18-án Szegeden hetipiacos nap volt. A városháza előtt kb. 4000 főnyi egybegyűlt ember részvételével tartották meg a népgyűlést. Ennek lefolyását a Kolb Ádám által leírt jegyzőkönyvből ismerjük.⁵ Első lépésként felolvasták a követek jelentését, majd Bérczy Antal elmondta a 12 pontot. Kimondták, hogy ezután a tanácsi és községi ülések nyilvánosak. A közszend és a rend biztosítására – pesti mintára – 24 tagú „állandó bizottmány”-t választottak Tary Pál elnöklete alatt. Az ország békés átalakulásának megünneplését a város kivilágításával, március 19-re tűzték ki. Kimondták a nemzetörség megalakítását és azt, hogy a népgyűlés határozatait a fővárosi megállapodásokkal együtt ki kell nyomtatni.

A szegedi nemzetörség szerveződését egy szemtanú Kováts István visszaemlékezésében így írja le: „...A huszonhatodik évemben jártam, már meglehetősen öregesen gondolkoztam, minden mende-mondának nem hódoltam, most mégis, midőn az első népgyűlés volt a városház udvarán, én is ott voltam. A városház udvarra akkor már ki volt köveztve s egy nagy asztal állt a kövezenen, rajta sok háromszínű szalag. Szép, finomkezü kisasszonyok szabdalják széjjel s egyrésziük feltűzőgette a férfiak balkarjára. A szép kezek nekem is feltűztek egy ilyen jelvényt. Akik az efféle karkötőt elvállalták, azok nemzetörök lettek. Ez volt a felavatás jelvénye. A város már úgyis fel volt osztva régi időktől kapitányságokra meg tizedekre, s ennek alapján álltak ki a nemzetörök. Az egyenruhás polgárság még akkor fennállt, azokból lettek a tisztiek...”

¹ Részlet a szerzőnek a Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség által kiírt pályázatára 1976-ban készült munkájából. (Szerk.)

² Reizner J.: Szeged története II. és III. Szeged, 1899. II. 70. old.

³ Dr. Czimer Károly: A Szeged-belvárosi Kaszinó Százéves története (1829–1929). Szeged, 1929. 65. old.

⁴ Reizner J.: i.m. II. 70–71. old. A főbíró és a tanácsbeliek az Iskola utcai „Fekete Kutya” vendéglőben voltak épp, mikor jött a küldöttség.

⁵ Aprónyomtatványok Szeged történetéből, dokumentumgyűjtemény. A benne lévő iratokat Taraszevits Ödön kenderfonógyári tisztviselő 1916. december tájékán találta, melyeket aztán Móra Ferenc rendszerezett. II/ 18. A népgyűlés jegyzőkönyve.

A nemzetörség szervezését főleg a különböző kaszinók tagjai végezték, s közülük is sokan álltak be nemzetőrnek.⁶ Ezután Vadász Manó előterjesztése következett, melyben egy Kossuth Lajosnak szóló elismerő távirat küldését indítványozta. Felszólalása után a népgyűlés Kossuthot a város díszpolgárává választotta.⁷

A megválasztott állandó bizottság még aznap ülést tartott, s egy héttagú albizottságot küldött ki a sajtó útján előfordulható visszaélések elbírálására. A bizottság a határozatokat *Hazaifia* címzés alatt a lakossággal falragasz útján közölte.

Vasárnap – március 19-én – ünnepelték meg a haza békés átalakulását. Minden templomban hálaadó misét mondtak. Az épületeket fellobogózták, az utcákon hullámozott a tömeg. A Grün-nyomda erkélyéről ismeretlen költő alkalmi versét szórták szét.⁸ Estére az ünneplők megtöltötték a város szórakozóhelyeit, s hajnalig vigadtak.

Március 20-án megérkezett Batthyány Lajos miniszterelnökké való kinevezésének híre, mely a lakosság körében leírhatatlan boldogságot váltott ki. Szinte már törvényszerűen fáklásmenet alakult ki, s a székepület előtt egy emelvényről Osztrovszky szónoklatot tartott.

A szerveződő nemzetörségbe egyre többen iratkoztak be (március 20-án már 170 fő volt a létszám). Az állandó választmány minden délután ülésezett; elrendelte, hogy mindenki köteles kalapján nemzetiszínű kokárdát viselni, s március 22-ére újra összehívta a népgyűlést.⁹ Este a színházban Szigligeti Ede: *Egy szekrény rejtelmek* című darabját adták elő. Az előadás – mint már annyiszor – újból hazafias tüntetés színhelyévé vált.¹⁰

A március 22-i népgyűlésen hirdették ki a Helytartó Tanács március 16-i rendeletét, mely az előzetes sajtóbírálatot eltörölte.¹¹ Két levél küldését határozták el. Az egyiket a pesti rendfenntartó bizottsághoz intézték, s örömeiket fejezték ki Táncsics kiszabadítása miatt. A másik levél a császárnak, V. Ferdinándnak volt címezve; ebben Szeged lakosai kinyilvánították hűségüket és megköszönték a Batthyány miniszterelnökké történő kinevezését.¹²

Március 26-ára a népgyűlést ismét összehívták. (A népgyűlés ilyen sűrű összehívása egyébként csak a korai – 1848. március, április – időszakra volt jellemző. A szegediek ezzel szinte tüntettek a demokratizmus mellett.) Az ülésen egy sor törvényjavaslatot vitattak meg. Majd a végén felszólították a tanácsot, hogy intézzen a császárhoz kérelmet, amiben Tóth Mihály ügyvédnek a nyelvkötés alóli felmentését sürgesse. A tanács másnap, március 17-én az ülésen meg is fogalmazta a levelet.¹³

Ezután márciusban még egy népgyűlés volt, a hónap utolsó napján. A nemzetörség szervezői felszerelést kértek, majd a gyűlés üdvözlő táviratot küldött Wesselényi Miklósnak, Deák Ferencnek és Klauzál Gábornak.

A szabadságharc első hónapja igen mozgalmas volt Szegeden. A város vezetői és lakossága örömmel fogadta az ország átalakulását, ezt tükrözik a népgyűléseken hozott határozatok. A város a forradalom mellé állt. A lakosság lelkesedését mi sem bizonyította jobban, mint az, hogy megsűrűsödtek a névmagyarosítások, s változtak az utca nevek.¹⁴ Divat lett magyarnak lenni. Ebben az időben magyarosította nevét a Szilber (Bérczy), Aigner (Rengy) és Jéger (Vadász) család. Déry Tibor híres írónk nagyapja, Deutsch Adolf is ebben az időben magyarosította nevét – Szemere belügyminiszter engedélyével – Déryre. Az utca nevek megváltoztatásában szembetűnő, hogy egyre több utcát, teret neveztek el a nemrég megalakult magyar minisztérium tagjairól. Így lett az Iskola utca: Kossuth utca; a Szegefű utca:

⁶ Vándorévek–mesterévek, a Magvető Kiadónál megjelenendő könyv kéziratából. VI. fejezet. Kovács István visszaemlékezése. Szerzője: Nacsádi J.

⁷ Reizner J.: i. m. III. 114. old.

⁸ Reizner J.: i. m. II. 72–73. old.

⁹ Reizner J.: i. m. II. 73–74. old.

¹⁰ Csollány Sándor: A szegedi magyar nemzeti színészet százéves története. Bp. 1908. 110. old.

¹¹ Aprónyomtatványok... II. 17. old. Ekkor nyomtatták ki Grün János nyomdájában „A nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács által, folyó év március hónap 16-án 12952. szám alatti Királyi Intézményében kibocsátott Ideiglenes sajtószabályok”-at.

¹² Reizner J.: i. m. II. 74. old.

¹³ Ugyanott.

¹⁴ Reizner J.: i. m. II. 76. old.

Szemere utca; a Pacsirta utca: Deák utca; a Kápolna tér: Batthyány tér; a Kápolna utca: Wesselényi sor; a Nagy piac, Piac tér, Fő piac: Szabadság tér; a Szent György utca: Dugonics utca. Ezek az utcanévvaltozások közvetlen a márciusi forradalom után történtek.

Április hó folyamán már csak három népgyűlés volt. Az első 4-én. Ezen a gyűlésen sok szó esett a város közéleti problémáiról. A jelenlévők tiltakoztak az ellen, hogy Zimonyban és Karlócán szerb nemzeti lobogókat tűztek ki.¹⁵

Szeged közönsége nemtetszésének adott hangot, mivel a szegedi vár sarkára, a márciusi napokban eltávolított kétféjű sas újból visszakerült. (A tettes ismeretlen.) Elégedetlenség mutatkozott az üzlettulajdonosok körében, ugyanis a lakosság a márciusi forradalom kitörése óta minden újabb hírt munkabeszüntetéssel, az utcákon való felvonulással ünnepelt, s ezzel hátráltatta a gazdasági élet visszatérését a rendes kerékvágásba. Gond volt a kávéházak túlszűfolttsága, ahol naponta gyűléseket tartottak s a város polgárai szinte egész napjukat ott töltötték. A népgyűlés végén a város újabb nemes gesztussal fejezte ki lojalitását a fennálló kormánynak; Wesselényi Miklóst, Deák Ferencet és Klauzál Gábort megválasztották Szeged díszpolgárainak.¹⁶

A következő népgyűlést április 12-én tartották. Lefolyását tekintve nem sok érdekes dolog történt, csupán egyes országos törvények kihirdetése volt az, amit érdemes megemlíteni. Annál cselekvőbb volt az április 24-i népgyűlés. Első lépésként megválasztották az ideiglenes nemzetőrség tisztikarát, melynek az volt az előzménye, hogy a miniszterelnök április 21-én keltezett 15. számú körlevelében a városoknak nemzetőrség felállítását javasolta.¹⁷ Következő pontként kihirdették a 40. számú törvényhatározatot, mely kimondja, hogy a lakosság választásra jogosult tagjainak összeírására választmányt kell kinevezni. A választmány azonnal meg is alakult.

Másnap a bizottmányi ülésen az összeíró választmány tagjai is jelen voltak. A bizottmányi ülés határozatát¹⁸ a választmány Grün János nyomdájában kinyomatta s nyilvánosságra hozta. A határozat a következő volt:

„Az 1847/48. évi 23. tc. 6. §-a rendeleténél fogva e városi közönségnek a nőket kivéve mindazon tagjai, akik teljes korúak, sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, sem pedig elkövetett hűtlenség, csempészkedés, rablás stb. miatt fenyítés alatt nincsennek, törvényesen bevett vallás különbség nélkül, ha:

a) a város határában telekkönyvezett telket bírnak, minden értéke 1000 pfrt.;

b) a város határában mint kézművesek, kereskedők, gyárosok egy év óta telepedve vannak, tulajdon műhellyel, kereskedési teleppel vagy gyárral bírnak; és ha kézművesek, folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak;

c) tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, a magyar tudó társaság tagjai, akik a városban egy év óta élnek és 80 pfrt. házbért fizetnek;

d) ezenkívül mindazok, kik a városban két év óta élnek és biztos jövedelmük 600 pfrt.;

e) kik eddig városi polgárok voltak, választókká váltak.

...Mindezek az 1848 (pünkösd, május) hava 14-én tartandó választásokon résztvehetnek.

...A választások pünkösd (május) hava 2.-tól 5 egymást követő nap fog lezajlani.”

Ezen kívül a határozat tartalmazza még a városrészenkénti választások helyét. Így Felsővároson a Kaszinóban, Rókuson a „Hét-pacsirtához” vendéglőben, a Palánk városrészben a város széképületében, Alsóvároson pedig Rengey Ferdinánd tisztifőügyész házában fognak a választások megtartatni.

Az összeírás valóban meg is kezdődött május 2-án, s az ötnapos munka eredménye: 2002 választásra jogosult polgár él a városban. A választásban nagy szerep jutott a közvéleménynek. A lakosság ugyanis nem akart régi tisztviselőket megválasztani: Ellenszenvvel fordult Bérczy, Petrovics, Tary, Rengey és Wöber személye iránt. Az utóbbinak, Wöbernek –

¹⁵ Raffay Ernő: Osztályharc és nemzetiségi kérdés Szegeden. 1848-49-ben. Tiszatáj 23. évf. 8. szám.

¹⁶ Reizner J.: i. m. III. 114. old.

¹⁷ Reizner J.: i. m. 75. old.

¹⁸ Aprónyomtatványok... II. 30. old.

aki Rengyvel együtt a 47/48-as országgyűlésen a város követe volt – egy kijelentése – „parasztnak nem szabadság, hanem rablánc való” – különösen felbőszítette a lakosságot. A közvélemény a fiatal ügyvédek pártján állt; polgármesternek Osztrovszkyt, Schmidt Ferdinándot, Dánit vagy Faggyas Pált kívánta megválasztani. Az előbbi három azonban fiatal korukra való tekintettel nem vállalta a jelölést. Faggyast pedig Klauzál Gábor, a földművelés- és iparügyi minisztériumba osztálytanácsosnak nevezte ki. Az idősebb generációból egyedül Vadász Manó ügyvéd iránt volt meg a bizalom. Őt a közvélemény polgármester-helyettesnek, majd miután Osztrovszkyék lemondtak polgármesternek akarta megválasztani. A főbírói állásra Tóth Mihály saját magát jelöltette. (A márciusi forradalmat megelőzően vörös posztó volt az osztrák kormányzat szemében.)

A választások május 14-re voltak kitűzve, azonban – különböző okok miatt – csak két nap múlva, május 16-án tartották meg. Az eredmény: polgármesternek Vadász Manót, főbírónak Tóth Mihályt, főjegyzőnek a szerb Veszelinovits Bazilt választották meg. Az aljegyzői állásra május végén két szerb ügyvéd, Nikolics György és Szávits Mihály adta be a kérelmét. Tóth Mihály nagy szavazattöbbséggel lett főbíró; a lakosság emlékezett a 40-es években tanúsított forradalmian harcos magatartására.¹⁹

Az újonnan megválasztott hatóság első közgyűlése május 25-én volt. Első lépésként megszervezték a következő országgyűlésre való követválasztást lebonyolító központi választmányt.²⁰ Ezután megfogalmazták a lakosság számára a haza részére történő adakozásra való felhívást. (Ennek előzménye az volt, hogy Szemere belügyminiszter május 19-én 1497. számú körrendeletében tudatta a törvényhatóságokat, miszerint a haza válságos helyzetben van s ilyen körülmények között a haza áldozatokat kíván a nemzettől.) A tanácsadó testület tagjai nagy buzgalmukban már az ülésen megkezdték az adakozást: Rengy fizetésének egytizedét; Bérczy három köből búzát; Hódy Imre, volt tanácsnok nyugdíjának (400 pfrt.) negyedét, Korda János pedig a nemzetország két századának két évi szolgálati díját ajánlotta fel. (Az utóbbi a nemzetország parancsnoka volt, felajánlását az alakulat nevében tette.) A közgyűlés ezen kívül a rendkívüli helyzetre való tekintettel 20 000 pfrt. kölcsönt vett fel a város pénztárából 6 százalékos kamatra.²¹ Az ülésen szóba került még a városi állatorvosi állás szervezése, minek betöltésére a közgyűlés Shütz Ferenc kovácsmestert nevezte ki, aki a bécsi állatgyógyintézetben nyerte kiképzését.²²

Közben a miniszterelnök április 21-i körlevelének hatására alakulni kezdett a nemzetország. A törvényes határozat az alakulásról a tanács május 23-i ülésén keletkezett. A korábban alakult „ideiglenes” nemzetország május végén felbomlott, amivel egyidőben az „igazi” törvényes nemzetország katonailag már meg volt szervezve.

A már idézett Kováts István visszaemlékezésében a nemzetország felépítéséről is sok érdekes dolgot közöl, idézem: „Annyira szaporodott a szegedi nemzetőrök száma, hogy a fegyverfogható 30 éven aluliak hatezernél többen voltak. A Szina telek volt a fő gyakorlótér. Tizedekre, századokra és zászlóaljakra voltunk felosztva. Előbb fegyver nélkül tartottunk gyakorlatokat: fél-jobb, fél-bal és egész fordulatok, aztán tizedek- s századokként járás és kanyargás.”

Huszonhét gyalog- és négy lovasszázadból álló nemzetország keletkezett, melynek magvát a polgári őrség²³ képezte. A századok létszáma 118–369 fő között váltakozott. Az alakulat őrnagyává Korda Jánost nevezték ki.²⁴

Márki Zoltán

¹⁹ Reizner]: i. m. II. 79–80. old.

²⁰ Aprónyomatványok...: 32. old. 1843/III. tc. A legközelebbi közös hongyülésre küldendő követek népképviselői alapján választásáról.

²¹ Reizner J.: Sz. t. II/34. old.

²² Reizner J.: Sz. t. III/ 219. old.

²³ Egyenruhás polgárság, önkéntesekből volt toborozva, katonailag nem szervezett.

²⁴ Reizner J.: i. m. II/83–84. old.

1848 Bonyhádon

A bonyhádi születésű Perczel Mórt (1811–1899) már az 1840-es évek derekán Kossuth Lajos *izgatott lelkű látnok*-nak nevezte, a közvélemény pedig az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hónapjaiban az *unerbittlicher Tolnauer* (kérelhetetlen tolnai) és a *megtestesült forradalmár* jelzőkkel illette. Radikális nézeteit előbb a Tolna vármegyei pártharcok során fejtette ki, majd a Védegyelet szorgalmazásakor a Pesti Hírlap hasábjain, illetve az 1843–1844. évi rendi országgyűlésen. Szerinte a *Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!* eszméivel „erős hitet gerjeszteni csak nyílt, egyenes és igazságos politikával lehet”.

A márciusi forradalom győzelme után az első népképviselői országgyűlésen Buda város választottjaként – egyben az új Belügyminisztérium országos rendfőnökeként – keményen bírálta a Batthyány kormány lassúságát: „Mint eddig minden zsarnoksággal ellenszegültem, az önök zsarnokságának is ellene fogok szegülni”. Elszántságát tetteivel bizonyította: végigküzdötte a szabadságharcot, s mint „forradalmi hadvezér heves, elszánt bátorságú, vállalkozó és népszerű katona volt.”

Perczel Mór mindig hű maradt a szülővárosához: „Bonyhád az én szülőföldem, és a legnehezebb időkben annyi baráti támogatásban részesültem lakosaitól, hogy a legnagyobb örömmel siettem elsőként a szabadságtörvényt közölni” – írta 1848. március 20-án, a pesti forradalom napjaiban kelt levelében, amely lovas postakocsin érkezett Bonyhádra. A címzett Borbély József.

Borbély József Pakson született (1791), Sopronban a teológiai akadémián szerzett diplomát. Az önálló anyagyülekezetté erősödő németajkú bonyhádi evangélikusok 1816-ban első papjuknak választották meg. Ötvenöt éven át szolgálta híveit, közéleti tevékenységével pedig a mezőváros szellemi életét formálta. A helyi polgári *Casino* vezéregyénisége volt: megszervezte a dunántúli egyházkerület évi közgyűlését Bonyhádon (1841); Tolna vármegye Törvényhatósági Bizottságának tagjaként terjesztette a reformeszméket. Borbély Józsefet szoros barátság fűzte a húsz évvel fiatalabb Perczel Mórhoz. A két család viszonya a Kossuth hirdette *nemzeti érdekegyeztetés* helyi példája: a katolikus Perczel Mór és református felesége, Sárközy Júlia kölcsönös komasági kapcsolatba lépett az evangélikus lelkészrel és annak sváb feleségével, Marhauser Erzsébettel.

A március 23-án kézhez kapott levél tettekre sarkallta a lelkészt. Azonnal mozgósította a mezőváros lakosságát: még aznap délután népgyűlést toborzott a Fő térre. Borbély József a tömeg előtt felolvasta Perczel Mór üzenetét: „Tisztelt Polgártárs! Az isteni gondviselés megáldotta az igazságért folytatott munkásságunkat. Fényes eredmény koronázta tevékenységünket, és a köteleltségteljesítés magasztos érzésének tudata és a népmilliók öröme nagyon is kárpótolja önfeláldozásunkat és szenvedésünket. Az ország függetlensége idegen önkényuralomtól megszabadulván és *Ofelsége* által is elismertetvén, a jobbakok felszabadulása a földbirtokos uraságotól, s mindez törvénybe iktatván, – 15 millió lakos boldogulását értük el, és a magyar állam alapkövét raktuk le. A mai naptól Magyarországon az egyenlőség, testvériség és szabadság a legfontosabb törvény... Nem mulaszthatom el ezen rendkívül fontos eseményt tisztelt polgártársammal közölni, hogy azokat a község lakosainál – polgári üdvözetlemmel – közhírré tegye... Isten áldja Honpolgárt! Perczel Mór”. Borbély József ezután német nyelven ismertette a levél tartalmát, s tájékoztatta az egybegyűlteket a pesti forradalom győzelméről. A fellelkesített tömeg döntése szerint „ezen alkalommal a csend, közbátorság és a jó rend fenntartása tekintetéből Nagyon Tisztelendő Borbély József Esperes Úr elnöklete alatt választmány alakítottatott”. A Forradalmi Választmány tagjai: Perczel Pál, Muttyánszky Alajos, Kiesz György, Knöller Antal, Pichler József, Schrott Konrád, Schuhmann Ádám, Stöpfer Márton és Willinger Vencel. A tömeg besötétedéskor fáklyákkal és zenekísérettel a Perczel kúriához vonult, s ott a forradalmár fiúk apjának, Perczel Sándornak átnyújtották a *Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!* feliratú nemzeti zászlót. A bonyhádi népgyűlés hangulatáról a „Nagyon Tisztelendő Esperes” részletesen beszámolt barátjának, Perczel Mórnak. A Pestre küldött levélben foglaltakat – egyetértésüket kifejezve – negyven bonyhádi polgár írta alá.

Tavasszal a helyi Forradalmi Választmány határozata alapján a mezőváros önkormányzatának irányítására új bírót és az előjáróságba 14 új esküdtet választottak. Majd arról döntöttek, hogy a politikai átalakulással megszorodó közügyek intézésére és demokratikus

kezelésére „választasson 40 egyénből álló külltanács oly formán, hogy tekintetbe vétetne a vallási és a polgári sors”. A megválasztottak családnevei hűen és arányosan tükrözik Bonyhád nyelvi-vallási-foglalkozási sokszínűségét.

1848 nyár elején Tolna vármegye Forradalmi Bizottmánya Bonyhádra kihelyezett ülésén már készült a magyar függetlenséget fenyegető támadásokra. A nemzetőrség toborzásában Borbély Józsefnek Erhardt Frigyes szabó céhmester és Potzner János bíró segített. A Völgység németek lakta falvaiból július folyamán csaknem 400 – Bonyhádról 75 – honvéd indult a Dráva vidékén betörésre készülő horvátok ellen. Jellasic szeptemberi támadása után újabb 85 bonyhádi népfelkelő csatlakozott a Perczel Gyula vezette járási csapathoz. A völgységiek október 5-én jelentkeztek a tolnai nemzetőrök parancsnokánál, Csapó Vilmosnál. Másnap megfutamították Roth császári tábornok seregét, lelkesedésüket fényes győzelem koronázta. Egy sváb népdal a majosiak jelenlétét is megörökítette: „*Als die Kroaten bei Uzra war'n, Da war'n die Mayeser a' dabe'*” (Amikor a horvátok Ozoránál jártak, akkor a majosiak is ott voltak). Az orzai győzelemről az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, Kossuth Lajos is elismerően nyilatkozott: „*A tolnai németek egységesen őrt álltak magyar testvéreikkel*”.

A szabadságharc tizenegy hónapig tartó hadieseményei elkerülték a Völgységet, de a járás a honvédök tábortát újabb önkéntesekkel erősítette (1849 telén Bonyhádról 55, tavasszal a falvakból 220 fő). A honvéd hadseregben többen tisztí beosztásban szolgáltak. Főhadnagyi rangot ért el a kismányoki születésű Hittig Péter, százados (kapitány) lett a kisdorogi Döry István, a mórágyi Forster Péter, a bonyhádi Perczel Ferenc, Perczel László, Perczel Oszkár, Perczel Pál és a teveli Zsoldos János. Őrnaggyá léptették elő a bonyhádi Perczel Antalt és ifjabb Perczel Sándort. Ezredessé nevezték ki Perczel Miklóst, az aradi várparancsokat, 1848 őszén vezénylő tábornokká és hadseregpáncsnokká Perczel Mórt.

A 48-as forradalom vezetői és nemzetőrei ma is a bátorság, a helytállás és a hazaszeretet példaképei.

*Lelked – ez a fényes szikra
Fölöttünk ég, el nem tűnve,
S világot gyújt a szívünkbe,
Ha egünk elkomorul.* (Lampérth Géza)

Kolta László

Források és szakirodalom: Borbély József: Napló 1843–1858 (Evangélikus Lelkészi Hivatal, Bonyhád); Dobos Gyula: „Emelt fővel” – Élet- és pályakép Perczel Miklósról (In: Tolna Megyei Levéltári Füzetek 3., Szekszárd, 1992); Horváth Árpád: A Tolna megyei szabadságharcosok nyomában (In: Tanulmányok Tolna megye történetéből I., Szekszárd, 1968); Knübel Wilhelm: Geschichte Bonyhads von der Urzeit bis 1945 (München, 1972); Kolta László: Perczel Mór élete és munkássága (Bonyhád, 1963); Perczel Miklós: Naplóm az emigrációból I–II. (Budapest, 1977, 1979); Perczel Mór: Közlemények Perczel Mór tábornok emlékirataiból (Bonyhád, 1883); Vörös László: Bonyhád (Pécs, 1942).

Kisvárdára 1848–1849-ben

Kisvárdára 1848. március 20-án este érkezett meg a változások híre, ami nem a pesti forradalom győzelméről tudósított, hanem a március 14–15-iki pozsonyi történésekről. Somogyi Rezső, a település későbbi utolsó 48-as honvéde – aki akkor éppen tanulmányait végezte a Duna-parti városban – a szüleihez írott levelében számolt be arról, hogy a bécsi forradalom hatására az országgyűlés felsőtáblája elfogadta Kossuth javaslatát (közteherviselés, jobbágyfelszabadítás, felelős kormány stb.).

A Casinó-Egylet portása vitte a levelet Somogyi apjához, majd a frissen érkezett hírlapokat, újságokat a Casinóba. Oly sietve ment az öreg Sorger Zélig, hogy kimerülten bukott be az első terembe, fel sem állt, úgy közölte a jelenlévőkkel, hogy olvassák hamar az általa hozott lapokat, mert „*Riidike megirta Pozsonyból, hogy a magyar nemzet szabadsága elérkezett!*”

Március 25-én a szabolcsi Közbátorsági Bizottmány ülést tartott, ezen felolvasták Batthyány Lajos miniszterelnök levelét, amely felszólított a nemzetőrség megszervezésére. A kisvárdai járás három szakaszának parancsnoka Czóbel Imre huszár főhadnagy lett. Március végén Pestről, Rottenbiller Lipót főpolgármestertől aláírási ív érkezett a Casinóba, melyen a március 15-iki események megörökítéséül felállítandó emlékoszlopra gyűjtöttek adományokat. Kisvárdán a Casinó bál bevételét ajánlották fel a nemes célra, 33 forint 12 krajcárt, majd júliusban ezt 40 forintra egészítették ki.

Ez idő tájt más célra is gyűjtöttek a városban. A főtérre már régóta terveztek egy toronyórát a katolikus templomra. A márciusig összegyűlt pénz, 554 forint – bár tekintélyes summa volt – nem bizonyult elegendőnek. A forradalmi események hatására a város hirdetményt adott ki: minden rendű és rangú polgár járuljon hozzá az óra felállításához. A vallási és társadalmi szempontból egyaránt megosztott lakosság saját ügyének érezte az óra sorsát, mert júliusban Farkas István pénztáros már azt jegyezte fel, hogy a befolyt összeg elegendő.

Április 2-án megkezdődött a toborzás Szabolcsban. Négy nap múlva Kisvárdán a „Városi köztanácskozás és Közcsendességi Bizottmány” ülésén a rend biztosítására határozatot hoztak. Beosztották az utcákat, két-két fegyveres őr vigyázta a nagyobb utcákon a rendet. A városházánál nyolc ember váltotta egymást óránként. Az őrséget két fő felügyelő ellenőrizte. Ezek az önkéntes őrök tekinthetők az első nemzetőröknek, ami azt jelenti, hogy Kisvárdán már az április 11-én elfogadott nemzetőrségről szóló tc. előtt létrejött a szervezet.

Az Életképek című folyóirat is felemlítette ezt az eseményt az 1848. december 10-i számában: „...Harcfiai köztök több úri család ivadék, s a helybeli Hat Káplány, -népességéhez képest más községek felett állottak ki...És még is...gyalázat, hogy e városka melybe már Áprilisban rendes nemzetőrségi század alakult, egy főbb tisztnek megjelenésével megnem tiszteltetett, s e miatt a kitanultak harcizsokra szállván, a hon maradtak pedig felsőbb buzdítás hiányában meghülvén, altisztjei leköszöntek, és nemzetőrsége feloszlott.”

A helybeli közbirtokosság a nemzetőrség felszerelésére felajánlott néhány száz forintot, azonban „minden felsőbb irány és részvét hiányában, puskaport semmi áron és úton nem szerezhetően, legszebb tervét megsemmisültnek látni kénytelenített.”

Május elején összeírták a járásban besorolhatók adatait. Kisvárdai lakossága ekkor 3163 fő volt, közülük 120 jelentkezett önkéntesnek, tehát ők más helységeken is vállalták a közbiztonság felügyeletét. Ez a létszám azért sok, mivel az összeírók felvették az 1/4 - 3/8-ad telekkel rendelkezőket is, holott ezt a törvény tiltotta.

1848. május 7-én levelet küldtek Kisvárdáról a megyei bizottmánynak. Sérelmezték, hogy a várdai követek nem rendelkeznek szervezeti és választási készséggel a bizottmányban. Hivatkoztak a XVI. tc.-re, mely szerint a megyei igazgatást ellátó ideiglenes megyebizottmányba nem csak a nemeseket kell bevenni. Kérték, hogy a lakosság számával arányosan küldhessenek képviselőket, mert: „Vidékünkön alig 700 lakossal ellátott helyek két képviselővel bírnak, s mi 3000 számon felül lévén- aránylagi használatából a képviselőségnek kirekesztettünk.” A megye a kérést elutasította.

Május végén megkezdődött az összeírt nemzetőrök kiképzése. Kisvárdára Molnár István tizedest és Földvári Pál őrzetöt rendeltek a Nagyváradon állomásozó Mihály orosz nagyherceg nevét viselő 37. gyalogezred 3. zászlóaljából. Ez az az időszak, amikor kezdetét veszi a honvédség toborzása is. A településen 11 kisvárdait írtak be honvéddnak, itt már nincs cenzus, a szolgálatért fizettek. Július 11-én az országgyűlés Kossuth javaslatára 200 ezer fős haderő felállítása mellett dönt, megkezdődik az újoncozás. A járásban 440 embert kellett kiállítani, ebből Kisvárdára 38 fő jutott, s ha késlekedve is, de sikerült őket besorozni.

A Casinó-Egylet termében alakult meg az ún. verespántlikás szabadcsapat egy része, amely a Szabolcs, Szatmár és Bereg megyei csapatok részeként november 25-én Désnél vereséget szenvedett Katona Miklós őrnagy vezetése alatt.

Ugyancsak a Casinóban szerveződött meg azon csapat kisvárdai egysége, mely szeptember 10-én Kállóban esküdött fel, s amelyből Patay István őrnagy, később ezredes vezénylete alatt alakítottat ki a híres 48-as számú szabolcsi zászlóalj.

Az egyenlőség eszméjének terjedését jelzi, hogy amikor bíróválasztásra került sor, a kisvárdai zsidóság, melynek száma az 1848-as zsidóösszeírás szerint 723 fő volt, először szavazhatott.

1849. április 24-én újabb 50 000 újonc kiállítását határozta el az országgyűlés. Kisvárdának 13 fővel kellett hozzájárulnia ehhez a létszámhoz. Bár ez az időszak a szabadságharc tetőpontja, a baljós jelek már szaporodtak. Sok volt a szökés, a gazdagabbak a szegényebbeket vitették el maguk helyett katonának. Országos gondok is megoldásra vártak. Az orosz intervenció végül is megroppantotta az addigra már kimerült és megosztott országot. A szabadságharc elbukott.

Kisvárdai városának fejlődése azonban nem rekedt meg a század derekán. Igazi fejlődése – összhangban az ország dualizmuskori virágzásával – a XIX. század második felében kezdődött. A 48-as hősök nem haltak hiába.

Néző István

Vécsey Károly honvédtábornok¹

Negyvenhárom esztendőn át éltem szüleimnél, a feledi Öregházban, az egykori Vécsey-kúriában. Győri Dezső az Öregház történelmi jelentőségét örökítette meg egyik költeményében. Az Öregház egykori gazdájának történelmi tudatot sugalló szellemi világa értette meg velem, oldalági felmenő ősömnek, Vécsey Károly tábornoknak (1807–1849) a magyar szabadságharc hőisének, aradi vértanúságát. A rám maradt szellemi hagyaték arról vall, hogy egykor, ebben a kastélyban, a múlt század elején, majd azt követően is a haladás, a szellemi szabadság, a nép megbecsülése volt az a vezérszeme, ami urait nemcsak bátor kiállításra készítette, de többen közülük az életüket is áldozták ezekért az eszmékért.

A becsület és bátorság azonos fogalmak voltak, s a vagyoni érdekek nem jelentettek visszahúzó erőt, amit az is bizonyít, hogy a XX. század elején az Öregház gazdájának már nem volt feudumja, a birtok szekularizálódott, csak az Öregház maradt meg erős várként a családnak. A rám testáldott könyvtár példányai beszédes bizonyítékai annak, hogy az Öregház lakóinak milyen írásművek voltak lelki táplálékai. Az 1848-ban kiadott, Emich Gusztáv betűvel nyomtatott, Petőfi Sándor összes költeményei, Kossuth kézzel másolt iratai, Tompa versei közkézen forogtak itt.

E szellemi világba került a XIX. század elején Vécsey Károly császári és királyi tiszti iskolás növendék, aki 1826–1848 közötti években feltehetően többször egymásután itt töltötte nyári szabadságát.

A ház ura akkor Vécsey József volt. Felesége Csernyus Magda, akinek bátyját, Csernyus Menyhértet, 1849. október 6-án Haynau kivégeztette a pesti Újépületben. Itthon gazdálkodott a ház urának legkisebb fia, Vécsey Eduárd József is, aki 1848 őszén Svehátnál halt hősi halált.

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség (elődje) által kiírt 1983. évi pályázatra készült kézirat szerkesztett változata. (Szerk.)

A faluban laknak a Jekelfalussyak, akik később jeles szerepet vállaltak a szabadságharcban, itt gazdálkodott Vajda Adus, aki 1848-ban az első népfölkelő gömői zászlóalj parancsnoka lett, s a szomszéd Gortvakisfaludon élt Adorján Boldizsár – Petőfi barátja –, s Várgedén pedig a „vörös” Kuhinyi, akinél napokat töltött 1845-ben Petőfi Sándor. Gömörország akkor már a rebellizmus erős fellegvára, ahol Petőfit táblabírónak választják és ahol Tompa Mihály él (Hamva), az akkori nagy triász – Petőfi, Arany, Tompa – tagja. Ilyen légkörben tölti, az osztrák katonai iskolákban tanuló Vécsey Károly a nyári szünidőt. Természetes, hogy aulikus beállítottságát a feledi Öregház és környezetének szabad szelleme kedvezően befolyásolta.

Vécsey Károly apja hernádvecsei és hejnécskői gróf Vécsey Ágost cs. kir. valóságos belső titkos tanácsos és kamarás, lovassági tábornok, a Mária Terézia rend lovagja és több külföldi rendjel tulajdonosa volt, a magyar királyi testőrség kapitánya, a 3-ik huszárezred tulajdonosa. A napóleoni háborúkban, az asperni és wagrami győzelmek után, 1813-ban a császártól grófi rangot kapott. Anyja zweibrückeni hercegnő, akit később Vécsey Károly leveleiben „Mili”-nek nevez, kinek nővére Anna, udvarhölgy és Ferenc József egyik nevelőre. Az ősök egyike Vécsey Sándor, aki Lórántffy János lányát vette nőül 1530-ban s így lett ura Hajnásckőnek és Felednek. A család csak a XVIII. század végén szakadt két ágra, az egyik császári aulikus katonai udvaroncokat mutat föl Ferenc, Szigbert majd Ágost tábornokok személyében, a másik ág megmaradt az ajnásckői várban, ahonnan a vár leégése után Vécsey József feleségével, Taródy Krisztinával 1740 körül a feledi vadászkastélyba költözik. Ide küldte a bécsi rokonság a fiatal Vécsey Károlyt „frische Luft geniessen”, ami abban az időben szokásuk is volt a főúri családoknak.

Vécsey Károly Bécsben nem hallott magyarul. Anyja nem ismerte a magyar nyelvet, apja is csak törve beszélt. Ismert, hogy a múlt század elején arisztokratáink egymás közötti érintkezési nyelve a német volt. Széchenyi István is csak később tanult meg magyarul. A magyarság tudatát egyedül a származás és a külsőségek jelentették, katonáknál a huszáruniformis, az életmód és a bevett szokások.

Vécsey Károly Feleden került először olyan környezetbe, ahol az érintkezési nyelv kizárólag magyar volt, és csak akkor beszéltek németül, ha Vécsey János felesége, a német műveltségű Berzevitz Klementin megérkezett látogatóba Ajnásckőről, vagy ha a cselédség előtt el akarták titkolni mondanivalójukat.

Vécsey Károly 1807-ben született Budán. Abban az időben ott állomásozott a harmadik huszárezred, amelynek gazdája és parancsnoka édesapja, Ágoston tábornok volt. A Teréziumban tanult, majd Bécsben a Neuhausban elvégezte a katonai akadémiát. A Teréziumban és a katonai iskolában azonban már vannak olyan növendékek, akik magukat nemcsak magyarnak vallják, hanem egymás között magyarul is beszélnek. Ezek között van Lenkey János (1810–1849), aki sajólenkei, Naprágy környéki származású úri gyerek. Apjának jelentős földbirtokai vannak s a megyei életben is szerepet játszik. Lenkey János, a későbbi magyar szabadsághős, tábornok, a tizennegyedik aradi vértanú, Vécsey Károllyal egy szállásteremben lakik Neuhausban, megbarátkoznak és barátságuk életre-halálra szóló. A szabadságharc alatt is egy katonai kötelékben szolgálnak jó ideig. Feltehetően ez a barátság befolyásolta Vécsey Károlyt, hogy Habsburg-hű atyjának engedelmével ugyan – aki persze nem volt tájékozott a feledi Öregház szelleméről –, „friss levegő nyérése” céljából eljutott Feledre rokonaihoz az Öregházba, ahol már abban időben Kossuth Országgyűlési Tudósításait olvassák, és ha összejön a fiatalság – vigalmak alkalmával – már nem a hoppszapokát vagy más osztrák táncokat lejtik, hanem a csárdást, a „szabadság táncát”, ahogyan Mosonyi Mihály nevezte.

Vécsey Károlyban a nemzeti szabadság eszméi, sőt a demokratikus szemlélet is mélyebb gyökereket eresztett, hála a feledi Öregházban eltöltött hosszabb időnek, érettebb fiatal-ságában nyert benyomásoknak. Dinasztikus szemléletétől soha nem szabadult meg teljes mértékben és olyan megoldásban hitt, amely mind a dinasztia, mind a magyar nemzet politikai szabadságának ügyét együttesen szolgálja. Buda eleste után, mikor kedvezőtlenre fordult a szabadságharc ügye, hitet tett Kossuth és a nemzet szabadságának eszméi mellett. Csak a meggyőződés vezette, semmi önös érdek. Ekkor már osztrák főtiszt volt, szülei útján előmenetele biztosított, kényelmes, biztos jövő állt előtte. Mindezt eldobta magától, amikor mások már a zászlót kezdték elhagyni és titkon békepárti szölamokat hangoztattak. Szerepet

játszhatott a sorsdöntő elhatározásnál a származási tudat is. Az osztrák katonaiskola és a bécsi családi kör hatásával szemben annak tudata, hogy egyik őse Thököly oldalán harcolt az osztrákok ellen, hogy oldalágon a Rákócziakhoz is vezettek rokoni szálak, s hogy tudomása szerint az egész hazai rokonság a szabadságharc zászlaja alá sorakozott. Az öreg barát, báró Vécsey Gyula honvéd hadnagyként szolgált. Eduárd József – az unokaöcs – Svehátnál elesett s úgy tudta, hogy öccse Eduárd is Kossuth oldalán küzd.

Vécsey Károly 1849. január 19-én csatlakozott visszavonhatatlanul Kossuth Lajoshoz. Az Eszterházy Sándor parancsnoksága alatt álló délvidéki hadtest – a bácskai sereg – kötelékében szolgált ebben időben. Az előzményekhez tartozik, hogy mikor az udvar felbujtására 1848-ban Dél-Magyarországon a szerb betörések állandósultak, Vécsey Károly a Hannover huszárezreddel a Bánságban állomásozott. A hadtest parancsnokától – Eszterházy Sándortól – már ebben az időben is igyekezett magát függetleníteni. Császári és királyi katonatisztként erélyesen lépett fel a szerbek ellen, emberségesen rendet teremt. Magatartásáért a magyar kormány tábornokká nevezi ki. Eszterházy Sándor ezt az előléptetést nem ismeri el, leveleiben és parancsaiban továbbra is „Herr Oberst”-nek szólítja. (Vécsey Gizella, Vécsey Károly lányának visszaemlékezése szerint.)

Buda osztrák seregek által történt elfoglalása után a délvidéki fővezér felmondta a magyar kormány szolgálatát. Elhatározását több Habsburg-szimpatizáns tiszt is követte, Arad és Temesvár osztrák parancsnokai nyíltan szembefordultak. Windischgrätz a volt császári tiszteket az udvar iránti hűség megtartására hívta föl. A császári és királyi tisztek által vezetett seregekben – különösen a déli hadtestben – a zavar a tetőfokra hágott.

Ekkor kapott a déli hadsereg parancsot Kossuthéktól, hogy januárban vonuljon a Közép-Tiszához és ott szálljon szembe a császári hadakkal. A főparancsnok, Eszterházy, vonakodott Kossuth parancsát végrehajtani és tekintélyével igyekezett az egész hadtestet átállítani a császári zászlók alá, hogy egyesülve az aradi és a temesvári, jobbra cseh és osztrák katonákból álló császári seregekkel, támadják hátba a magyar seregeket. A kormány Nádosy ezredest küldte le Eszterházyhoz, ő azonban szövetkezett Eszterházyval. E tevékenység ellen, a magyar kormány mellett lépett fel Vécsey Károly. Emlékezetes az a mondása, amit Varga Ottó történész idéz memoárjában. Vécsey így szól feleségéhez: „No, Lina, szegre akasztom osztrák kardomat, magyar vagyok, hazámmal tartok!” Egykori emlékezések szerint e végzetes bejelentését felesége előtt először németül mondta el, majd megismételte magyarul. Felesége törve beszélt a magyar nyelvet, de nemzethűségben azonosult urával. Mindez katonai táborhelyén történt, Versec közelében. Lenkey János ezredessel és Baudisz József alezredessel együtt felkeresték szálláshelyén Eszterházy Sándort, a Lenkey huszárok védelme alatt megtámadták a főparancsnokságot és Nádosyt, s az egybegyűlt tisztek előtt hazárulónak nevezték. Vécsey szózatot intézett magyar nyelven az egybegyűlt tisztekhez és a legénységhez, emlékeztette őket a végveszélybe jutott hazájuk iránti kötelességükre. A fellépés oly erélyes volt, szava oly hatásos, hogy Eszterházy Sándor és Nádosy éjjel átszöktek az osztrákokhoz, a hadtest pedig együtt maradt. Parancsnokságát a tábornokká kinevezett Vécsey Károly vette át. A tisztikart és az altiszteket külön kihallgatáson fogadta, akiknél ingadozást észlelt, felszólította, hogy azonnal hagyják el a tábor. Ezt követően Vécsey Szeged felé indult, hogy Kossuth Parancsára a Közép-Tiszánál egyesüljön Damjanich seregével.

A honvédelmi bizottmány elnöke, Kossuth Lajos 1849. január 23-án kelt átiratában így emlékezik meg Vécsey tábornok helytállásáról: „...nem tehetem, hogy ne kövessem szívem sugallatát, és Önnek Tábornok Úr ki ne fejezzem mélyen érzett csudálatomat és benső, őszinte hálámat ama magasztos hazaszeretetért és férfiass, élszánt erélyért, mellyel Tábornok Úr az Alsódunai hadtestet egy vérlázító cselszövényi hálójából óvatosan erős kezekkel kiszabadította, a hazának megmentette. Ameddig Magyarország él, minden becsületes ember tisztelettel fogja emlegetni Önt, mint a legnemesebb hazaszeretnek és férfiass erőnek magasztos példáját, mely ép ama pillanatokban ragyog föl legfényesebben, mikor a hazának ércbizalmát usurpált reputációk oly gyalázatos módon megcsalták. Az Isten áldja meg a Tábornok Urat úgy, hogyan Önt a hazája áldja, melynek Ön oly nagy szolgálatot tett, hogy következményei kiszámíthatatlanok. Bízom az Istenben, hogy az Ön által megmentett Alsódunai-hadtest, az Ön vitéz vezérlete alatt hazánk szerencsésebb jövődjének serpenyőjébe nagy súllyal fog nehezédni, önmagát pedig örök hírral koszorúzza: és bizonyos vagyok abban, hogy amily hátrányos lett volna ama hadtestnek oly gonoszul tervezett feloszlatása az egész magyar hadsereg; épp

oly jótékonyan fog hatni az összes hadműveleteinkre, az Ön lovagias, nemes viselkedése által megtartva.”

A honvédseregek 1849 januári összpontosításánál tehát a délvidéki hadtestet már Vécsey Károly vezeti Szeged–Kunszentmiklós térségében és Damjanichsal együtt vívják ki a szolnoki győzelmet. A haditervet is közösen készítik el, ami nem más, mint a két sereg közös akciója. Ekkor ütközik meg Vécsey hadteste először az osztrákokkal. Damjanich a Tisza jobb partján rontott a Szolnok városában levő osztrák hadakra, Vécsey pedig március 5-én a Tisza bal partján, Törökszentmiklósról kiindulva, a szolnoki hídra támadott, annak elpusztítását megakadályozta, a hídfőt bevette, s a hídon áthatolva a városba, jelentős részt vállalt a már megfutamodó osztrák katonaság megsemmisítésében. Ez volt a győzelmes tavaszi hadjárat nyitánya. A nagyjelentőségű ütközet után mindkét vezérnek köszönetet szavazott a debreceni országgyűlés.

Ezt követően Vécseyt a már régóta eredménytelenül ostromolt Arad várának és Temesvárnak elfoglalására küldték. Mindkét vár katonasága osztrák, lengyel és cseh volt. Arad előtt április elején jelent meg, első dolga volt a vár és Zsigmondháza között a Maros kanyarulatát átvágni, minden Aradra vezető utat megszállni, minek következtében a várbelieket elvágták az élelmezés forrásaitól. Végül már a vízhordó szamaraitak és lovaikat is levágták. Közben a makacs védőket állandóan nyugtalanította. Az ostromnál különös gondot fordított arra, hogy csapatainak veszteségei ne legyenek és egyben, hogy a sereg harc-készségét fenntartsa. A várat a védők június végén kénytelenek voltak feladni.

Ezen után vonul „bombardászaival” és egész hadtestével Temesvár alá. Ezt megelőzően játszódik le Vécsey és Bem között a sajnálatos nézeteltérés, amiben Kossuth Vécseynek ad igazat, mikor az Bem rendelkezését elutasítja. Vécsey csak Kossuthnak, mint a honvédség főparancsnokának utasítására hajlandó az erdélyi hadjáratban részt venni, aminek célja lett volna, hogy megelőzze Rukavina osztrák tábornok csapatainak összpontosítását a temesvári citadellában. Bem József elképzelése harcászatiilag indokolt volt, s ha Vécsey nem vonakodik magát alávetni, jöllehet a szolgálati út megkerülésével, a Bem által kiadott rendelkezések, Temesvár ostroma elmarad, mert Rukavina nem jut el Temesvárra, ennek folytán két hónapig Temesvár nem köti le a Vécsey hadtest 12 000 katonáját. A temesvári ostromról hiteles képet ad Major István: Honvédelményeim című munkája, ahol Vécsey tisztikarának vétkéül rója föl az ostrom hanyag vezetését. Major munkájából két érdekesség állapítható meg: az egyik Arad és Temesvár városának urbanizáltsága és magyar polgári jellege, a másik pedig Vécsey Károly tábornoknak a román nép iránti baráti magatartása.

Temesvár ostromára vonatkozóan, már nem csak történeti adatokkal, de szemtanú leírásával is találkozunk. A már említett Major Istvánon kívül a temesvári ostromzárral igen részletesen foglalkozik Potemkin Ödön, aki a Lehel huszárezred parancsnoka, hadnagya volt a szabadságharc alatt, s így Vécsey hadtestében szolgált. A temesvári ostromnál levő ostromgyűrűről így ír: „A tábor központja, hol a hadtest vezére gr. Vécsey úté föl szállását, az aradi és lippai országút között, az úgynevezett temesvári erdő közepén állott, hol egy pár holdnyi erdőt kiirtottak, kutakat ástak, s minden irányban utakat vágtak ki, s a sűrű erdő közepén csakhamar zsbongó étellel telt, mondhatni kellemes, hosszú utca sorokból álló gyarmat emelkedett.

A tábornok ideiglenes laka, valamint törzskara, a közös vendéglő, étterem s a tér közepén álló rondella, hol a zenekar majd egész napon át működött, a faépületekből állott, a többi csapat sátrai pedig lombos fagallyakból, melyek azonban, midőn egyszer vigyázatlanságból tűz ütött ki, pár perc alatt mind porrá égtek, s attól fogva a tábor középpontja csupa fasátrakból állott. A többi táborhelyek, melyek mind lombos fagallyakból font sátrakból alkották, a Gyárvaos alatt két helyen, a lippai és aradi út mellett Mehála és József külvárosokon kívül voltak felállítva. Azonkívül minden külvárosban honvéd és huszár csapatok őrködtek, s a vártól 800 lépés távolságra felállított ostromágyú telegeket fődözték. Az élelmiszereket éjjel nappal fuvarozták a táborba, s valóban gr. Vécsey tábornok atyai gondoskodása tapintatteljes volt e tekintetben, mert a temesvári tábor az ételnek és az itálnak bőségében úszott. A rendes és pontos pénzilletéken felül minden altiszt és közlegény 1 font húst, 1 reszlet kenyeret, 1 itze bort, azonfelül főzeléket, lisztet, zsírt és dohányt kapott s pénzének nagyobb részét megtakaríthatta. A tiszték kétszeres járulékbán részesültek. Így az anyagi jólétről a szó szoros értelmében gondoskodva volt.”

Az életmód következménye volt a szolgálati kötelesség fellazulása. Ezzel kapcsolatban egy várbeli eredményes ellentámadásról ezeket írja Major István: „Ha szemlét bármely főtiszt

megteszi előzetesen, azonnal látja, hogy az ágyúk fedezésére kirendelt csekély számú honvédek veszély esetén az ágyúkat megvédeni nem képesek. Ezt a hanyag főtisztek elmulasztották." Így történhetett meg, hogy az említett kirohanás alkalmával, a várórség több ostromágyút beszögezett.

Vécsey Károly 12 000 főnyi seregével, 55 ágyúval és a Komárom ostroma után áttelepült bombardászokkal, – tehát túlerővel – tartotta ostromzár alatt Temesvárt, s a vár sikeres megvívása elvárhatóan látszott. Volt eset, hogy 9 nap és 9 éjjel „szakadatlan szólt a rettenetes muzsika, s a vár órsége kilencezerről négyezerre olvadt le.” (Varga Ottó feljegyzése.) Rukavina tábornok mégsem adta meg magát, mert tudta, hogy a felmentő seregek – az osztrákok és az oroszok – útban vannak. Fontos értesülései voltak már az ostromzár kezdetekor, hogy az oroszok betörték Magyarországra és az északi, valamint az erdélyi részeket elárastották. Ez a tudat hihetetlen akaraterőt és kitartást kölcsönzött az ostromoltaknak. Rukavina katonái osztrákok voltak, közöttük egy-két század galíciai lengyel. A legénység eléggé homogén volta, valamint Temesvár nehezen megközelíthető erődrendszere, a várban felhalmozott nagy mennyiségű élelem támogatta az ostromoltak érdekeit.

Temesvár ostromának ideje alatt érkeztek el az osztrák felmentő seregek a vár alá, s míg Vécsey Károly egyes csapatszelei a várat tartották ostrom alatt, csapatának kisebb része kénytelen volt az időközben odaérkezett Bem és Dembinszky csapatainak zöméhez csatlakozni, hogy ezzel is erősítse a túlsúlyban lévő osztrák haderővel szembeni ellenállást. Bombardászainak egy részét – ezek között volt Major István is – Arad felé irányította, hogy ott Görgey csapataival egyesüljenek.

Vécsey a temesvári csata időpontját korainak tartotta, a harc felvételét ellenezte, szerinte késlekedő mozdulatokkal be kellett volna várni Görgey csapatainak érkezését, ami 48 órán belül várható volt. Szóbeli emlékezések szerint – Vécsey Gyula elbeszéléseire alapozva – emiatt Bem és Vécsey között ismét ellentétek keletkeztek. Ennek tudható be, hogy Vécsey csak fanyalogva vett részt, eddig szinte érintetlen csapattestével az ütközetben, míg a csata tartott, megmaradt seregrészeivel a vár ostromlott seregét tartotta sakkban. A temesvári csata talán így is eredményes lehetett volna, ha Bem a tüzérségi tűz fedezete alatt, megindítja a gyalogsági támadást. Erről Kovács Endre, Bem Józsefről írt monográfiájában így ír: „Bem belemélyedt az ágyúharcba, de ezt a tüzérségi csatát nem kísérte a gyalogság és a lovasság tömegeinek mozgatása.” Így a gyalogság kimaradt a harcból.

A temesvári csatában Bem megsebesült és vállpercét törte. A Vadászerdőben lévő vadászházban ápolták. Guyon, Dessewffy, Vécsey és Dembinszky veszik körül, akik szemrehányást tesznek Bemnek a sikertelen katonai manőverért. Bem így válaszolt: „Meg kellett legalább kísérlni.” Ezek után Bem József bejelentette, hogy lemond a fővezérségről, s azt Vécseynek ajánlja föl, aki nem fogadta el, mondván, hogy erről egyedül Kossuth jogosult dönteni. Így lett további intézkedésig Guyon a fővezér. Az új parancsnok rendelkezése értelmében Vécsey vállalja rendezett seregével az utóvédharcot, de egyben kijelenti, hogy a további harc kimenetelét reménytelennek tartja. Szerinte a honvéderők a számbeli és fegyverzeti túlerőben lévő osztrák és orosz seregek harapófogójába kerültek, s a megsemmisülés a további harc folytán elkerülhetetlen. Ez a katonai szakember véleménye volt, akiben a stratégiai realitások elnyomták a forradalmi hevületet.

A temesvári harctérről történő visszavonulása során jutott tudomására Vécseynek, hogy Görgey Világosnál 1849. augusztus 13-án letette a fegyvert. Erről Görgey korábban Vécseyt nem értesítette, s arról sem tudott, hogy Görgey már előzetesen Rimaszombatban tárgyalt Rüdiger orosz tábornokkal. Általában Vécsey Károlyt egyedül Kossuth informálta, aki őt Temesvárott is meglátogatta. A többi tábornokkal nem volt megfelelő kapcsolata. Az egyetlen Damjanich, aki nem csak katonatársa, de melegszívű barátja is volt, de ezekben a válságos napokban távol volt. Magára hagyatva, feleségével együtt és törzsi tisztársaival megbeszélve kellett határoznia a következő lépéseiről. Nem vitás az, hogy Vécsey el akarta kerülni a találkozást az osztrákokkal, ezért az oroszokkal kereste az érintkezést.

Mily felületes volt a magyar történelemkutatás a kiegyezés után! Elmulasztotta a szemtanúk meghallgatását, Vécsey feleségének beszámolójáról szóló feljegyzés hitelesítését, ahol az özvegy részletesen elbeszélte Varga Ottónak a Világos után történeteket. Egyedül Potekim

Ödön az, aki részben közvetve, részben közvetlenül, de sohasem Vécsey gondolkozásában, közvetítet a jövőnek a Világos utáni helyzetet.

A fegyverletételről beérkezett hírek után Vécsey, saját elhatározásából, egész hadtestével – utóvéd harcászati alakulatban, de harci tevékenység felvétele nélkül – még mindig ütőképességének teljes birtokában, Lugosra vonult, ahol 1849. augusztus 15-én találkozik Bemmel és bejelenti neki, hogy az oroszok előtt leteszi a fegyvert. A fegyverletételt a szerinte kilátástalannak látszó katonai helyzettel, katonái életének megmentésével magyarázza, ami a főserg, azaz Görgey Artúr seregének kapitulációja után megalapozottnak látszott. Ennek dacára – Kovács Endre szerint – hadtestében voltak tiszték, akik nem azonosították magukat nézeteivel, s akik szívesen követték volna Bemet Erdélybe. Sem Bem, sem ezek a tiszték nem hitték el, hogy fegyverletétel esetén kedvező bánásmódban lesz részük az osztrákok részéről, illetve azt hangoztatták, hogy az oroszok amúgy is mindenkit kiadnak az osztrákoknak.

Vécsey ennek ellenére kitartott kapitulációs szándéka mellett. Bem indulatos hangon ekkor mondotta neki: „Gut, Herr Generál! Géhen Sie! Übrigens ich muss Ihnen sagen, dass Sie die Oestereicher aufhängen Werden!” (Pataky). És a Cassandrai jóslat bekövetkezett! Az úri lojalitáson kívül, az úri neveltetésű főtiszt vajon még miben bízott? A tiszti lovagiasságban? A Habsburg-hű apában és bátyjában: Ferenc József nevelőjében, Annak grófnőben? Esetleg a cár nagylelkűségében? Vagy éppen a cárnak magyar királlyá történő kikiáltásában? Erre sem az emlékezés, sem pedig az írásbeli emlékek választ nem adnak.

Vécsey Károly hadtestével rendezett sorokban vonul 1849. augusztus 16–20. között Lugosról Borosjenőre. A visszavonulás Facsetin át a Marosig történt, ahol Soborsimnál átkel a Maroson, a Zarándi havasok szűk hegyi útjain át vezeti csapatát azért, hogy elkerüljék az osztrák seregekkel való harcot. A gyalogságot és a huszárságot erősen megviselte a nehéz terep, de hűséggel kitartottak tábornokuk mellett. A seregben jelentős számban voltak románok és szerbek, de a visszavonulás alatt a román lakosságnál észlelt ellenszenv és szökésre bujtogatás ellenére sem hagyták el csapatuk kötelékeit.

A Zarándi havasok rengetege és az itt kanyargó ösvények elbujtatták a 11 000 főre csökkent Vécsey haderőt, akikhez azután a Maroson történt átkelést követően, csatlakozott Dembinszky és Kmetty 4000 főnyi serege. A Zarándi havasokig ez a harci egység teljesen ütőképessé volt. A harci értékekkel való felszámolás itt következett be a hegyek között. Ekkor rendel el Vécsey az összes tüzérségi lövegek megsemmisítését. A lövegeket a tüzérség az ösvények mellett tátongó szakadékokba dobta, s mintegy 50 tüzérségi löveget pusztítottak el. Borossebesnél ereszkedtek le a Fehér-Körös völgyébe, s onnét a Vécsey hadtest katonás hadrendben – a többiek szétszórtan és fegyvelmetlenül – jutottak el Borosjenőre. Rüdiger orosz tábornokhoz küldött parlamenterek útján értesítették az oroszokat a fegyverletéleti szándékukról. Az orosz katonai parancsnokság Borosjenőt jelölte ki a kapituláció helyéül. A fegyverletélet a város főterén történt. Jeney Dina negyvennyolcas honvéd elbészése szerint (meghalt 1924-ben 102 éves korában Jénén) a katonák letépték mentükről a Kossuth-címert, a vörös sapkákat elégették. Az oroszok megengedték, hogy az egybegyűlt honvédek – fegyvertelenül – elénekelhessék a Kossuth-nótát. A fegyverletélet napján az orosz tiszték közölték Vécseyvel és a törzstisztekkel, hogy a varsói megállapodás értelmében az összes foglyot át kell adniuk az osztrákoknak.

Vécsey Károly mégis az utolsó pillanatig hitt abban, hogy az oroszok nem szolgáltatják ki foglyaikat. Jeney Dina szerint ezt a borosjenői táborban szélteben beszéltek. Ennek megerősített családi emlékezések szerint, volt is alapja. Az emlékezések szerint, amit Vécsey Gizella, a mártír tábornok lánya beszélt el Horváth Jenőné Makray Klementinnek, Borosjenőre történt vonulása idején, Vécseyt Görgey Artúr üzenete érte utol, állítólag Facsetinben, ami szerint az osztrákok az oroszoknál a honvéd főtiszték részére szabad elvonulást biztosítottak. Az üzenet megtörténte vitatott. Vannak azonban ráutaló cselekmények, így magának Vécseynek a bizakodása is az általános amnesztiában, amiről a borosjenői táborban beszéltek. Vannak azonban tények is, mik hasonlóan alátámasztják a Görgey üzenet valóságát, ugyanis azonos körülmények között adta föl Damjanich tábornok Arad várát. Varga Ottó közlése szerint Damjanich a várat feltétel nélkül adta át az osztrákoknak, jöllehet a tartós és sikeres védekezésnek minden előfeltétele adva volt, 6000 főből álló jól felszerelt sereg, bő élelmiszer tartalékok, jól megerősített vár. Damjanichot lábtörése bizonyára nem befolyásolta, hiszen

közismerten erős akarátú forradalmár volt, Kossuth töretlen híve, s aki egyben Görgey Artúrt nem csak mint katonát, hanem mint embert is tisztelte. Elképzelhető tehát, hogy úgy Damjanich, mint Vécsey, üzenetet kapott Görgeytől, amiből mindkettő az osztrákok részéről biztosított benevolenciát olvasták ki, illetve arra következtettek. Így történhetett, hogy mindkét tábornok a fegyverletétel mellett döntött. Görgey emlékirataiban erről hallgat, s mindkét tábornok elhatározását spontán dolognak tekinti. Klapka elég messze volt Világostól, hogy hasonló üzenetet kaphasson, de a közbejött események Klapka szemét kinyitották és így a komáromi vár megvédése mellett döntött.

Potemkin Ödön A magyar hadsereg feloszlásának okai című munkájában is sejtet egy üzenetet. Írása szerint Selesán faluban – Facseti előtt – egy glogováci mészáros keresi fel Vécseyt, aki futárként mutatkozik be, és nyilvánosan közli, hogy az oroszok új magyar királyt ültettek a trónra és valamennyi tisztet felveszik az orosz hadseregbe. Az üzenet küldőjének személye tisztázatlan. A mészáros a tábornokkal azután négy szemközt is tárgyalt. Bizonyára az üzenet mást is tartalmazott és a nyilvános közlés csak megtevesztő jellegű volt. Erről és az ezt követő viharos összetűzésről Bem és Vécsey között Potemkin a következőket írja: „Én e napon – augusztus 16-án – csaknem mindég Vécsey körül voltam, s bizton állíthatom, hogy Görgey futárát nem láttam. Nem vonom azonban kétségbe, sőt bizton hiszem, hogy a kétes jellemű glogováci mészáros el volt látva ilyes valamivel.” Feltehető tehát, hogy Vécsey valamilyen biztató üzenetnek volt birtokában és ezért kardoskodott ugyanezen a napon a fegyverletétel mellett, mert így látta a személyi biztonságot úgy a katonái, mint saját maga számára. Potemkin Ödön említett munkájában részletes beszámolót nyújt arról a szópárbajról, ami e nap délutánján Selesán faluban lezajlott. Bem a további harc vállalása mellett, Vécsey pedig a fegyverletétel mellett szólt a megjelentekhez. Bem szerint, ha „önök túrni tudnak és kitartóak lesznek, kivívjuk a győzelmet s a haza szabadságát.” Vécsey állásfoglalását Szentiványi Kázmér alezredes tolmácsolta a következőképp: „A kormányzó és a kormány búcsúvétel nélkül elhagyták a nemzetet, sem pénzt, sem élelmet, sem pedig lőszerkészletet nem hagyva hátra, melyek nélkül harcolni lehetetlen, s ezért nem követhetjük Önt Bem tábornok, miután így vállalkozásunk sikertelensége előre kiszámítható.” Bem újabb felhívására Vécsey továbbra is ragaszkodik a fegyverletételhez, nem ismeri el Bem fővezérségét, s kijelenti: „Önök az engedelmességét ezennel felmondjuk!”

E szavaknál kitört a zűrzavar, úrrá lett az indulat a jelenlévőkön. Bem magáról megfélekedve durva szavakkal illette Vécseyt, aki „lehalványodott s önvédelmére egy szót sem volt képes elrebegni.” A viharos jelenetnek Bem távozása vetett véget. Ezt követően Vécsey „a háta mögött álló hintójának a tetefejére ugrott, feje fölül a vörös sapkát lekapta s azzal a vele szemben táborozó egy ezredre menő lovacsapatnak intvén imígyen szólt. Huszárok! Vége van a háborúnak ki-ki hazamehet, nincs kormány, nincs vezér!” Ezek a szavak megadták a kegyelemdőfést minden ellenállási kísérletnek. Ezt követően ugyan még Vécsey irányította a visszavonulást, de kijelentése után az időközben 30–40 ezer főre szaporodott nagy sereg elvesztette minden harci készségét, katonai szellemét.

Bemnek nem volt veszténivalója. Vécsey azt hitte, hogy megmentheti katonáit és magát is. Katonáinak az életét ugyan megnyerte, de saját életét elvesztette. Bem forradalmár volt, aki hajlandó volt mindent egy kockára tenni, hajlandó volt vállalni bármilyen nélkülözést is, ha csak egy szikrányi lehetőségét is látta a harci sikernek. Vécseyt a katonai realitás és a bizalom az úri gesztusokban afelé irányította, hogy megalkudjon a körülményekkel és mentse, ami menthető. Elhatározásában nagyban segítette feleségének állandó jelenléte. A Bem és közötté történt összecsapásnál Vécseyné állandóan az ura mellett volt. Az indulat Vécseyt annyira hatalmába kerítette, különösen mikor Bem oly kijelentést tett, hogy lövetni fog azokra, kik nem csatlakoznak hozzá, hogy képes volt Bemet harácsolással is gyanúsíthatni, sőt olyat is, hogy Bem el akarja őt pusztítani.

Mi történik, ha Vécsey tábornok a Bemmel való szembehelyezkedés helyett vállalja a további ellenállást? Nem szabad elhallgatni, hogy ezek a gondolatok is megfordultak Vécsey fejében. Még Facseti előtt, tehát mikor az dubiozus üzenet megérkezett volna, Vécsey – előző álláspontjának megváltoztatásával – komolyan foglalkozott a harc továbbvitelével. Lugos után, Kiszetón megváltoztatja eddigi álláspontját, visszavonja fegyverletételei szándékát, magyarul szózatot intéz a katonáihoz és a szózatát így fejezi be: „győzni vagy halni”. Katonái

lelkesen állnak mellette. Akkor még csak 11 000 ember felett rendelkezett. Sikeres megegyezés esetén Bem és Vécsey között Facseti után egy 100 000 főnyi sereg áll a két vezér rendelkezésére, ami bár rövid időre, el volt látva élelemmel és lőszerrel, de az utóbbinak a pótlása nehézségekbe ütközött volna, illetve azt csak külföldről, vagy ellenségétől vett zsákmány útján lehetett volna pótolni. S itt mutatkozik Vécsey állításának realitása. Nem voltak meg a harchoz a további anyagi feltételek. A sereg letette a fegyvert, a lőszerutánpótlás bedugult, külföldről – Törökhonból – valószínűtlennek látszott az utánpótlás. A realitások tehát Vécsey mellett szóltak. Egyetlen dologban volt ellene a reális számítás, ez pedig személyének biztonsága.

Vécsey Károlyt 1849. augusztus 21-én, tehát a borosjenői fegyverletétel napját követően átadták az oroszok az osztrák katonáknak. Bem jóslata beteljesedett. Az oroszok is megdöbbenve álltak Vécsey seregének váratlan fegyverletétele előtt. Tudták ugyan, hogy Vécsey serege – valahonnét a síkság irányából – megérkezik Borosjenőre a parlamenterek üzenetének értelmében, de arra senki nem számított az oroszok közül, hogy egy csaknem 10 000 főnyi sereg ömlik le a hegyekből és megadja magát egy maroknyi orosz helyőrségnek. Ratišielov ezredes egyáltalán nem akarta hinni, hogy ez a tömérdek felfegyverzett honvéd neki meg akarja adni magát. Potemkin erről így ír: „Hasztalan igyekezett őt annak valóságáról gróf Makovszky őrnagy meggyőzni, ki az őreget orosz nyelven folyvást bátorította, s ámbár az ezredes egyre főzette, sőt maga is főzte az orosz teát, magyar vendégeit jószívűleg kínálgatta, s maga is ivott, szorongását azonban eltitkolni képtelen volt. Agyában és szívében a hadicselnek ármányos gyanúja mély gyökeret vert s úgy látszott minden percben attól félt, hogy önkéntes fegyveres foglyai csak egyszer neki rohannak, és tudja az isten mi történik vele. Gyanúja a nap virradatával még inkább öregbült, midőn a magyarok fegyveres csapatai minden oldalról, habár a legnagyobb rendetlenségben Borosjenőre tódulnak a havas bércfalakon áthatolva, olyan irányból, ahonnan senki nem várta őket, sőt még előőröket sem állíttatott ki arra a vonalra.”

Borosjenőről a magyar honvédtisztek elszállítása még a katonai lovasság szabályai szerint történt. Augusztus 21-én egy négylovas hintón cs. kir. ausztriai vadász őrnagy vágatott be a Borosjenő mellett levő Szőlősrre, ahol a tisztek voltak elszállásolva, elkülönítve a legénységtől, a Ratišielov orosz ezredestől átvette az orosz fogságban levő magyar tiszteket. A tiszteket „gyermekeimnek” szólította és kijelentette, hogy meg lesznek vele elégedve. A tisztek az éjszakát Világoson, Bohus Jenőnél, volt aradi főispán kúriájában töltötték, majd onnét kocsikon Aradra mentek, ahol a megjelenteket Haynau – aki a Bánffy-házban szállásolta el magát – szemrevételezte.

A tiszteket két csoportra osztották. Jobbra állították, akik az osztrák hadseregben szolgáltak, balra pedig, akiknek megelőzőleg polgári foglalkozásuk volt. A jobb oldali csoportba osztott főtiszteket még aznap elszállították az aradi várba. Potemkin Odön részletes leírása szerint úgy az oroszoktól, mint a Szőlős és Arad közötti úton lehetősége volt bármelyik tisztnek a szökésre. Az osztrák katonai drillben nevelkedett főtisztek azonban hihetetlennek tartották, hogy a magyar kormány szolgálatában állott, a király által is a szentesített alkotmány szerint eljáró tiszteket bántódás érje. Göröcsösen hittek abban, hogy a legkeserűbb, ami megtörténhet velük, lefokozás és a hadseregből való kizárás. Erre jellemző, hogy még a felkínált szökés lehetőségével sem akartak élni. Egykori feljegyzések szerint az aradi foglyok – kívülrőlők segítségével – szökési kísérletet terveztek a tábornokokra kimondott halálos ítélet után, de azokat Vécsey és a többi társa is elutasította, mert bíztak a kegyelemben. Akik Bem József jóslatára hallgattak, vagy akikben a forradalmi láng az osztrák reakcióval szembeni minden bizalmat felperzselt, azok a kényre-kedvre történő megadás helyett vagy az ellenállást választották, vagy pedig a külföldre szökést, menekültek. Guyon, Kmetty Dembinszky, Bem, Klapka honvédtábornokok közül külföldre jutottak és később is a magyar szabadság ügyének szolgálatában maradtak.

Vécsey Károlyt az aradi vár 94-es cellájában őrizték. Kihallgatása 1849. szeptember 21-én történt. Feleségét még Arad előtt az osztrákok kiemelték környezetéből, s Aradon a többi tisztársától gondosan elkülönítették. A kihallgatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint Vécsey Károly a történeteknek megfelelően vallott, előadta, hogy a király által szentesített magyar alkotmány szolgálatában állott, mint magyar ember és ezzel a hazát szolgálta, hűtlenséget nem követett el. Általában az összes tábornok hasonlóan vallott a kihallgatás alkalmával. Bűnösségét egyik sem vállalta. Érdekes, hogy a kihallgatás előtti auditóriumban megengedte

a hadbíró, hogy a tábornokok egymás közt értekezessenek. Ez fényt vetett már előzetesen kitervelt és semmilyen körülmények között meg nem változtatható halálos ítéletre.

A kihallgatást követően – két napra rá – Vécsey Károlyra is kimondták a halálos ítéletet, amit kötél által kellett végrehajtani, mivel az ítélet szerint hűtlenség vádjába esett. Haynau Julius Jakob a hozzája felterjesztett természetesen már előzetesen a hadbíróssággal megbeszélte ítéleteket jóváhagyta. A „bresciai hiéna” – ahogy Európában nevezték –, élt a Ferenc József császár által reá ruházott korlátlan hatalommal.

Haynau beteges dühét a végsőkig fokozta, hogy Vécsey a fegyvert nem a kezeihez tette le, hanem az oroszoknak kapitulált, így megfosztotta őt attól a dicsőségtől, hogy jelenthesse az udvarnak a honvédség felett aratott győzelmét. Ennek ellenére Vécsey érdekében is megindult a mentőakció. Felesége Bécsben instanciázott, de Vécsey Ágost nem fogadta. Hogy e mögött az apa elhatározása, vagy a Kamarilla parancsa húzódott-e meg, soha nem derült ki.

Vécsey Károly legnagyobb ellensége Grüne Károly gróf volt, Haynau főhadsegéde. A kivégzési sorrendet ő állítja össze. Utolsónak marad Vécsey, Grüne Károly nemcsak katonai riválisa volt a honvéd tábornoknak, de nem tudta elfelejteni ez a fanyar, bosszúálló ember, hogy „Lina”, Vécsey felesége, nem őt választja férjül az udvarlók közül, hanem a jó-megjelenésű Vécsey Károlyt.

Vécsey Károly csatlakozott apjában, fivéreibben, a Habsburg ház lovagias magatartásában. A szabadsághóst, mint idegen testet kivetette magából az aulikus beidegződésű család, a császári udvar és annak feje Ferenc József. Mikor Vécsey tudomására jutott, hogy sem a család, sem az udvar nem mozdítja kezét életének megmentése érdekében, cinikussá válik és kijelenti: „Inkább meghalni, mint évekig ülni!” Konok marad a kihallgatása során is, nem esd életéért. A magyar szabadság eszméjétől, a magyar alkotmányos élet igenlésétől, Kossuth szeretetétől egy pillanatra sem tántorodik el. Cselekedeteit helyesli, semmit nem bánt meg. Feleségétől, anyjától – Militől – és Gizella lányától búcsúzik el szóban és levélben is.

Tizenkét társának haláltusáját kellett végignéznie. Katonás higgadtsággal, önfegyelmélettel, sápadtan szemléli barátainak kimúlását. Előtte hal meg a legkedvesebb barátja Damjanich, akitől ölelkezve búcsúzik el, azután Vécsey a sor. Odalép a bitófához és megcsókolja Damjanich kihűlt kezét. Akasztása után még egy percig dobog a szíve.

Tetemét 50 arany forintért vásárolta meg felesége a brünni hóhértől. Először egyszerű sírhelyen nyugszik, sírján fakereszt, azon felirat: „VÉCSEY KÁROLY HONVÉD TÁBORNOK”. 1916-ban földi maradványait az aradi „Kultúrpalotában” helyezik el, majd 1979-ben az aradi mártírok emléklapja alá temetik.

Dr. Boross Zoltán

Pest megyei honvédek 1848–1849-ben

1848 április havában szükségképpen felmerült az igény, hogy létre kell hozni az önálló magyar haderőt. Ennek gyakorlati végrehajtása érdekében 1848. május 15-én a felelős magyar kormány határozatot hozott 10 000 fős, 10 honvédzászlóaljból álló önkéntes sereg felállítására.¹

Ennek és több más intézkedés eredményeként megindult és sikeresen végbement az új magyar honvédhaderő létrehozása. 1848 augusztus elején már a harctéren volt az első honvédzászlóalj,² December közepére pedig már létrejött az egységes honvédhaderő, amely három forrásból keletkezett: a már felállított honvédalakulatokból, az időközben toborzott nemzetőrségből és az ún. szabadcsapatokból.³

¹ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. Bp. 1987. 8. old., a továbbiakban: Bona: Tábornokok...

² Bona: Tábornokok... 13. old.

³ Bona: Tábornokok... 14. old.

Budavár bevétele, 1849. május 4–21.

A dicsőséges magyar forradalom és szabadságharc szolgálatát vállaló honvédek, előljárók és közvitézek nehéz körülmények között teljesítették hazafias kötelességüket. Erkölcsi és hazafias kötelességünk, hogy a 150. évforduló kapcsán tisztelegjünk emléküik előtt, megemlékezzünk helytállásukról, a magyar hazának tett kiváló szolgálatuk jelentőségéről.

Számos Pest vármegyei honvéd- és nemzetőrtiszt, valamint közvitéz vett részt ebben a nemes harcban. E szerény írás keretében csak azokról emlékezünk meg, akik a szabadságharc előtt, akár azután fontos szellemi tevékenységet fejtettek ki civil életük során a közjó javára.

Antos János honvéd alezredes, egyházi főgondnok. (Réty, 1818. július 25.–Abony, 1906. november 20.)

Erdélyi református földbirtokos családból származott. Jogi tanulmányokat végzett Nagyenyeden. 1838-tól hadapród volt a 2. székely gyalogezredben, 1842-től pedig hadnagyként szolgált. 1848. július 20-tól főhadnagy a 15/1. határőrezredben. Augusztustól részt vett a délvidéki és a Jellasics elleni harcokban. Zászlóaljával októberben csatlakozott a magyar honvédséghez. November 1-től honvédszázados a 26. honvédszászlóaljban. 1849 januártól a felsőtiszai hadtest karsége. Április 18-án kitüntették a 3. Osztályú Érdemjellel. Május 30-tól őrnagy, augusztus 4-től alezredes. Részt vett a szenttamási, a manswörthi, a kápolnai, az isaszegi, a budavári és a debreceni csatában. Aradon hat évi várfogságra ítélték, 1851-ben kegyelmet kapott. Ezután haláláig felesége birtokán, Abonyban élt. A református egyházban főgondnoki teendőket látott el. Naplójegyzetei megjelentek a Századokban (1907). Cikke pedig a Protestáns Egyház és Iskola című lapban.⁴

Degré Alajos honvéd százados, író, ögy. képviselő, politikus. (Lippa, 1819. január 6.–Budapest, 1896. november 1.)

Római katolikus nemesi családból származott. Apja, Péter, francia származású orvos volt, aki Magyarországon telepedett le és magyar nőt vett feleségül. Degré Alajos elvégezte a nagyváradi Jogakadémiát (1840) és utána ügyvédi képzést szerzett (1843). 1842-től jurátus volt Pesten, ahol tagja volt az 1848-as Márciusi Ifjak csoportjának és a Tizek Társaságának.

1848 augusztusától fegyverrel szolgált a magyar forradalom és szabadságharc ügyét. Először a pesti Földváry-féle önkéntes zászlóalj katonájaként harcolt a Délvidéken. November 16-tól honvéd főhadnagy, 1849. január 16-tól alszázados a Károlyi-huszárezredben. 1849. július 20-án megsebesült a turai ütközetben. A szabadságharc után Aradra, majd Pestre internálták. A Kiegyezés után belépett a váci Honvédegyletbe és a szépirodalomnak, valamint a közéletnek szentelte életét, politikus lett. 1867-től tagja volt a Kisfaludy Társaságnak. Vác országgyűlési képviselőjeként politizált (1870–1875, 1878–1881).⁵

Houchard Ferenc honvéd százados, hajózási igazgató. (Marosvásárhely, 1822.–Gomba, 1905.)

Francia eredetű családból származott. Egyik ösét gillotinnal végezték ki 1793. május 17-én. Apja építésszámológ volt. Tanulmányait Marosvásárhelyen, a selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémián és a Trieszti Tengerészeti Akadémián végezte. A szabadságharc során egy hadiszolgálatra berendezett gőzhajó századosi rangú kapitánya volt a Dunán, illetve a Tiszán. Világos után osztrák hadbíróként elállították, de rövid idő után szabadon bocsájtották. 1860-tól ismét hajóskapitányként teljesített szolgálatot. 1869-ben kinevezték az Országos Gőzhajózási Társulat vezérigazgatójává. A magyar nemzeti hajózás egyik megteremtője volt.⁶

Jausz Albert honvéd százados, törvényszéki bíró. (Tápiószele, 1825. augusztus 16.–???)

Apja osztrák nemesi származású császári és királyi lovaskapitány, anyja magyar származású volt. 1839-től hadfi volt a 32. gyalogezredben, majd katonaiskolába vezényelték. 1847-ben alhadnagy, és még abban az évben – ismeretlen ok miatt – kilépett a hadseregből.

1848 decemberében szolgálatot vállalt a magyar honvédségben. Először hadnagy a 71. honvédszászlóaljban, majd 1849. márciusban főhadnagy a VII. hadtest 66. zászlóaljában. Augusztus 16-tól százados és a 201. zászlóalj 6. századának parancsnoka volt a komáromi várórségben egészen a kapitulációig. A szabadságharc után jogi, bírói képzettséget szerzett és 1868-ban megválasztották Nógrád vármegye törvényszéki bírójává. Belépett az ottani Honvédegyletbe, melynek legfőbb célja a honvédhagyományok ápolása és a volt negyennyolcas honvédek támogatása volt.⁷

Jausz József Imre honvéd őrnagy, m. kir. törvényszéki bíró (Tápiószele, 1822. augusztus 16.–Kecskemét, 1876. május 12.) Jausz Albert bátyja. Elvégezte az olmützi katonaiskolát, hadfiként szolgált a 62. gyalogezredben.

⁴ Bona: Tábornokok... 92. old. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái – a továbbiakban: *Gulyás* I. 672. old. – Magyar Életrajzi Lexikon – a továbbiakban: MÉL. I. 42. old.

⁵ Bona *Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. (A továbbiakban Kapitányok) 166. old. *Gulyás V*: 456. old., MÉL. I. 360. old. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái – a továbbiakban *Szinnyei* II: 745. old.

⁶ Bona: Kapitányok: 272. old. – *Szinnyei* IV: 1321. old.

⁷ Bona: Kapitányok: 286. old.

1848. szeptember 6-tól fegyveresen szolgálta a magyar szabadságharc ügyét. Először százados volt a 2. sz. Pest vármegyei nemzetőrzászlóaljban. 1849 januárjától pedig az ebből alakult 71. honvédszászlóaljban. Március 1-jei hatállyal kinevezték őrnaggyá és zászlóaljparancsnokká; május 2-án pedig a komáromi újonctelep parancsnokává. A komáromi várórséggel tette le a fegyvert, akárcsak Albert öccse. Bírói képesítést szerzett, majd a Kiegyezés után m. kir. törvényszéki bíróné választották Kecskeméten, ahol viszonylag fiatalon, 54 éves korában meghalt. Tagja volt a kecskeméti Honvédegyeletnek.⁸

Kalotsa Balázs honvéd százados, ogy. képviselő. (Nagykörös, 1822. ???–Nagykörös, 1892. február 9.)

Középbirtokos református nemesi családból származott. Gimnáziumi tanulmányokat végzett. Katonai szolgálatot teljesített a 8. Huszárezredben, mégpedig: hadfíként (1840–1845), hadnagyként (1845–1848), főhadnagyként (1848. október 1-től). 1848. októberében századával együtt csatlakozott a magyar honvédhaderőhöz. December 16-tól honvéd alszázados, 1849. január 1-től főszázados, századparancsnok az I. Hadtestben egészen a fegyverletételig.

Aradon először halálra ítélték, majd az ítéletet 10 évi várfogságra változtatták, 1852-ben azonban kegyelmet kapott. Ezt követően nagykörösi birtokán gazdálkodott. A Kiegyezés után belépett az ottani Honvédegyeletbe; megválasztották országgyűlési képviselővé és a nagykörösi Tanítóképző igazgatótanácsának tagjává. Nem csak a honvédhagyományokat ápolta tevékenyen, hanem anyagilag is támogatta az ifjúság oktatását, nevelését.⁹

Károlyi Ede gróf, honvéd őrnagy, ogy. képviselő, publicista. (Párizs, 1821. június 18.–Budapest, 1879. szeptember 28.)

Grófi családból származott. Apja – István – Pest vármegye főispánja volt, aki Fótton halt meg. 1848. június 24-től nemzetőr századosi rangban parancsörtszti szolgálatot látott el a délvidéki hadseregben. Szeptember 20-tól őrnagy és a zempléni nemzetőrzászlóalj parancsnoka. Október 16-tól honvéd őrnagy, a miskolci tartaléksereg parancsnoka. 1849. januártól parancsörtszt a felsőtiszai, majd az I. Hadtestben, az apja által alapított Károlyi-huszárezredben. Buda ostrománál kiemelkedő vitézséggel harcolt. A világoi fegyverletétel után emigrált, 1851-ben azonban hazatért.

1860-ban megválasztották Abaúj vármegye országgyűlési képviselőjévé. Elnöke volt több gazdasági és ipari társulatnak. Intenzív irodalmi tevékenységet fejtett ki.¹⁰

Károlyi István gróf, honvéd ezredes, főispán, akadémikus. (Kaplony, 1797. november 18.–Fót, 1881. június 12.)

Grófi családból származott, apja, József, Szatmár vármegye főispánja volt. Tanulmányait Pesten végezte, majd katonai szolgálatba lépett, huszárkapitányi rangot ért el. 1821-től diplomataként dolgozott. 1848-ban elvállalta Pest vármegye főispáni tisztségét. Július 9-től nemzetőr őrnagy, felállította a róla elnevezett huszárezredet, amelyben Ede és Sándor fia is harcolt. November 16-tól ennek tiszteletbeli ezredese volt. Húsz mázsa ezüstöt adományozott a haza javára, a forradalom és szabadságharc győzelme érdekében. 1849-ben a császári hatóságok elfogták és hosszú ideig tartó fogságbüntetésre ítélték, ahonnan 400 000 forint lefizetése ellenében szabadulhatott 1851-ben. Nagy összeget fordított az Ybl Miklós tervei leírására készült fóti templom felépítésére, valamint a könyvtár és a népiskolák javára. Alapító elnöke volt a Szent István Társulatnak, létrehozta a magyar írók segélyegyletét. 1853. március 16-án megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsa tagjává. 1869-ben lemondott és visszavonult a közélettől.¹¹

Lukácsy Sándor honvéd százados, gazdasági szakíró. (Tápióság, 1815. január 20.–Budapest, 1880. december 14.)

Római katolikus nemesi családból származott. Jogakadémiát végzett. A szabadságharc előtt gróf Károlyi István uradalmi ügyésze volt Rákospalotán.

⁸ Bona: Tábornokok... 184. old. – Szinnyei V: 441. old.

⁹ Bona: Kapitányok: 298. old. – Szinnyei XIV: 390. old. (Tóth Jánosnál)

¹⁰ Bona: Tábornokok... 192. old. – Szinnyei V: 1077 old.

¹¹ Bona: Tábornokok... 375. old. – Szinnyei V: 1092, MÉL. I: 869. old. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. Bp. 1975 – a továbbiakban MTA tagjai: 136. old.

1848 szeptemberétől főszámvevő volt a Hunyadi önkéntes csapatban. Decembertől honvéd százados és élelmezési felügyelő Perczel Mór Drávai Hadtestében, később a Központi Mozgó Seregben, 1849. márciusától pedig a IV. Bácskai Hadtestben. Áprilisban lemondott a beosztásáról. A szabadságharc után három hónapig vizsgálati fogságban volt.

Az 1850-es években faiskolát és mintakertészetet hozott létre Rákospalotán. Alapítója és titkára volt az Első Magyar Kertészeti Társulatnak (1858–1863). A Kiegyezés után belépett a Pesti Honvédegyeletbe. Kinevezték az országos faiskola-telepítés miniszteri biztosává.¹²

Ráday Gedeon gróf, nemzetőr őrnagy, egy. képviselő. (Pest, 1806. június 23.–Budapest, 1873. július 12.)

Grófi családból származott. 1823-ban végezte jogi tanulmányait Pesten. Később Pest vármegye szolgálatába lépett. 1839. május 31-én a vármegye országgyűlési követe lett. Megválasztották a Nemzeti Színház főigazgatójává. Reformpolitikusként 1847-ben támogatta Kossuth követté választását. Később Nógrád vármegye főispánja.

1848. szeptember 27-től a pesti nemzetőrség őrnagya volt. 1849 januárjától szolgálaton kívül volt és a Nemzetgyűlésel Debrecenben tartózkodott. 1849 május elejétől a Pest-budai nemzetőrség újjászervezése érdekében fejtett ki tevékenységet. 1849 decemberében a császári hadbíróság egyévi várfogságra ítélte. Később intenzív közéleti tevékenységet fejtett ki.¹³

Rákóczy János honvéd őrnagy, egy. képviselő. (Tápiószéle, 1821. ???–Rákóc, 1878. március 8.)

Nemesi származású birtokos családból származott. Jogakadémiát végzett és ügyvédi képesítést szerzett, a szabadságharc előtt ügyvéd, majd Pest vármegye aljegyzője volt. 1848 nyarától a Pénzügyminisztériumban, októbertől pedig az Országos Honvédelmi Bizottmányban volt titkár. Október 10-től honvéd hadnagy, október 19-től százados. 1849. május 1-től őrnagy a 13. huszárezred állományában és Kossuth segédtisztje. Júniusban kinevezték Kecskemét kormány- és népfelkelési biztosává.

A szabadságharc után Madách Imre rejtegette, amiért elítélték a költőt. Később emigrált, 1851-ben távollétében halálra ítélték. Hazatérése után, 1861-ben megválasztották Pest vármegye főjegyzőjévé. Baloldali politikusként bekapcsolódott a politikai életbe. 1869-ben megválasztották országgyűlési képviselővé. Tagja volt a Honvédegyeletnek.¹⁴

Sárkány József honvéd őrnagy, ügyvéd, törvényszéki elnök. (Dunaegyháza, 1828. február 27.–Budapest, 1903. december 6.)

Evangélikus nemesi családból származott, apja ev. lelkész, esperes volt. Jogot végzett, megszerezte az ügyvédi, az ügyészi és bírói képesítést. A szabadságharc előtt ügyvédként, 1848 tavaszától pedig Pest vármegye ügyészeként dolgozott.

1848 júniusától fogalmazó a Pénzügyminisztériumban. Október 1-től honvéd hadnagy a 17. és 18. honvédzászlóaljban. December 1-től hadbíró főhadnagy a 39/1. gyalogezredben. 1849. június 1-től hadbíró százados, július 9-től századparancsnok ugyanitt, ill. a 114. honvédzászlóaljban. Szeptember 28-tól őrnagy és e zászlóalj parancsnoka Komáromban.

A szabadságharc után rövid időre emigrált. Hazatérése után jogászként dolgozott, belépett a Honvédegyeletbe. 1872. január 1-től a Pesti Törvényszék elnöke 1875. október 20-ig, majd egyik tanácselnöke volt a budapesti királyi ítélőtáblának, 1886-tól alelnöke, 1887-től a büntető szakosztály vezetője. Világi felügyelője volt a budapesti ágostai evangélikus egyháznak. 1876-ban megkapta a Lipót Rend Lovagkeresztje kitüntetését.¹⁵

Térey Pál honvéd százados, jogász, kormánybiztos. (Nagykároly, 1831. augusztus 31.–Promontor, 1883. június 12.)

Római katolikus nemesi középbirtokos családból származott, apja jószágigazgató volt. Jogot végzett a híres bécsi Theresianumban. 1848. március 15-től hadfi volt 9. (Miklós) Huszárezredben. Szeptembertől részt vett a Jellasics elleni harcokban. Október 4-től honvéd

¹² Bona: Kapitányok... 381., old. MÉL. II: 103. old. – Szinnyei VIII: 123. old.

¹³ Bona: Tábornokok... 279., old. MÉL. II: 458. old. – Szinnyei XI: 347. old.

¹⁴ Bona: Tábornokok... 279. old., MÉL. II: 477. old. – Szinnyei XI: 490. old.

¹⁵ Bona: Tábornokok... 288. old. – Szinnyei XII: 194. old.

hadnagy a szabadságharchoz csatlakozott ezredében. December 15-től főhadnagy, április 1-től alszázados a Feldunai, illetve a VII. Hadtestben. Július 20-án Görgey levelét Vácról – az ellenséges táboron át – Klapkához vitte, aki kinevezte parancsőr tisztjévé. Szeptember 1-től főszázados és Klapka törzsének parancsnoka.

Komárom feladása után Münchenbe emigrált. 1850-ben hazatért, gazdasági tanulmányokat végzett, 1860-tól gazdálkodott. Az 1870-es években Baranya vármegye egyik országgyűlési képviselője. Az 1871-es párizsi Világkiállításon Magyarország kormánybiztosaként dolgozott. 1876-ban megkapta a m. kir. címzetes honvéd őrnagyi rangot.¹⁶

Fehér Ferenc honvéd százados, hivatásos katona. (Nagykőrös, 1805. ???–Besenyő, 1849. augusztus 6.)

Polgári református családból származott. Először borbélymesterséget tanult, majd katonai szolgálatba lépett. Volt közcivész (1821–1843), hadnagy (1843–1847), főhadnagy a 5. (Radetzky) Huszárezredben (1847–1848). Ezrede 1848 októberében átállt a magyar honvédhaderőhöz és így került a Feldunai Hadtest állományába. December 16-tól alszázados ugyanitt. Később kinevezték főszázadossá és a II. Hadtest egyik századparancsnokává. A besenyői ütközetben 1849. augusztus 6-án hősi halált halt.¹⁷

Pálinkás Sámuel honvéd, őrnagy, gazdálkodó. (Nagykőrös, 1791–Csatád, 1849. augusztus 8.)

Középbirtokos nemesi családból származott. Fiatal korában hadnagyként teljesített szolgálatot a császári és királyi haderőben, ahonnan azonban kilépett. A szabadságharc előtt Nagykőrösön gazdálkodott.

1848. október 1-től alszázados volt a 13. huszárezredben. Novembertől Nagykőrösön szervezte a 16. huszárezredet. December 1-től ugyanitt őrnagy és osztályparancsnok. A turai ütközetben tanúsított vitézsége alapján (1849. július 20.) kítüntették a III. osztályú katonai érdemjellel. A csatádi ütközetben 1849. augusztus 8-án halálosan megsebesült.¹⁸

Végül közzéteszem azt a tapasztalatot, hogy kitaró kutatással még mindig lehet értékes új ismereteket szerezni a volt negyvennyolcas honvédekkel kapcsolatban. Példaként említhetem azt az örömdetes tényt, hogy nemrégén megdőlt az a szentendrei hiedelem, miszerint városunkban nem született olyan személy, aki fegyverrel harcolt a dicsőséges negyvennyolcas magyar forradalom és szabadságharc győzelméért. E hiedelmet cáfolata a szentendrei születésű **Frauenberg Jakab** volt honvéd főhadnagy és **Nesko Jenő** volt honvéd tüzérhadnagy¹⁹ életpályája, amelynek feltárását részben éppen most végezzük Pethőné Németh Erika helytörténészsel.

Azt hiszem, hogy más településen is születettek olyan volt negyvennyolcas honvédek, akikről még nem, vagy csak nagyon keveset tudnak a születési helyükön. Indítványozom tehát, hogy – a 150. évfordulóra is figyelemmel – szélesedjen ki az ilyen témájú kutatómunka. Biztos vagyok benne, hogy több helyen születnek majd meglepő, szép eredmények. Ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, különösen a hazafias nevelés elmélyítése szempontjából, amire napjainkban nagyon nagy szükség van.

Dr. Gelencsér Gyula

¹⁶ Bona: Kapitányok: 601. old. – *Szimnyei* XIV: 20. old.

¹⁷ Bona: Kapitányok: 203. old.

¹⁸ Bona: Tábornokok... 261. old., *Kapitányok*: 463. old.

¹⁹ A két szentendrei születésű honvédtisztre dr. Bona Gábor hívta fel a figyelmet, amiért ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki Szentendre lakossága nevében. A rájuk vonatkozó és dr. Bona által átadott adatok nagyon jól hasznosíthatók a kutatómunka során.

Földes az 1848/49-es szabadságharcban

Az 1848-ik év elején még aligha lehetett következtetni az előttünk álló két év mozgalmas napjaira. A pesti március 15-i forradalmat követő országos változások előbb Szabolcs megyét, majd Földes községet is érintő következményei felkeltették a lakosság érdeklődését. A Helytartótanács a rend fenntartására szólítja fel a törvényhatóságokat. A nagykállói megyegyűlés március 21-én egy 29 tagú állandó választmány kirendelését határozta el, Péchy László első alispán elnökle és gróf Degenfeld Imre másodelnökle alatt, tagjai közt látjuk Finta Mártont és a két nemes község hadnagyát, a földesi Török Sámuelt és a sápi Katona Pétert. A választmányt a rend és a béke fenntartására és a nemzeti őrsereg felállítására teljes hatalommal felruházták.¹ Március 25-én gróf Batthyány Lajos miniszterelnök utasítására már a nemzeti őrsereg felállítását tárgyalják, mely kétféle alakulatból áll: Helybeli Nemzeti Őrsereg a településen belül, és a mozdítható őrsereg, amelyet járásokként szerveztek. A nádudvari járást terjedelmessége miatt két részre osztották, az alsó résznek, ahová Földes tartozott, Nádudvar a gyülekezőhelye. A szervezés miatt ezt még kétfelé választották, a második szakaszba kiküldték Kállay Emánuel elnökle alatt Zoltán Mihály, ifj. Patay István, Farkas Károly, Baksay Dániel nádudvari ref. pap, Valkó János gyógyszerész, Szathmári György nádudvari jegyző, Farkas Imre földesi, Horváth József nádudvari birtokos, Rásó Lajos szolgabíró és a sápi Balogh József megyei esküdt alkotta delegációt. „A mozdítható őrseregbe vállalkozóknál nagyobb ünnepélyesség okáért a megye zászlója alatt teendik esküjüket.” „A járásokként mozdítható seregbe pedig következő egyének tüzetnek ki kapitányokul: N.Kállóban Finta Márton, ... Nádudvaron ifj. Patay István. ... A Helybeli Őrsereghez megkívántok tiszték ugyan ezen őrsereg által a küldöttség jelenlétében megválasztandók.” A választmány elrendelte, hogy április 2-án a járásokba kiküldöttek kezdjék el a mozdítható őrsereg felállítását.² Péchy László alispán hiába kért fegyvereket a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánytól. Szabolcs vármegye mozdítható őrseregét három zászlóaljba szervezték. A 138 földesi nemzetőrt először az 1. zászlóalj 3. századában találjuk, a megjegyzés szerint a létszám a lovasokkal együtt értendő. A második változatban a 2. zászlóalj 2. századában.³

Az 1847/48. évi országgyűlési törvénycikkeket V. Ferdinánd április 11-én szentesítette. A nemzeti őrseregről a XXII. tc. rendelkezik, ennek a kötelező figyelembevételével folyt ezután a szabolcsi nemzetőrség szervezése.⁴ A választmány kirendelte a megyei sorozási bizottságot, de majd csak június 19-én nevezték ki a három szabolcsi nemzetőr zászlóalj őrnagyát: Eötvös György, Komlóssy Lajos és Patay József személyében.⁵ Az április 28-i megyegyűlés határozott a nemzetőrség újbóli összeállításáról. Ugyanekkor állították fel a közgyűlést pótló nagy választmányt, Földesről Kállay János, Boldog Bálint és Török Sámuel főhadnagy lettek a tagjai.⁶

Az 1836. évi IX. tc. iktatta törvénybe először a községek belső igazgatásának jogszokás útján kifejlődött rendszerét, a bíró, vagy hadnagy, a 12 tagú tanács, a jegyző és a kisbírók választásának, munkakörének és alkalmaztatásuk idejének törvényes megállapításával, majd az 1836. évi XX. tc. 5. §-a a községi jogszolgáltatást szabályozta. Az 1848. évi XXIV. tc. a községi választásokra nézve írja a 2. §-ában, „A rendezett első bírósági hatóságú községek köz-igazgatási állása, a törvény további rendeleteig, jelen állapotában megtartatik.” Az 1. § szerint a XXIII. tc.-et, mely a szabad királyi városokról rendelkezik, kiterjesztik a fenti községekre is, tehát Földesre is. A C. szakasz 15. §-ában a tisztikar választásánál főbíróról szól, a főhadnagy elnevezést nem említi, erre vezethető vissza, hogy az esedékes földesi hadnagyválasztás után, mely április 24. helyett egy hónapot késett, az utolsó földesi főhadnagy Török Sámuel helyébe lépő Sápi Gábor már főbíró elnevezéssel él.

¹ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (SzSzBmlt.) IV. A. 1/a Közgyűl. jkv. 674. sz. 1848.

² SzSzBmlt. IV. B. 102. Vál. jkv. I. köt. 1. sz., valamint, SzSzBmlt. IV. B. 103. 1. doboz 1. tétel Finta Márton iratai. 1848.

³ SzSzBmlt. IV. B. 103. 3. doboz 17. tétel. 1848.

⁴ 1847/1848-ik évi országgy. tv. cikkek. Reprint. Bp. 1988. 64. old.

⁵ SzSzBmlt. IV. B. 106. 3. doboz 9. tétel. 1848., valamint Közlöny. 1848. június 22.

⁶ SzSzBmlt. IV. B. 102. 48. csomó 619. szám. 1848.

A Nemzetőrségi Haditanács május 16-án kiadja a felhívását 10 zászlóaljából álló nemzetőrsereg toborzására, s ebben a 10-ik zászlóalj felállítási helyéül Debrecent jelölte meg, ide tartozott Szabolcs vármegye is Nagykálló toborzási székhellyel. Május 19-én Szemere Bertalan belügyminiszter rendeletben fordult a haza polgáraihoz, a király és a honvédek részére segedelem gyűjtésére. 20-án pedig gróf Degenfeld Imrét nevezte ki Szabolcs vármegye főispánjának. Majd július 18-án a megyei határozat következtében „Curialis Földes Helysége Birtokosai 123 ft 22 x"-t fizettek be.⁷ Péchy László alispán által „a nádudvari járás 2-ik szakaszába ... Halasi Bertalan, sápi lakos Katona Péter, földesi lakos Bene Imre segédekkel ... oda utasítatnak, hogy a toborzást folyó május 9-én megkezdvén 14 napok alatt multhatatlanul bevégezzék. ... az újoncok időről időre egy toborzó segéd felügyelete alatt községi előfogatozás mellett N.Kállóba beszállítandók ... átvételével Finta Márton elnöklete alatt Aranyos és Vágó őrmesterek megbizatnak.” Később Finta Márton mellé segítségül kineveztek Patay Istvánt és Kazinczy Lajost. Közben megérkezett a nyomtatott „Toborzási utasítás Magyarországnak alakítandó nemzet őrseregére nézve.”⁸

A nemzetőr elnevezés itt zavarónak tűnik, a honvéd név elfogadása előtt használták, az újoncok az első tíz honvédzászlóalj katonái lettek, természetesen az első sorban továbbra is megyei hatáskör alatt működő nemzetőrség továbbra is fennállt. A toborzás hatásfokára jellemző, hogy május 31-én Szabolcs vármegyében már ismerjük a névsorozatot „az önkéntesen 3 évre beállott rendes őrsereg újoncainak.” A jelentkezőknek még át kellett esni a debreceni Dom Miguel gyalogezredből érkezett Csupik hdgy. Schaller János középponti orvos és Finta Márton polgári biztostól álló sorozási bizottság alapos alkalmassági vizsgálatán. Június 7. és 8-án nyolc földesi ifjú került fel az avatójegyzékre: Domokos József, Földesy József, Török Pál, Gitye Dániel, Kemetsey Gábor, Kováts Ferenc, Mitro András és Kemetsey Márton.⁹ Az önkéntes nemzetőröket (honvédeket) a helyettes alispán által rendelt 125 szekér vitte át Nyíregyházáról Debrecenbe, a fuvarosoknak minden újonc után 40 krajcárt számítva. Az országosan is legjobban előkészített toborzás a megyei apparátus és Finta Márton érdeme. Debrecenből a 10. zlj. számfelüti önkénteseit Veszprémbe helyezték.¹⁰ Az egészségi vizsgálaton megfelelő, de a magassági mértéket meg nem ütő önkénteseket a Thurszky gyalogezredhez irányították, így került oda öt földesi fiú: Szabó András, Szörnyi Balázs, Tiszai József, Joó Sándor és Nagy Imre, nem akartak szégyenszemre hazamenni, hogy nem válnak be katonának, június végén Pestre szállították őket Debrecenből.¹¹ Négyet viszont az őrsereg névsorában lévők közül hazabocsájtottak. Bedő Imre nő, Antós András túl idős, ötven éven felüli. Antós Istvánnal szeptemberben a 48. zlj. újoncai közt találkozunk. Ritók Mihály pedig alkalmatlan, ő később is sikertelenül próbálkozik.

Az újoncozással párhuzamosan folyt az országgyűlési követválasztásra való felkészülés. Az áprilisi törvények értelmében az eddigi kettő helyett, hat választókerületre osztották fel Szabolcs megyét. Középponti választmányt állítottak fel a választások levezetésére, melybe Feledestről Kállay Jánost és Boldog Bálintot delegálták. Május 24-én a választók összeírására neveztek ki küldöttségeket. Az V. tc. értelmében az eddig választójoggal bírókon kívül, a legalább 20 éves férfiak, törvényesen bevett vallási különbség nélkül választópolgárokká váltak, ha egyéb a törvényben leírt kifogás alá nem esnek. E célból összeírták a népességet, Földesen 4034-et, kik 2 görög katolikuson kívül reformátusok voltak. A választást június 15-re tűzték ki. A nádudvari kerületben Kállay Ödön lett a képviselő, Bónis Samu a későbbi kormánybiztos pedig a tiszalökiében.¹² A választást követő napokban került sor a Szemere Bertalan belügyminiszter által elrendelt országos zsidó összeírás keretében a „Földesi sidók összeírására” Rásó Lajos nádudvari járási főszołgabíró által. A 166 zsidó nevén kívül az életkorát, születési helyét, kereseti módját és a magaviseletét is felírták.¹³ Úgy tűnik többen kimaradtak, hiszen a katona állítási iratokból ismerjük még Salamon Dávid, Swarz Jákób és

⁷ SzSzBmlt. IV. B. 102. vál. jkv. I. köt. 106. sz. 1848., valamint SzSzBmlt. IV. B. 106. 2. dob. 5. tétel 1848., továbbá SzSzBmlt. IV. B. 101. 1848. gr. Degenfeld Imre iratai.

⁸ SzSzBmlt. IV. B. 102. Vál. jkv. I. köt. 107. sz., valamint SzSzBmlt. IV. B. 106. 2. dob. 5. tétel. 1848.

⁹ SzSzBmlt. IV. B. 103. 1. doboz 6. tétel. 1848.

¹⁰ *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp. 1973. 257. és 284. old.

¹¹ *Urbán* i.m. 248. old. és SzSzBmlt. IV. B. 103. 3. dob. 17. tét. 1848.

¹² SzSzBmlt. IV. B. 102. 48. cs. 1848. és 1847/1848. orszgy. tvc. V. tvc.

¹³ SzSzBmlt. IV. B. 109. 1848. Országos zsidóösszeírás

A pákozdi csata, 1848. szeptember 29.

Swarz Áronné nevét, az egri egyházmegyei sematizmus 1848-ban 179 zsidót mutat Földesen.¹⁴

Május végén kezdték meg az összeírt nemzetőrök kiképzését, a kidolgozott ideiglenes rendszabályt a tisztek a kilenc összpontosítási helyen, köztük Nádudvaron és Püspök-ladányban, felolvasták és magyarázták.¹⁵ Július 28-án elindult Debrecenből a 10. honvédszázalaj, a Délvidéket dúló rácok ellen, ahol a perlaszi sáncok bevételénél szeptember 8-án parancsnokuk Szemere Pál őrnagy is elesett.

A miniszterelnök augusztus 13-án rendeletet adott ki egy olyan önkéntes nemzetőrség felállításáról, mely a kormány rendelkezése alá kerül, egyéves szolgálati idővel. Az önkéntesség elvén azonban túllépve, községenként kivették a létszámot. A vármegye vállalta a felszerelés, a fegyverzet és a ruházat költségeit, elrendelve szeptember 4-re Nagykállóba az önkéntesek beállítását. Az alispán már a következő nap jelentette a miniszterelnöknek az 1000 főből álló zlj. meglétét, választott tisztekkel, kiknek élére Patay István kinevezését kéri.¹⁶ Bár csak 400 alkalmas lőfegyverrel rendelkeznek, a megye több alkalommal hozott a fegyverek begyűjtésére határozatot. Szeptember 10-én a kállói piactéren ünnepélyesen felesküdtek a főispán feleségétől adományozott zászlóra, mely ma a nyíregyházi Jósa András Múzeumban található. 16-án átvonultak Nyíregyházára, s a 19-én kelt összeírásban a következő földesieket találjuk: Nagy Gábor, Végh Péter, Kiss Gábor, Lukács Lajos, Gál Mihály, M. Nagy Mihály, Nagy Mihály, Mocsik Péter, László János, Bene István, Török Lajos, Horváth Bálint, Benke Lajos, Oláh Gábor, Sz. Nagy Sámuel, Végh Lajos, Antós István, Deák József és Tóth György.

¹⁴ Az egri kath. egyhm. sematizmusai 1816-tól évente bemutatják a települések vallási megoszlását, Szabolcs vm. odatarozott.

¹⁵ SzSzBmlt. IV. B. 106. 2. doboz 5. tétel. 1848.

¹⁶ SzSzBmlt. IV. B. 103. vál. jkv. I. köt. 720. sz. 1848., valamint SzSzBmlt. IV. B. 101. gr. Degenfeld iratai 1848. 782. sz. rendelet Batthyánytól 1848. aug. 13. Önk. nemzetőrökből hadierő felállítása, és Bene János: A nemzetőrség és a honvédség szervezése a kisvárdai járásban 1848–49-ben. Kisvárdai, 1990. 54. old.

A tisztikarban Ritók József alhadnagy szerepel számtisztzi, később segéd tisztzi beosztásban. Szeptember 22-én indultak útnak Jellasics ellen, Pesten kiegészítették a fegyverzetüket és október 6-án már részt vettek a horvátok ozorai lefegyverzésében.¹⁷ Később átalakultak a szabolcsi 48-ik honvédszászlóaljja.

Szabolcs megye a szeptember 4-i választmányi ülésén foglalkozott a 19–21 éves korosztályok elrendelt összeírásával. Az egy hét alatti végrehajtás érdekében még kisebb egységekre osztották fel a járásokat és összeíró bizottságokat küldtek ki. Földes, Sáp, Tetétlen községekben Csapó László, Kállay János földesi, Katona Péter, Balogh József tisztzi esküdt sápi és Tóth Károly orvos volt a nagy helyismerettel rendelkező bizottság tagjai.¹⁸ A miniszterelnök szeptember 19-én rendelte el a 42 000 újonc kiállítását: „Aránylagos kivetése, a megyék, kerületek s kir. városok által kiállítandó honvédseregnek 127 lélekre két újoncot számítva:¹⁹ Bihar 6409, Hajdú városok 1017, Szabolcs 3471. 27-én Bathány már ki is nevezte a 16 új zlj. tisztjeit. A 28-ik honvédszászlóalj felállításának helyéül Debrecent jelölte ki, ide kerültek a Nagykállóba bevonult szabolcsi újoncok, köztük három földesi: Ványi János, Bán János, Ozsváth Mihály, ám őket Debrecenből hazaküldték, később még találkozunk velük.²⁰ A lélekszám szerinti kivetésben Földesnek 64, Sápnek 14, Tetétlennek 28, Szovátnak 42 újoncot kellett kiállítani, felosztva fél és negyed illetőségekre, ezt az év végéig majdnem minden szabolcsi település teljesítette. Az október második felében felavatottakat tömegesen küldték haza egyhavi szabadságra.²¹ Néhányan kihasználták az alkalmat, hogy ez idő alatt helyettesítőt találjanak a katonai szolgálatra. Árulkodik erről az avatójegyzék a helyettesítettek nevével, felmentési kérelem megszívlelendő indokkal, vagy anélkül, egyszerűen protekciót kérve. Kemecei Gergely Hunyadi Elek tanító László fia helyett állt be, Nyirő József pedig Weinberger Sámuel helyét foglalta el, akiért bogdányi Farkas Imre küld bizodalmas kérést Finta Mártonhoz, hiszen jó kapcsolatuk még az 1836-os szabolcsi véres választásokbani nem éppen dicső szereplésükhöz kötődik.²² Három földesit avattak október 26-án: Nyúl Mózes, László Antal és Nagy Lászlót, még aznap szabadságotlák őket. Nyúl Mózes ez alatt felcserélődött Nagy Lászlóval, aki így sorshúzottból önkéntes lett, ám az ő helyét nem töltötte be senki, ez később zavart is okozott. László Antal még az avatás előtt állt Kálmán Mózes helyére, így mindhárom földesi zsidó újonc mentesült a szolgálat alól. Schwarcz Áronné mégis rájuk hivatkozik, mikor felmentést kér az alispántól fia számára, annak ellenére, hogy az újonc kvótát nem felekezetenként, hanem településenként vetették ki. „...a katonai szolgálat alól mentesíttetni fog, annyival is inkább, mivel a földesi izraelita közönség 166 lélek után már három katonai egyént, így illetőségénél többet állított.” Schwarcz Jákób nem állt sor alá,²³ a földesi izraeliták mégsem maradtak honvéd nélkül, Salamon Dávid kovács huszár lett decemberben a 6-ik (Württemberg) honvéd huszárezredben. Ványi János helyett Veres Imre állt be, még a szabadságotlások letelte után is volt mód cserére, Jámor István helyett Juhász Dávid, Nagy Márton helyett pedig Földesi József húzta fel a mundért. Smerünk még egy felmentés iránti kérelmet Sápy Gábor földesi főbíró tollából Gál Ferenc érdekében, aki egyedüli fiú lévén, az atya pedig hatvanévesen aligha tudja ellátni gazdálkodását,²⁴ de a nevét ott látjuk később a 43-ik zlj. honvédei között. Az októberben avatott 41 földesi újoncot a község törvényesen állította, sorsot húztak Földesért, a cseréket az előbb láttuk.

Most mégis csak negyvennek a nevét olvashatjuk: Cseke József, Bíró Lajos, Bátori Gábor, Bene Gábor, Gál Imre, Héti János, Pércsi Gábor, Sápi Imre, Domokos Dávid, Erdei József, Jenei Lajos, Szabó Gábor, Tóth József, Pércsy Lajos, N. Sápi Lajos, K. Sápi Lajos, Bojtor Sándor, Tóth László, Domokos Gábor, Nagy János, Kemecei Gergely, Furkó Bálint, Szöllösi József, Horváth Mihály, B. Nagy Gergely, Kemecei Lajos, Csordás Ferenc, Nagy Lajos, Nyirő József október 19-én avatódtak, 26-án László Antal és Nagy László, s végül 31-én Lukács Sándor, Szatay Mihály, Pércsy Balázs, Kádár Mihály, Mónus Gergely, Nagy Balázs, Ozsváth Mihály, Ványi

¹⁷ OSzK. Kézirattár Fol. Hung. 1368. Krasznay Péter a 48. honvzlj. tört-ról, és SzSzBmlt. IV. B. 103. 2. doboz 7. tétel. 1848.

¹⁸ SzSzBmlt. IV. B. 102. Vál. jkv. I. köt. 729. sz. 1848.

¹⁹ SzSzBmlt. IV. B. 106. 2. doboz. 5. tétel. 1848.

²⁰ Lásd 11. jegyzet.

²¹ SzSzBmlt. IV. B. 103. 2. doboz 8. tétel. 1848.

²² SzSzBmlt. IV. B. 103. 1. doboz 1. tétel Finta Márton iratai 1848.

²³ SzSzBmlt. IV. B. 106. 2. doboz 5. tétel. 1848.

²⁴ SzSzBmlt. IV. B. 103. 2. doboz 7. tétel. 1848.

Sándor és Veres Imre lett honvéd. Ők azok, akik az egyhavi szabadság után visszatértek, illetve Nagy Lajos és Nagy László még maradhatott december 1-ig és az újból visszaengedett Nagy János, akit még egyszer hazaengedtek január 2-ig. A szabadságra hazaengedettekért kezességet kellett vállalni, az első húsz főért Papp Albert Földesen lakó járási csendbiztos, a második kilenc főért Hunyadi Elek a földesi tanács képviselőjében, a harmadik három főért – amiből végül kettő lett – a földesi izraeliták, míg végül az utolsó kilenc főből álló csoport visszatéréséért egyetemlegesen a földesi bírák vállaltak kezességet.

Mindez idő alatt szakadatlanul folyt az újoncozás, november 19-én és 20-án kilenc földesit avattak: Gál Ferenc, Domokos Gábor, Koncz Lajos, Szabó Mihály, Széles Márton, továbbá Veres Imre (amint láttuk ő csereként), Aranyi Imre, Meggyesi Sándor, Bene Lajos. Előbb 39 földesi újoncot küldtek Nyíregyházára a felállítandó 43-ik zlj.-ba, de ezek közül 32-t és Nagykállóból még kettőt végül a Miklós huszárezredbe Debrecenbe vitték át. Két honvédet, Széles Mártont és Kemecei Lajost Szentmarjai Pál hdgy. Pestre vitte. Tíz földesi honvédet avattak december 1-én: Végh Lajos, Nagy Gergely, Széles Imre, Török Lajos, Széles Sándor, Juhász Dávid (csereként), Nagyidai Gergely, Bíró Gábor, Boldogh József, Zöld Márton. December 8-án pedig csak a szintén csereként beállt V. Földesi József került a felavatottak listájára. A honvédeket avatás után Szabolcs megyétől kenyér és pénzbeli illetménnyel el látva a nyíregyházi honvédtelép parancsnoka Kálmán őrnagy vette át. December 18-án Salamon Dávid, Király László, Karácsony Gábor, 19-én Koroknai Jánosból lett honvéd. Ezzel a földesi tanács úgy gondolta eleget tett újoncozási kötelességének, s a január 22-i kimutatás egy fő különbözetét tévedésnek gondolták, a helyzet risztázódása után azután 1849. március 11-én Gonda Péter lett honvéd.

Az eddig bevonult földesi újoncok a következő honvédalakulatokban szolgáltak (első kivetés=64 honvéd): A 9-ik Miklós huszárezred: B. Nagy Gergely, Pércsi Balázs, Szöllősi József, Lukács Sándor, N. Sági Lajos, Bojtor Sándor, Kemecei Gergely, Domokos Gábor, Tóth József, Kádár Mihály, K. Sági Lajos, Domokos Gábor, Cseke József, Gál Imre, Erdei József, Sági Imre, Pércsi Gábor, Bene Gábor, Bátori Gábor, Héti János, Bíró Lajos, Koncz Lajos, Szatai Mihály, Csordás Ferenc, Nagy Balázs, Horváth Mihály, Furkó Bálint, Tóth László, Domokos Dávid, Pércsi Lajos, Jenei Lajos, László Antal, Aranyi Imre, Bene Lajos.

A 43-ik honvédzászlóalj: Szabó Gábor, Meggyesi Sándor, Veres Imre, Mónus Gergely, Gál Ferenc, Szabó Mihály, Ozsváth Mihály, Ványi Sándor, Széles Sándor, Nagy László, Széles Imre, Nagyidai Gergely, Végh Lajos, Bíró Gábor, Zöld Márton, Boldogh József, Török Lajos, Nagy Gergely, Nagy Lajos, Juhász Dávid, V. Földesi József, Koroknai János, Király László, Nagy János és Széles Márton, akit előbb Pestre vittek.

A 6-ik Württemberg huszárezred: Karácsony Gábor, Salamon Dávid, Nyirő József.

A 13-ik Hunyadi huszárezred: Gonda Péter.

Finta Márton megyei újoncozási biztos alapos és lelkiismeretes munkát végzett, ha minden kérdésünkre nem is találunk választ, a fennmaradt iratokból maradéktalanul megállapíthatjuk az első és második kivetésben bevált honvédek neveit és ez az akkori Szabolcs vármegye mind a 148 településére érvényes.²⁵

Természetesen sokan szolgáltak más alakulatokban, akik nem sorozás útján kerültek oda, az ő neveiket már nehezebben, vagy egyáltalán nem lehet felderíteni. Különösen nemzetőrök mentek át nagy számmal a honvédséghez, a három nemzetőr zlj. parancsnok közül 1848 őszére már csak Eötvös György van a megyében. A fogyatkozó létszám mellett növekvő feladatok várnak rájuk. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 1-én elrendelte, hogy a táborba szállított nemzetőrségnek legalább tíz hétig kell szolgálatot vállalnia. A megyében és a környéken működő szabolcsi nemzetőrök is kivették részüket az ilyen mérvű, sőt hosszabb szolgálatból. Annál inkább sajnálhatjuk, ha kilétük előttünk homályban marad. Őrizték a Tisza partvédelmi munkálatainál dolgozó 1500 rác foglyot, a megyén kívüli szolgálatban a Máramaros vidékén mozgolódó oláhok megfékezésére küldték őket, Nagybánya környékén biztosították az utakat, hat helyett 11 hétig maradtak. „2 nemzetőri századunk embereinél alig volt 8–10 puska, leginkább láncsa volt a fegyverük.”²⁶ A megyei választmánynak a honvédség ellátásáról is gondoskodni kellett, a „43 számú honvéd zászlóalj

²⁵ SzSzBmlt. IV. B. 103. 1. doboz 6. tétel. 1848. és 3. dob. 17. tétel

²⁶ OSzK. Kézirattár Fol. Hung. 1368. Kralovánszky András életrajza, a *Dudás Ödön: A magyar hadsereg tisztikara* című kötetben.

számára, addig is míg rendes lőfegyverrel el látassék, 1200 láncsa elkészítését a Megyei házi pénztár terhére" elrendelték. Az elnök-főispán a bátori és nádudvari járásokból 1200 nemzetőr kiindításáról rendelkezik, mint kormánybiztos, míg a lándzsák el nem készülnek „bár mi kapható fegyverrel, s legalább is vas villával lesznek ellátandók." Melléjük Zoltán Mihály és Nagy István „leginkább a Megye alsóbb vidéki lakossai közül leg alább 200 főnyi lovas csapatot melynek tisztjeit a fentebb említett Honvédi bizotmány fogná nevezni össze állítsanak." Kik saját lóval és insurrekciós fegyverekkel látandók el, addig a megyei pandúrok szolgálnak lovassággul.

Az idő sürgetett, a Honvédelmi Bizotmány Kolozsvár megtartása reményében Katona Miklós őrnagy parancsnoksága alatt 5–6000 főnyi nemzetőrséget küldött Erdélybe, köztük a földesi nemzetőrökkel. Az alig kiképzett és szinte fegyvertelen tömegnek önbizalomra aligha lehetett alapja, a lőfegyverekkel kellően ellátott osztrák csapatokkal szemben. Egészen Désig jutottak, ahol megütköztek az ellenséggel, az eredmény katasztrófális volt. A sereg úgy elszaladt, mintha sohasem lett volna Erdélyben. November 25-én a földesiek, mint mindenki hazáig szaladtak. Néhány hét múlva a januári fegyverbegyűjtésnél adják le „az álladalom Kolozsvárról hozódott 3 darab lőfegyverét."²⁷

Pércsy Imre emlékezett a századik évfordulón: „A nagyapám, saját lován, a Burkuson ment el 1848-ban az őrseregbe. Tiszalucnál őrizték a Tiszát. Fegyvere egy kiegyenesített kasza volt. Nem jutott mindenkinek puskája. Sokan elmentek Földesről oda. De néhányan hamar visszajöttek. Ezeket itthon így csúfoltuk: Még az ágyú nem is szól, Már a gatyá tele vót."²⁸

A Honvédelmi Bizotmány december 18-án új, mozgó nemzetőr csapatok toborzására szólította fel a törvényhatóságokat. „Rendeltesük nem az, hogy csatarendben álljanak az ellenség ágyúi elé, hanem hogy hangya módra az ellenséget körüllepjék, azt hirtelen nyugtalanítsák, soha békét neki ne hagyjanak, az élelmi szereket előle eltakarítsák, társzekerüket elfoglalják, éjjelenként az előtők ismeretes utakon és ösvényeken oldalt és hátul megtámadják és pusztítsák."²⁹ Január 3-ra a megye megszervezte a lovascapatot, ide nevezték ki hadnagynak, Földesről Papp Albert csendbiztos.³⁰ Kállay Emánuel másodalispán, alig jött haza Máramarosból, Zoltán Mihállyal egy „veres pántlikás" sza-badcsapatot toborzott össze. A toborzásban segítő Komjáthi Pál január 24-én Földesen járt, a dombon lévő csapszékben Pércsinek és Karacsnak bort és pálinkát több mint négy ft értékben fizetett. A száguldó lovascapat más irataiban Boldogh nevet is találunk, de a három közül egyiknek sem ismerjük a keresztnévét.³¹ A szatmári végeken őrködő szabolcsi nemzetőrség segítségével Bem csapatai megindultak Puchner ellen Erdélybe, s december 25-én fel-szabadították Kolozsvárt. A többi fronton nem voltak sikereink: Perczel december 30-án elvesztette a móri csatát, erre a kormány Pestről Debrecenbe települt. „A Pestről menekülők összetalálkoztak a Kassa mellett szétvert sereg futó nemzetőreivel, honvédeivel, s mindkét csapat azt hitte vége mindennek."³² „Az ország lakossága ezen a vidéken, ahova az ellenség még nem ért el, nem is volt olyan világos tudatában a kétségbeejtően válságos helyzetnek, mint az ország vezetői, s az ő bizalmuk és lelkesedésük öntött erőt most a vezetők lelkébe is."³³

Gracza György így válaszolja a helyzetet: „Különösen a köznemesség vesztett sokat, némelyik mindenét, ... joga volt ugyan a kárpótlásra, törvényhozásilag meg is ígértetett neki a váltságösszeg, de ez időtájt nem juthatott egy polturához sem. És a köznemesség nemcsak nem zúgolódott emiatt, hanem önkényt s örömmel hozta meg az áldozatot. És midőn a harci kürtök megszólaltak: ismét ez a köznemesség volt a legelső, amely a csatatérré sietett, hogy vérét ontsa a haza szabadságáért. A kor haladó szelleme... végkép lesöpri a közélet teréről a régi nemességnek még a megmaradott romjait is, de az 1848-49-iki szabadságharc alatt tanúsított páratlan önfeláldozásának dicsőségét nem törölheti el soha."³⁴

²⁷ SzSzBmlt. IV. B. 102. Vál. jkv. I. köt. 1171. sz. 1848., továbbá SzSzBmlt. IV. B. 101. 1848. gr. Degenfeld főispán iratai.

²⁸ A földesi 48-as Ifjúsági Bizottság Emlék-műsora a 100 éves évfordulóra (Földes, 1948.) 23. old.

²⁹ Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. Bp. 1894. III. köt. 251. old.

³⁰ SzSzBmlt. IV. B. 102. Vál. jkv. I. köt. 1176. sz. 1848.

³¹ SzSzBmlt. IV. B. 103. 2. doboz 14. tétel. 1849., valamint SzSzBmlt. IV. B. 106. 4. doboz 4. tétel. 1849.

³² Szabó István: A szabadságharc fővárosa Debrecen, 1849 január–május. Debrecen, 1948. 108., 111. és 209. old., valamint Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizotmány élén. Bp. 1953. 64. old.

³³ Szabó István i.m. 114. old.

³⁴ Gracza György: i.m. I. köt. 222. old.

A földesi nemesség is nagyon vigyázott a becsületére, amint az alábbi irat mutatja: „Tisztelt Honvédelmi Bizotmány! Földes Helysége a Szabolcs Megyei egy évre toborzott önkéntes nemzetőrök közzé 20 egyént állítván, azok közül, egynehány; a rendes Honvédek közzé legutolszor a Helység által besoroztattak közül pedig, – kik akkor Kállóból röktön a Schlich elleni felföldi táborba küldettek – mintegy 14 egyén, minden jövetelüket igazoló iromány nélkül fegyveresen haza jöven: ezen körülményt a tisztelt Honvédelmi Bizotmánynak további rendelkezés kikérése végett feljeleníteni kötelességünknek ösmertük; s miután gyanítható, hogy e vidékre több efféle honvédi egyéniségek más Helységekbe is haza huzódtak: czélszerűnek vélnénk, ha a tisztelt Honvédelmi Bizotmány a körül fekvő Helyekből minden efféle egyéneket röktön bizonyos állomásra parancsolná.” A továbbiakban még jelentették, hogy január 9-én Váradra menvén az itt előfogatot váltó 4-ik honvédhuszárezred ezredese és Hollósy hdgy. szavait „a Haza Szent ügye iránt lágy melegeknek tartani kénytelenítettünk, úgy nyilatkoztak t.i. Hazánk tiszteletes forradalma irányába »hogy Kár volt a magyaroknak felkelni, mi baja volt? semmi, a parasztokat tették urrá, kik majd minden Urat lefognak öldösní, legjobb volna megbékélni« ... Földesen Január 11n 1849. A tisztelt Honvédelmi Bizotmánynak Ószinte polgártársai Földesi Előljárók.³⁵

Perczel serege a várható útközetre a Hajdúszoboszló–Nádudvar–Berettyóújfalu–Földes–Derecske–Balmazújváros vonalon állott fel. Mindezek ismeretében láthatjuk, hogy a volt önkéntes nemzetőrök ekkor már 48-ik zlj.-beliek szolgálati helye, igen közel került Földeshez, netalán éppen ott volt, s nehezen lehetett ellenállni a rég látott szülőfalu vonzásának. Feltehető néhány óras féllegális eltávzásokról lehetett szó, ezért nem is tudtak róluk pontosan számotadni. Az előljáróság azonban mindenáron igyekezett a falu becsületére és hűségére vigyázni. Ezért kellett január 2-án Széles Mártonnak, akit szökevénynek minősítettek és talán Nagy Jánosnak is, Nagykállóba bemenni. A tizennégy 43-ik zászlóaljbelinél más volt a helyzet, hiszen tisztjeik is hazafutottak a kassai csata után és Fanyar Lajos hadnagyra hagyták a maradék zászlóalját. Még mindig szerencsésebb megoldás volt, mintha a fosztogatók közé álltak volna. A teljes szívvel a forradalom mellé állt községi előljáróság már az októberi szabadságolások után mindenkit beakadalm, míg néhány településen előfordult, hogy körözteni kellett a vissza nem tért honvédot.

Kossuth január 11-i utasítása gróf Degenfeld szabolcsi főispánnak a földesiek levelének hatását mutatja: „azonnal megyéjébe siessen, s az említett zászlóaljot ott, ahol találandja, összeszedvén, a miskolci tábor vezéréhez vissza szállíttassa.” 12-én újabb rendelettel utasítja a főispánt a megyében kóborló, magukat igazolni nem tudó tisztek és katonák elfogására és biztos őrizettel Debrecenbe küldésére.³⁶ Még aznap Földes is választ kap Kossuthtól, felszólítva arra, hogy az igazolni nem tudó honvédek bekísérése mellett, az általuk okozott ellátási költségek kimutatását is hozzák be, megtérítés végett, „mert a Kormány semmi esetre nem fogja megengedni, hogy a nép az illy szállongók által méltatlanul terheltesse.”³⁷ A földesi anyakönyv tanúskodik az ott állomásozó 1-ső honvédzászlóalj 4-ik kompániájáról.³⁸ A kormány a fegyverek begyűjtésével is igyekezett a vészes hiányt enyhíteni, januárban már másodsor került sor rá Szabolcs megyében. Rásó Lajos főszolgabíró Balogh József esküdt közreműködésével Földesről 190 darabot gyűjtött be, s az alispánnak küldött jelentésében sorolva fel az adakozók nevét és a fegyverek minéműségét. Ugyanekkor Sápon 33, Tetétlenen 14, Szováton 5, Püspökladányban 70 és Nádudvaron 83 fegyvert gyűjtöttek.³⁹

A győzelmes tavaszi hadjárat közepette, már több példát látunk Szabolcs megyében a hosszú szolgálati időt eltöltött katonák nyugdíjazására. A földesi Nagy Gáspár 9-ik huszárezredbeli köztitv. 12 évi szolgálat után napi hat krajcárral ezüst pénzben nyugdíjaztatott.⁴⁰ A Debrecenben ülésező országgyűlés Kossuth javaslatára április 24-én újabb 50 ezer újoncot ajánlott meg.

A Honvédelmi Minisztérium a törvényhatóságokra való elosztás és az újoncozási feltételek kidolgozása után Szabolcs vármegyét május 4-én utasította az újoncozás megkezdésére, a

³⁵ Magyar Országos Levéltár OHB. 1849. 311. sz.

³⁶ SzSzBmlt. IV. B. 101. gr. Degenfeld főispán iratai, 1849. és Kossuth az OHB élén 94. és 105. old.

³⁷ Lásd 35. jegyzet és Kossuth az OHB élén 108. old.

³⁸ A földesi református egyház halotti anyakönyvei.

³⁹ SzSzBmlt. IV. B. 106. 4. doboz. 5. tétel. 1849.

⁴⁰ SzSzBmlt. IV. B. 103. 3. doboz. 19. tétel. 1849.

megyének 867 újoncot kellett kiállítani, olyat, akik legalább 18, de legfeljebb 40 évesek. Ez úgynevezett második kivetésben Földesnek 21 újoncot kellett besoroztatni.⁴¹ Május 31-én 12 ifjút vittek Nagykállóba: Berki András, G. Tóth Gábor, Bene Lajos, Bán János, Orbán Sándor, S. Kemecei József, Zoltai Pál (a neves történész, Zoltai Lajos apja), Demeter József, Nagy Gábor, O. Nagy Sándor, Szöllösi Gábor és Tatos Imre állt a szigorú egészségi feltételeket támaztó sorozóbizottság elé. Bán, Kemecei és a két Nagy nem vált be, de visszaküldték a sorozáson kívül bejött Gonda Istvánt és Szomodi Istvánt is. Június 8-án a földesi tanácsbéli esküdt Pásztor Gergely kíséretében, újabb húsz ifjút kellett Nagykállóban sor alá állítani, de négyen: Katona Mihály, Kis Márton, Török János és Balogh Márton nem jelentek meg. A feltételeknek most is csak nyolcan feleltek meg: Zákány Sándor, Bíró János, Rab János (aki nősbátyja Mihály helyett vállalta a szolgálatot), Csató Lajos, Oláh János, Kemecei Gábor, Bene József, Karacs Mátyás. Hazaküldték Végh Sándort, Orbán Mihályt, Rácz Jánost, M. Szabó Józsefet, Nagy Mártont, Tóth Lászlót, akit azonban egy hét múltán mégis bevettek, őt és Pércsi Gábort, valamint Antós Sándort, kik hárman rabok voltak, a sorozóbizottság meg sem vizsgálta, hiába gondolta a földesi előjáróság, hogy a január 19-én katonának állított 90 vármegyei rab példájára, az ő rabjaikat is beveszik. Hiába jött be ismét Gonda István, most sem ölthette fel az annyira áhított honvédruhát. Egyben felszólították Balásházy András apját, Károlyt, hogy a fia helyett állítson katonát, s a helyettesítő Szoták Jánost június 12-én már fel is avatták. A vonakodó négy ifjút aztán a földesi tanács erőhatalommal összeszedve, 15-én bekísérte Nagykállóba, az egyik rabbal Tóth Lászlóval együtt. Török Jánosról pedig még egy kísérőlevelet is küldött az előjáróság, hogy mindenképpen fogják ott. A tavalyi sorozásnál mondvasinált ok miatt nem vált be és a falu lakossága nehezen viseli, hogy a jó módú négy fiú családból nincs katona, nem beszélve arról, hogy ők a legreakciósbabak Földesen. Végülis Katona Mihályon kívül a többiek beváltak, ezzel a község ismét teljesítette a reá kirótt kötelességét. A második kivetés földesi újoncait egyelőre nem tudjuk tovább kísérni, feltehetően, a bevett szokás szerint, a Zsámbokrét János őrnagy parancsnoksága alatt nyíregyházi újonctelepre kerültek, további elosztásra.⁴²

1849. június 15-én Paszkevic herceg orosz tábornagy csapatai átlépték a magyar határt, 24-én Kassát, 28-án pedig már Tokajt is elfoglalták. Schenowitz Frigyes őrnagyot nevezték ki tokaji főparancsnoknak, megbízva arra, hogy a környező megyék minden erejét vegye igénybe a védelem megszervezésére. „...minden Tokajt környező katonaság úgy Abaúj, Zemplén és Szabolcs megyei nemzetőrök is adottak pságom alá, ennek folytán felkérem Fő Ispán urat miszerint úgy a gyalog, mint a lovas nemzetőrség kellő katonái begyakorlásáról gondoskodni szíveskedjék, ... találkoznának e oly egyének kik fölfegyverezve mint önkéntesek szolgálni akarnának?” Péchy László alispán tájékoztatja a főispánt az általa tett intézkedésekről: „...minden szolgabírónak kötelességébe tevé, hogy helységenként a népet vasvillával s kaszával felfegyverezve és 8 napi élelemmel ellátva rögtön indítsa a Tisza partjára, nevezetesen... az Alföld (ez Szabolcs megyei szóhasználatban a nádudvari járást jelenti) Polgárhoz, ... a biztosok minden pandúrjaikkal induljanak ki, és itten Kállóban össze gyűlvén további rendelkezést veéndenek.⁴³ Az oroszok 28-án gyilkos ágyútűz fedezete alatt Tokajnál átjöttek a Tiszán. Július 1-én bevonultak Nyíregyházára, hol 300 kolerás beteget hátrahagyva Debrecen felé indultak, majd visszafordulva Tokajig mentek és 12-én a hidat is felszedték maguk mögött. Nyíregyháza lakossága szétfutott, a Bocskai huszárok gyakorlatlan újonctelepét Debrecenbe helyezték át.⁴⁴ Ezek és az ezt követő események következményekben súlyosan érintik Szabolcs vármegyét, a Hajdú kerületet és Debrecen, természetesen Földest is. A földesi 48-as emlékfűzet visszaemlékezői közül nagyon sokan emlegetik a Tisza-vonal védelmére kaszával, vasvillával hadrakelt földesiek seregét.

Kossuth Lajos az ország kormányzója Cegléden július 6-án kinevezi Sillye Gábort Szabolcs megyében, a Hajdú kerületben és Debrecen városában teljhatalmú kormánybiztosul, aki július 8-án Szoboszlóról intézkedik. „Népfölkelési vezéreket, valamint polgári biztosokat is nevezzenek ki a járásbéli főszolgabírók. ... a Nádudvari járás főszolgabírójánál személyesen megtettem már az intézkedéseket. ... a rendelet kézhez vételétől 48 óra alatt népfölkelés

⁴¹ SzSzBmlt. IV. B. 106. 4. doboz. 4. tétel. 1849. és SzSzBmlt. IV. B. 102. 15. doboz. 49. csomó 367. sz. 1849.

⁴² SzSzBmlt. IV. B. 103. 2. doboz. 11. tétel és 3. doboz 15/a és 16. tétel.

⁴³ SzSzBmlt. IV. B. 101. gr. Degenfeld főispán iratai. 1849.

⁴⁴ *Borovszky Samu*: Szabolcs vármegye. Bp. 1900. 486. old.

rendeztessék és a fölkelő sereghez leendő csatlakozás végett Nyíregyházára s a Tisza környékére indítassék.⁴⁵ Korponay ezredes Népfelkelési fővezér július 17-én ad ki parancsot Tiszafüredről: „Szabolcs vármegye két egyenként 600 főből álló gyalog zászlóaljat és két egyenként 200 főből álló lovas osztályt alakítson, azon időre míg a muszka az ország határain van bent. Biztosítom a megye közönségét arról, hogy ezen mozgó népfelkelés egyedül a Tisza folyam őrzésére fog használtatni.” Leírja a megkívánt felszerelést és fegyverzetet, majd így folytatja: „Minden ember hozzon magával azon kívül, kinek van, egy lőfegyvert, vagy egy jó hosszú lándzsát, avagy egy hadi kaszát. ... Tisztjeiket, ezen zászlóaljak és lovas osztályok a törvények értelmében magok választják.” Sajnos ezekről a sorozás után szervezett alakulatokról semmiféle névsorozatot nem tudtam előtalálni, csak a földesi 48-as emlékfűzetben fordulnak elő még hitelesítésre váró nevek.

Az augusztus 2-i debreceni csatában Nagysándor tábornok hadtestét erősíteni Korponay ezredes csapatai is ott voltak. „Az előnyomulásra vezényllett huszárok azonban, a tömött massákban előtolduló túlnyomó ellenség megpillantására meghökkenve; azonnal rendetlenül visszaszáguldának. Hiába igyekvék köztük Korponay ezredes bátorítólag rendet csinálni; hiába ada parancsot a huszárság megett felállított szabad csapatoknak, a két zászlóalljnak, hogy a megállni nem akaró s a rendben felállított gyalogságra visszaroohanó huszárságot szuronnal is verjék vissza, ... a magyar tábornak Szovátra menekült része másnap a nélkül, hogy az ellenségtől háborgattatott volna, vonulhatott Berettyó–Szent-Márton felé, s ott a Mike-Pércs felől jövő maradvánnyal egyesülvén, útját háborítás nélkül veheté Püspökinek. ... Alig voltak 4000-en. A többi részint elhullott, részint elfogatott, kik pedig menekülhettek, teljesen demoralizálva lévén, zászlóalljukra többé nem gondolva, egyik közeleső hazájába, másik a vidéken levő ismerőséhez vette útját, harmadik és negyedik céltalanul bolyongott szerteszét.”⁴⁶

A Szovátról menekülők Földesen át mehettek tovább, hiszen a Derecskét Szováttal összekötő út még az 1880-as években is alig használható. Világos után a menekülők egy részének az útja is erre vezetett. A hazajött honvédeken, nemzetőrökön és népfelkelőkön kívül Földesen szállt meg pár napra a menekülő Jókai is, Rákóczy Jánossal, Kossuth titkárával. A fegyvert letevő földesi honvédek közül sokat besoroztak, sőt később a hazatértek közül is. A lakosságot terhelte a hatalmas orosz sereg élelmezése is, egy listán láthatjuk kinek mennyi abrakkal kellett a lovakat ellátni. 1850-ben a kivonuló orosz csapatokhoz húsz szekereset rendeltek ki Földesről.⁴⁷

A további feladat adott: a még ezeken kívül fellelhető levéltári források feltárása és feldolgozása. Néhány fantom kergetése, mint a Szabolcs megyei honvédegyelet iratai, mert kiadva csak Papp Albert alhadnagy és a Debrecenben költözött Karacs Márton tizedes nevét találtam. Csak másodlagos felhasználású iraton találtam egyet a Herpay által említett 60 földesi nyugdíjas honvéd aktaiból. „A hadsereg” 1907. január 31-i számában említett 10 082 honvédnegyedjárt élvező nevének holléte is rejtély előttem. Nem leltem nyomát a Történelmi Múzeum által országosan kiadott kérdőíveknek, amelyben 1897-ben, az elhunyt honvédek adatait kérték a törvényhatóságoktól. Mindettől függetlenül a legváratlanabb helyeken találhattam elszórt adatokra, mint az abszolutizizmuskori debreceni törvényszéki iratokban, ahol Domokos Gábor és Mogyorós Nagy Lajos neve bukkant fel 1851-ből. Az 1895 után államilag kezelt halotti anyakönyvekben is találtam utalásokat, az elhunyt nyugdsoldos honvédekről.⁴⁸

Karacs Zsigmond

⁴⁵ SzSzBmlt. IV. B. 101. gr. Degenfeld főispán iratai. 1849.

⁴⁶ SzSzBmlt. IV. B. 102. 17. doboz. 49. csomó. 1849., valamint *Szűcs István: Szabad Királyi Debreczen város történelme*. Debrecen, 1871. III. köt. 1019. és 1021. old.

⁴⁷ A földesi 48-as Ifj. Biz. Emlék-műsora ... 17. és 25. old., valamint HBmlt. IV. B. 159/a. 5. Debreceni megyei törvényszék ügyészségének iratai.

⁴⁸ HBmlt. IV. A. 12/b. 3. csomó 83. old. A hosszímezei Nagy családra vonatkozó feljegyzések között, az eredeti iratot áthúzva, mely a földesi Varga János honvédnegyedjárt iránti kérelmére vonatkozik, használták fel másodlagosan. Valószínű ez left a sorsa az egész Hajdú megyét érintő honvédnegyedjárttal kapcsolatos iratsomónak, mert ebben az állagban legalább harminc ilyen jellegű áthúzott iratot találtam ismételtel felhasználva, főleg hajdúböszörményi honvédekét.

Gyerkőc katonák 1848–1849-ben

1848. október 4-én, amikor Kossuth nevezetes toborzóbeszédét tartotta Szegeden, a nemzetőrség mellett gyerekszázadok is tisztelegtek előtte.

A „Nagy Élet”, a felnőttek világa így szállt alá a gyermekek közé, hogy ott azután annak „tündéres, csöppnyi mását” alkossák.¹ Egyébként is a játék minden időben a maga korát mutatta, mivel a gyermekek korukhoz kötődnek példátlan erővel. Nagy időkben, mint amilyen 1848–1849 is volt, a fiúk játékaik között a hadijáték élvezett elsőbbséget. De a fiúk csapatjátékai mindig mérkőző jellegűek, küzdelmesek és mozgalmasak voltak. Bennük történeti emlékképek is lappanganak a „várháborúk”, metafélék körében.

1848–1849 a fiatal nemzedék epochája volt. A krónikák feljegyezték a diákhősök tetteit. Kevésbé ismert azonban az olyan történet, melyről Varga János számolt be a közkedvelt Vasárnapi Újság oldalain 1871 áprilisában.² Története szegedi gyermekcsatákról szólt, személyes emlékei alapján. Elbeszélését Reizner János Szeged monográfusa erősítette meg utóbb, s idézte Bálint Sándor is *A szegedi nemzet* című munkája harmadik részében.³

Csapatjáték színpada a tér. Az 1840-es évek Szegedén ebből bőszes választék volt. A négy városrész, amelyből Szeged jellegzetes szerkezete felépült, akkor csak laza beépítésű még. Szent Rókus negyede a pesti országút mentén terült el katonai gyakorlóterrel, *Mars Mező*-vel büszkélkedett, egyben vásárállással, ahol természetesen a környék gyermekei szívesen tanyáztak. A *Nagy piac* is megfelelt csapatjátéknak, ez volt a város tulajdonképpeni főtere a vár és a városháza között. Meglehetősen sivár és rendezetlen képet mutatott. Alkalmos helynek kínálkozott az alsóvárosi *Barátok tere* és a *Kálvária* környéke is és persze a Tisza partja, meg *Újszeged*. A szőben forgó apró hadak népes csoportokat alkottak a város társadalmában. Rendkívül erősen kötődtek lakóhelyükhöz, utcájukhoz, terükhöz, bárha idejük korántsem *A Pál utcai fiúk* kora még, grundjukhoz módfelett ragaszkodtak. „Abban a mesés szép időkben – írta Varga – gyermekbetegség volt, hogy a városokban, falvakban s a tanyákon őrseregek, honvédek, huszárok, hadseregek alakultak gyermekekből, s utánozva a nagyok példáját, rendeztek egy-egy Tápió-bicskét, Komáromot, Isaszeget – kicsinyben.”⁴

1848–1849 sorsdöntő napjai, történései mély hatást gyakoroltak a gyermekek világára. Öntudatlanul ott szunnyadt lelkük mélyén a nemzeti küzdelem minden feszültsége. A bennük rejlő hangulatot táplálták az igaz és hamis históriák, hírek, történések. A gyorsan változó események, kivált a Délvidékről érkező hírek lázas állapotba hozták a várost. A diákok olvassgatták azokat a népies füzeteket, melyek Grün János uram nyomdájából kerültek ki, s a Főtéren árusítottak, s amelyek hazaszeretetről, győzelmekről, nemkülönbön vereségekről, menekülésekről szóltak.⁵ A harc hullámmozott. A hosszú iskolai szünetek pedig mint rendesen jó lehetőséget kínáltak az ifjúságnak, hogy ott tébláboljanak, ahol valami érdekes történt. 1849. február 11-én szemlélői az „újszegedi csatának”. A Tisza jegén átvonuló „lelkes asszonyokat, menyecskéket és szolgáló leányokat karddal, pisztollyal, szúró, vágó eszközökkel átvonulni (látni), megmutatván, hogy lelkökben a hős magyar hölgyek vére buzog, kik elszántan helyt állani fognak házi tűzhelyeik védelmére. Ily derék asszonyok gyermekei hogy ne lennének született katonák...”⁶ – írta a Tiszavidéki újság 1849. február 21-én.

Csak az akkori események, hangulatok, érzelmi kilengések háttére előtt játszódhattak le a gyermekcsaták. Az ifjúság ott, anélkül, hogy tudta volna, előiskolába járt. S amikor a dolgok komoly fordulatot vettek, önkéntesei lettek a honvédseregnek, – ahogyan Vajda János említi naplójában – ama tizenévesek „gyerkőc honvédség”-ének.⁷

¹ Kosztolányi Dezső: *A bús férfi panasza*. Génius, 1924.

² Varga János: *Az 1848-iki gyermekcsaták*. Vasárnapi Újság, 1871. április 9., április 16.

³ Reizner János: *A régi Szeged* I.

⁴ Varga: i.m.

⁵ *Riadj Magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvá, csatakrónikái*. Magvető, 1983.

⁶ U.o.

⁷ Vajda János: *Egy honvéd naplójából*. Magvető, 1981.

Mind a négy szegedi városrésznek saját százada, zászlóalja alakult. De másféle felosztás is megkülönböztette őket. A Palánknak nevezett belváros adta a „diákos” századokat. A Felsőváros a mesterlegényeket egyesítette, míg Alsóváros a parasztyerek „gatyás” századait állította ki. „A sereg pedig egyáltalán föl volt osztva gyalogosokra, kiknek fegyvere furkósbotokból és formásan kifaragott keményfa puskákból állott. Lovasokra, kik rendszeren számaron ültek, s abban is különböztek az előbbi szedett–vedett öltönyű gyalogrendtől, hogy oldalukon „őrsereg-tarsoly” lógott, fejükön formás csákót viseltek...fegyverük pedig hosszú pisztolyból, romlott karabélyokból és rozsdás fringiákból volt összeválogatva. A harmadik rend volt a tűzerek csapata, ahol különösen tanulók működtek, olykor a ló és tűzér szerepét együtt teljesítve...”⁸

E kis sereg legfontosabb fegyvernemét és legveszedelmesebb alakulatát az úgynevezett „galacsinosok”, másképpen „parittyások” alkották. Ők rendszeren a csapat élén állottak. A csatát mindig ők kezdeményezték, istentelen galacsin-záport zúdítva az ellenfélre. A „galacsin”-ok nedves földből készült, szárított, dió nagyságú golyók voltak, melyek kökeményre száradva veszedelmesen koppantak az ellenfél koponyáin. Kétszáz-háromszáz lépésről gyürköztek neki a harcnak, s bizonyos volt, hogy a megtámadottak sorai fellazultak, s rendetlenül megfutamodtak. Ilyen földbombák ezrével száradtak a napon nagy gúlákba felhalmozva, őrség vigyázása mellett. Minden parittyás harminc-negyven „töltényt” vitt magával attól függően, hogy tarisznya-táskája mekkora volt. A „gránátosok” százada a legkeresettebb és a legnépszerűbb csapat volt városzerte.

Válogatott sereg volt a Kálvária környéki század, mely nyílt ellensége az alsóvárosi „gatyásoknak”. Gyakorlataikat a Mars Mezőn tartották, olykor 150–200 gyermek részvételével. Az összecsapások legtöbbször véletlenszerűen törtek ki. Két fiú magánügyéből, vetélkedéséből. Amikor ennek híret vette az utca, már a környék, sőt a század ügyévé terebélyesedett hamarosan. Puffogtak a galacsinok és a botok, törtek az ablakok.

A felsővárosi mesterlegények között szerb származásúak is akadtak. A „rácokat” folytonosan inzultálták, ezzel az összetűzések nemzetiségi fordulatot vettek.

Másfél év folytonos izgalmai lassan megszűntek. Megszűnt a dobok tompa puffogása, elhalkult a menetelők lépte, abbamaradt a fejbeverősi. 1849 őszén a Magisztrátus igyekezett rendet teremteni, meglehetősen zord arcot mutatott. A századok feloszlottak, hiszen parittyáik is gyanút keltek az elnyomás éveitől. Mindazonáltal előfordult, hogy a „Tabak-Fabrik” boltok kétfejű sas emblémáit galacsinok horpasztották össze.

„Azután jött az idő és söpört” – így emlékezett később Tömörkény István az elvesztett játékokról.⁸ A csapatjátékok kiszorultak a városszélre. Beépültek és parkok lettek a grundok a városrendezés során, jóllehet Szegeden maradt hely elég. A gyermekcsaták emléke sem homályosult el teljesen. Felbukkant újra a „Nagy Háborúk” idején.

Fancsovits György

Magyarság, mint példakép, a horvát nemzeti mozgalomban

A magyar–horvát kapcsolatok történetébe a horvát nemzeti mozgalom, az illírismus korszaka, mint az addig békében, történelmi sorsközösségben évszázadok óta mindkét fél számára hasznos államközösségben élő két nép közötti ellentétek forrása vonult be. A XIX. század, a nemzeti mozgalmak és nemzetállami törekvések korszaka valóban komoly, sőt 1848-ban fegyveres összecsapásba torkolló ellentéteket hozott az addig jobbára kiegyensúlyozott magyar–horvát viszonyba.

⁸ *Tömörkény István: Rónasági csodák. Szukits, 1943.*

Ennek számos konkrét oka is volt, ezek részletezése nem ezen írás feladata. Köztudott, hogy a Baltikumtól az Adriáig terjedő térség népeinek XIX. századi nemzeti mozgalmi céljaikban, de eszközeikben is számos hasonlóságot mutatnak. Különösen az egységes nemzeti (irodalmi) nyelv és nemzeti kultúra megteremtése érdekében folytatott küzdelmek, illetve az e tényezőknél tulajdonított fontosság valamennyi nemzeti mozgalomban rendkívül jelentős szerepet játszott Közép-Kelet Európában. Ugyancsak közismert tény, hogy az első komolyabb magyar–horvát politikai nézetkülönbségek is a hivatalos nyelv kérdésében jelentek meg már az 1790-es budai országgyűlésen, s ezek a későbbiekben, a reformkor idején felerősödtek. A magyar–horvát politikai küzdelmek, melyek tulajdonképpen a magyar nemzetállam politikai-területi egysége elleni törekvés és a horvát autonómia védelme, illetve kiszélesítése ügyében folytak, a nyelvért folytatott harc köntöskéiben jelentek meg. A magyar államnyelv bevezetésével szemben a horvát nemesség a középkor óta használta, s nemzeti szempontból semleges latin hivatalos nyelvet védelmezte, s egészen a horvát nemzeti mozgalom, az illirizmus megjelenéséig a középkori szokásjogon alapuló horvát autonómiát szegte szembe a modern magyar nemzetállami törekvésekkel.

A magyar nemzeti mozgalom korábban indult meg, mint horvát megfelelője. Ez a fázis-különbség témánk szempontjából fontos, hiszen az általam ismertetendő jelenségek éppen ebből a két mozgalom keletkezése közötti nem túl nagy, de mégis jelentős időeltolódásból eredtek.

A horvát nemzeti mozgalom kibontakozása után a korábbi évszázadokra jellemző, túlnyomóan pozitív magyarsággép a horvát közvéleményben határozottan negatívvá vált (kivéve persze a horvát nemesség konzervatív részét, amely híven a korábbi horvát politikai hagyományhoz a Béccsel szembenálló magyar mozgalomban az alkotmányosság letéteményesét látta az udvar abszolutisztikus törekvései ellenében). Az illirizmus bázisát viszont néhány nemzeti érzelmű arisztokratán és középneemesen kívül főleg az értelmiség, az alsópapság és a viszonylag kisszámú polgárság alkotta. Köreikben az 1830-as évektől kezdve egyre inkább elhatárolódott a politikai okokból fakadó magyarellenesség, amelynek révén a korábbi századok magyarsággépe, melyben pozitív elemek domináltak (a két nép fegyverbarátsága, közös küzdelmei törökkel, tatárral, a közös szabadságjogok védelme, az alkotmányosságért folytatott küzdelmek a Habsburg abszolutizmussal szemben stb.) átadta helyét egy határozott ellenségképpnek, amelyben a magyarság mint elnyomó jelent meg. Ez a magyarsággép–ellenségkép azután végigvonult az egész XIX. századi horvát közgondolkodáson, sőt bár némileg módosult, még a XX. században is sokáig továbbélt. Az illirizmus koráról a mai átlag horvát személynék is elsősorban a magyar–horvát ellentétek jutnak eszébe, de még a horvát, sőt a magyar történettudományban is túlnyomóan ez a kép él a korszakról. Ez utóbbiaknak az illirizmusról és a korabeli magyar–horvát viszonyról alkotott képére jelentős hatást gyakoroltak egyes horvát, illetve magyar történészeknek a korszakkal foglalkozó munkái, amelyek mind magyar, mind horvát részről meglehetősen egyoldalúra sikeredtek. E tények tükrében talán nem meglepő, hogy milyen kevesen ismerték fel a két mozgalom közötti hasonlóságokat, illetve az esetleges kölcsönhatásokat. E kevesek közül feltétlenül ki kell emelni a kultúrtörténész és publicista Josip Horvátot, aki már a második világháború előtt megjelentetett jelentős munkájában (*Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, Zagreb, 1939) felfigyelt arra a jelenségre, hogy a magyar nemzeti mozgalommal élesen szembenálló illírek milyen sok hasznos elemet átvettek politikai ellenfelük eszköztárából. Valósággal példaképpnek tekintették a magyar reformkori törekvéseket, különösképpen a magyaroknak a nemzeti nyelvért és kultúráért, illetve a nemzeti érdeket szolgáló gazdaságért folytatott tevékenységét. Ez a magyarság–példakép párhuzamosan jelentkezett az illirizmus meghatározó személyiségeinél a már előbb vázolt magyarság–ellenségképpel. A magyar példa követésére való felszólítás (éppen a magyar politikai törekvések ellenében a horvát nemzeti tudat, kultúra, nyelv és gazdaság megerősítése érdekében) rendszeresen megjelent az illír mozgalom vezető személyiségeinek írásaiban, sőt Ljudevit Gajnak cseppet sem magyarbarátságáról nevezetes lapjában az *Ilirske* (illetve *Narodne*) novinében (1844-től *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske*). Jelen van azonban ez a törekvés már az illír mozgalom kezdeteinél is, Janko Drašković gróf 1832-ben írt és Zágrábban megjelentetett nagyhatású brosúrájában, a *Disertatia*, iliti razgovor című munkában, amely nem kis mértékben a horvát nemzeti mozgalom politikai programját adta. Már Josip Horvát fel-

ismerte, hogy Drašković gróf nézeteit igen jelentősen befolyásolták gróf Széchenyi István gondolatai és gyakorlati munkássága. Drašković gróf tudott magyarul, s valószínűleg olvashatta Széchenyi műveit (az 1830-ban megjelent Hítelt egészen bizonyosan, hiszen a Disertatia illiti razgovor című munkában Drašković a hitel kérdésében Széchenyivel teljesen megegyező álláspontot vall, s ugyanitt a hazai ipar és kereskedelem fejlesztésének szorgalmazása a „legnagyobb magyar” hasonló törekvéseivel vág egybe). A nemzeti nyelv kérdésében pedig a magyaroknak a saját nemzeti nyelv pallérozásáért folytatott fáradozásait Drašković egyenesen követendő példaként állította horvát olvasói elé: „Kötelességünk a magyarok jó példáját követni és ezen keresztül bebizonyítani nekik, hogy mily nagy becsben állnak előttünk jó és okos alkotásaik. Azért meg kell mondanunk, hogy nekünk is van nemzeti nyelvünk...s be kell vezetni közügyeinkbe és igyekezzünk hivatalos és irodalmi szükségleteinkhez alkalmassá tenni, ahogyan azt a magyarok egy ideje cselekszik.” A folytatásban azonban Drašković a horvát nemzeti nyelv pallérozásának politikai indítékait is kimondja (ami egyben igazolja állításomat, hogy a politikai ellenfél eszköztárát az illírek éppen saját nemzeti küzdelmük sikere érdekében vették át). „És higgyétek el, ez lesz a legjobb válaszuk a magyaroknak saját nyelvükkel kapcsolatos heves követeléseire.”

Azonban a magyar nemzeti mozgalmat nem csupán Drašković ismerhette meg első kézből. Az illír mozgalom szinte valamennyi jelentős személyisége hosszabb rövidebb ideig élt Magyarországon, magyar városokban folytatott középiskolai tanulmányokat, vagy a pesti egyetemen szerzett diplomát jogtudományból, filozófiából, avagy teológiából. Magyarországon nemcsak horvátországi, vagy szlavóniai diákok tanultak, de boszniai horvát ferences novíciusok is itt végezték teológiai tanulmányaikat. A magyar földön tanulmányokat végzettek névsora valóban impozáns, szinte az illírismus valamennyi jeles alakja megtalálható benne: Juraj Matija Šporer, Mate Topalović, Bogoslav Šulek, Ljudevit (Farkaš) Vukotinović, Juraj Tordinac, Ivan Franko Jukić, Grgo Martić, Adolf Veber Tkalčević, Vjekoslav Babukić, Stjepan Ilijašević, Fran Kurelac. A jeles horvát romantikus költő és politikus Ivan Mažuranić szintén Magyarországon tanult, sőt, első verseit is magyarul írta. A mozgalom vezéralakja, Ljudevit Gaj pedig ugyancsak a pesti egyetem hallgatója volt, s rajta keresztül a magyar székváros különleges szerepet kapott az illír mozgalom történetében. Egyrészt azért, mert 1830-ban Gaj Budán nyomtatta ki az új horvát helyesírást szabályozó könyvecskéjét, másrészt azért, mert Pesten ismerkedett meg az eszmevilágára, s ezen keresztül az egész mozgalom eszmevilágára hatást gyakoroló ausztrósláv (sőt pánszláv) nézetekkel barátja, Jan Kollár révén. Külön ki kell még emelnünk, hogy az ifjú horvát jurátusok jelen voltak a pozsonyi országgyűlés színhelyén és közelről megismerkedhettek a magyar nemzeti küzdelem eseményeivel, s az egész magyar mozgalom már csak azért is erős hatást tudott gyakorolni rájuk. Hazatérve persze tapasztalataikat a horvát ügy érdekében próbálták meg hasznosítani. Ami a horvát nemzeti nyelv pallérozására gyakorolt magyar hatást illeti, meg kell jegyeznünk, hogy általában véve a magyaroknak a nemzeti nyelvért folytatott küzdelmei már az illírek megjelenése előtt is hatással voltak egyes horvát személyiségek gondolkodására és már előbb is néhány horvátnak megfordult fejében a magyar példa követésének szükségessége (így például már 1790-ben Koloman Bedeković diétai követnek, illetve 1821-ben Fran Mikloušićnak, aki a magyar nyelv kiművelésén buzgólkodó egyletekhez hasonló társaságok alapítását javasolta horvát honfitársainak, 1833-ban Josip Kundek Reč jezika narodnoga című versében hangsúlyozta a magyarok szép példáját – „peldu lepu Magjara”). Az új horvát irodalmi nyelv kialakításánál, különösen az új szavak és kifejezések nyelvi purizmus szellemében végrehajtott képzésénél, megalkotásánál játszott jelentős szerepet (a német mellett) a magyar nyelvi reform példája, sőt Hadrovics László és Nyomárkay István kutatásaiból tudjuk, hogy számos konkrét esetben magyar neologizmus szolgált mintául a horvát nyelvészeknek saját kifejezéseik létrehozásához.

Az illír mozgalom előbb felsorolt résztvevői az 1830–1840-es években azután megkísérelték mind a gazdaság, mint a kultúra területének a követendőnek ítélt magyar példákat megvalósítani, kezdve az olvasóköriön, nemzeti nyelvű játékszínen (1839-ben a zágrábi német színházban megpróbálták horvátul is játszani, „az anyanyelv megőrzése céljából, ahogyan azt magyar államtestvéreink saját színházaiikkal elérték” – írta a korabeli horvát sajtó), nemzeti múzeumon át a nemzeti tudós társaságig. Természetesen nem akarom állítani, hogy mindezek a nemzeti fejlődés szempontjából fontos intézmények csakis magyar hatásra

jutottak el a horvátokhoz (hiszen a magyar reformkori vezetők, de a horvátok is a fejlettebb nyugat példáját követték), de maguk az illír mozgalom tagjai hivatkoztak számos esetben a magyar mintára. Így a Horvát Gazdasági Társaság megalakításakor 1841-ben bevezető beszédében a zágrábi püspök, Juraj Haulik, a társaság leendő elnöke hivatkozott a szőlészetben és borászatban elért budai és soproni eredményekre, mint követendő példára, s beszédében Széchenyi szellemében tett javaslatot a nemesség által irányított felülről bevezetendő gazdasági reformokra. A kereskedelem előmozdítása érdekében megalakult 1844-ben a horvát gőzhajózási társaság, igaz, 1847-ben, egy hajószerecsétlenség következtében csődbe jutott és feloszlott s ezt a közvélemény súlyos csapásként élte meg. A Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske erről tudósító cikke azonban a horvát állapotokon keseregre érdekes igazolását adja az általam vázolt magyarság-példaképeknél: „A szomszédos országban [t. i. Magyarországon] százezreket költenek az anyagi felemelkedésre, támogatják a hasznos intézményeket, vasutakat építenek, szabályozzák a folyókat, mi pedig csak magunkra vagyunk utalva, s azunk sincs meg, ami a legszükségesebb...”

Hasonlóképpen a Novine horvatsko-slavonsko dalmatinske az első horvát takarékpénztár megalakulásakor is részben magyar példára hivatkozott: „Ugyanígy [mint a bécsi] gyarapodik a pozsonyi takarékpénztár, amely tartalék tőkéjéből gyönyörű székházat épített, valamint a nemrég alapított községi és pesti takarékpénztárak is. Magyarországon már 15 takarékpénztár van, csak Horvátországban nem volt eddig még egy sem.”

A vasútépítések kapcsán is érdekes mozzanatát jegyezték fel a magyar-horvát kapcsolatoknak: a Vukováron át Zágrábba, majd a tengerpartra vezetendő vasútvonal kapcsán maga Kossuth Lajos utazott Zágrábba a nemes ügyet propagálni. Ami a folyószabályozást és általában a közlekedés modernizációját illeti, a Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske számos esetben hivatkozik Széchenyi mintaadó tevékenységére. Így például 1845 szeptemberében tudósít Széchenyinek a Tisza szabályozásával kapcsolatos munkásságáról, illetve a vasútépítéssel összefüggő, tervezett fiúmei útvjáról, s mindezek után a cikk írója megjegyzi: „Milyen jó is lenne, ha (Széchenyi) szorgalmatossága hazánkban is szerencsével járna a Száva szabályozásának elősegítése tekintetében.”

Más területeken is követendőként tünteti fel a horvát nemzeti mozgalom a „pesti példát”. Így 1845 szeptemberében az új népiskolák építésével kapcsolatban a Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske megjegyzezte, hogy lám, Pesten már megkezdtek e tevékenységet, s remélhetőleg Horvátországban is ez fog történni. Ugyancsak egy példa az iskolaügy területéről. Ugyanezen év júliusában a horvát lap ezt írta „.... mindazokat a tudományokat [tantárgyakat – a szerző megj.], amelyeket Magyarországon magyar nyelven adnak elő, nálunk is nemzeti nyelven kellene előadni...”

Szintén magyarországi példát idéz a zágrábi újság 1845 júniusában a koldusok, szegények támogatása, egy új szociálpolitika kialakítása kapcsán: „Monarchiánknak minden jelentősebb városában, így Magyarországon is, emberbaráti társaságok alakultak a szegények megsegélyezése érdekében...”

Ugyanez a lap 1846 októberében a horvát újságírás helyzetéről szóló elemző cikkben a hazai állapotokat bírálva külföldi jó példákra hivatkozva megjegyzi: „Vessük tekintetünket más, nevezetes országokra, Angliára, Franciaországra, Németországra, ott a legnagyobb méltóságok, miniszterelnökök nem szégyellik véleményüket az újságokban a nyilvánosság elé tárni. Ám ne keressünk ilyen távoli példákat, vajon Széchenyi, Dessewffy Aurél és Emil grófok hírnevükre nem éppen ezen az úton tettek szert?” A korabeli horvát sajtó egyébként egész cikkeket közölt fordításban a Jelenkorból és az Athéneumból.

Még számos példát hozhatnék fel a korabeli horvát sajtóból arra, hogy ez a sajátos magyarságkép-példakép hogyan élt az illír mozgalom tagjainak gondolkodásában. Sőt meg kell jegyezni, hogy az ellentétek sem jelentettek az egész korszakban állandó, gyűlölettel teli szembenállást. Az 1838-as pesti árvíz után például a horvát illír mozgalom tagjai is gyűjtést rendeztek az árvízkárosultak javára. Mindezek ellenére azonban a politikai ellentétek a horvát és magyar nemzeti mozgalmak között, az adott történelmi feltételek keretében feloldhatatlannak bizonyultak, s a horvátok magyarságképében – függetlenül a fentebb vázoltaktól – negatív fordulat állt be és ez a negatív kép dominált a későbbiekben, s alig-alig módosult a magyar-horvát államközösség utolsó háromnegyed évszázadában.

Sokcsévits Dénes

Román képviselők az 1848–49-es országgyűlésben

Az első népképviselési országgyűlés 1848–1849-ben Magyarország soknemzetiségű jellegének megfelelően nemzetiségi követeket is befogadott, akik tudatosan képviselték népük érdekeit. Legtöbb volt a román képviselő, bár számuk aránya nem érte el az Erdéllyel egyesült Magyarország román nemzetiségének az arányát. Voltak, akik előre hirdették, hogy az 1848: IV. tc. alapján összeülő országgyűlés „minden lesz csak nem magyar”. Maga Wesselényi Miklós is román többségtől tartott Erdélyből, ez azonban nem következett be.

Az okok között feltétlenül meg kell említeni a magyarság vezető szerepét potenciálisan és tudatosan őrző vármegyei nemességet és értelmiséget, valamint a románság passzivitását, ami politikai éretlenségükből fakadt, illetve abból az ellenséges hitetlenségből, hogy az évszázadok során felhalmozódott bajok az országgyűlésben nem oldhatók meg.

Ahol a nemzetiségi tömegek éltek a törvény adta lehetőségekkel, több helyen sikeresen juttatták be saját képviselőjüket. Ez történt a Partium déli részén, Krassó megyében, ahol a román társadalom erdélyi viszonylatban aránylag fejlett volt. Itt a tíz választható követ közül nyolc helyre román választottak és ebből három helyen Murgu Euthim győzött, akire magyarok is szavaztak. Származásuk és tevékenységük alapján az országgyűlésben összesen 21 képviselő tekinthető románnak.

A román képviselők csoportja társadalmi tagozódás szempontjából a nemes Bohaczel Sándortól, a papi hivatásúak, a nemesi eredetű, de már polgári foglalkozású Buda Sándor, Dragos János stb. és a polgári származású Szerb Tivadaron stb. keresztül Csolokos Dénes hentesig tulajdonképpen teljes társadalmi körképet alkotott volna, ha nem hiányzik közülük a paraszt. Politikai szempontból is széles tagolását a román képviselők csoportja. Murgu Euthimot megválasztásakor a Márczius Tizenötödike című lap, mint barátot, mint „tizenhárompróbás radikális” üdvözölte. Radikálisnak vehető főleg 1849-es tevékenysége alapján Dragos János, aki teljes mértékben helyeselte a Habsburgok trónfosztását, valamint Pap Zsigmond, Buda Sándor és Gozman János, akik Murguval együtt aláírták a képviselőház legradikálisabb tagjainak felhívását, amelyben Magyarországnak demokratikus köztársasággá való átalakítását követelték.

Radikális volt Vlad Alajos is, aki a Szemere-kormány bemutatkozását követő napon sürgette a képviselőházban az úrbéri kérdés napirendre tűzését és kénytelen volt kilépni a Radical Pártból, hiszen az 1849 áprilisában egyesült a liberálisok egy részével.

A román képviselők többsége polgári demokratának tekinthető. Ide tartozott eleinte még Pászku Miksa és Joaneszko István is, akik a temesvári komitében vitt tevékenységükkel később az ellenforradalom oldalán kötöttek ki: az 1848. október 3-i császári és királyi manifestum után, október 29-én kelt kiáltványukban megtagadva a közösséget a forradalmi kormánnyal ellenállásra hívta fel Temes megye lakosságát. Amiért is az Országos Honvédelmi Bizottmány azonnal hazaárulónak és törvényen kívülinek nyilvánította a temesvári komitét minden tagját.

Kis arcképek a román képviselőkről

Murgu Euthim, Lugos város képviselője, kiemelkedő egyéniség a csoporton belül. Vukovics Sebő 1848. június 27-i levelében a szerb felkelést Murgu segítségével vélte leverhetni és azután komolyan a szemébe akart nézni. Jakabffy Kristóf Krassó megye alispánja 1848. június 1-én Szemeréhez írt levelében jellemezte: „e férfiú került a nemesebb osztálynak, a nem oláhoknak társaságát, került a város népesebb utcáit, de naponta fogadta a falusi nép küldötteit.” Jakabffy választa ebben a levélben a magyar félelmeket is: „a népfanatizmus által most már vértanúnak vallott Murgu egyetlen fölhívása lángba boríthatná az egész vidéket és mind az, ami nem oláh eltiportathatnék, a magyarok élete és vagyona biztos nem volna többé – és ezen veszedelmes egyén követjelölt s mint mondják, Pestről, hol kiszabadulása óta folyvást tartózkodik, a napokban lejönni készül.”

Balázsfalva főtere a görög katolikus székesegyházzal és a teológiai intézettel

Murgut Pesten az Újépületben politikai fogolyként őrizték a forradalom kitörésekor, 1848. április 8-án szabadította ki innen a pesti nép. Ez a tény nagyban növelte népszerűségét. Kezdetben íróként működött, az elsők között tért át a cirill-betűs írásról a latinra a román irodalomban. A pánszlávizmus ellen könyvet jelentetett meg 1830-ban. A pesti egyetemen jogi vizsgát tett, majd Jászvásárra ment filozófiát tanítani, egyben a moldvai fejedelemség kulturális politikájának a szervezője volt.

Bălcescu tanítója és összeesküvő társa, a Bánát kapitányának nevezték a forradalmi időkben, a magyar–román megegyezés híve volt. A nemzetiségi törvény szövegével 1849. július 28-án még elindult Avram Iancuhoz, de a cári csapatok előrenyomulása megakadályozta célja elérésében. Forradalmi tevékenységéért a Habsburg-reakció halálra ítélte, amit 1851-ben kegyelemből négy évi várfogságra változtattak.

Dragos János, Bihar megye belényesi kerületének képviselője volt. A forradalom szolgabíróból radikális demokratává tette, nagy politikai fejlődésre volt képes. A pénzügy-minisztérium titkára 1848. szeptember 5-től, az aradi görögkeleti egyházmegye kormánybiztosa 1849. február 21-től, a román felkelőkkel való tárgyalásra kiküldött kormánybiztos 1849. április 14-től. A románokkal való tárgyalásakor szöszegés gyanúja miatt 1849. május 10-én tárgyalófelei megölték. Dragos ártatlan volt, halálával a magyar–román megbékélés többször eljátszott és eltávolodott lehetőségének tragikus szimbólumává növekedett.

A román polgári történetírásban Dragomir 1947-ben megjelent könyvében renegátként szerepel, Xenopol pedig „nyomorultnak” nevezi. Ő volt az, aki 1849. április 14-én a Habsburgok trónfosztására készülőknek javasolta, hogy a nap fontosságára való tekintettel, menjenek át Debrecenben a református Nagytemplomba. Azt írták róla, „a Kossuth beszédét vívő Dragost jóformán az egész Mócföld – román szemtanúk állítása szerint – nagy lelkesedéssel fogadta.” Haláláról értesülve Iancu, aki a híre visszatért Abrudbányára, „egész lelkében megszorodva ezen emlékezetes szavakat mondá: oly vitézül harcoltatok a honvédekkel, hogy szeretnék mindnyájatokat megcsókolni, de azzal, hogy megöltétek Dragost, nagyon megszorítottátok a lelkemet.” Helye betöltetlen maradt a képviselőházban, mert a kormány halálát hivatalosan sosem jelentette be és így új választásokat a belényesi kerületben nem tűztek ki.

Vlád Alajos, Krassó megye nagyzorlenci kerületének képviselője, ügyvéd. Mindvégig kitartott a forradalmi kormány és országgyűlés mellett. A román nemzetiségű sorkatonaság megszervezésére kiküldött kormánybiztos volt 1848. október 22-től. Szemere Bertalan 1849. július 28-a után Lugosra küldte a nemzetiségi törvény terjesztése végett és számára Krassó megyében főispáni kinevezést helyezett kilátásba.

Papp Zsigmond, Kővárvidék Kis-Nyíres kerület képviselője, minisztériumi fogalmazó, görög katolikus pap, kővári lelkész. Az Országos Honvédelmi Bizottmány titkára 1849. február 4-től. Az Amicu Poporului és a Demokratieia című két rövidletű újságjában a mély bizalom hangján szólt a román néphez, érthető nyelven és a népi gondolkodás fordulataival és formájában. Windischgrätz pesti bevonulásakor, 1849. január 5-én nem tudott időben eltávozni és így Pesten bujkálni kényszerült. Második lapjában már szorosán együttműködött Bălcescuval, aki a háttérből igyekezett befolyásolni szerkesztői munkáját.

Buda Sándor, Közép-Szolnok megye Szilágycseh kerületének képviselője, megyei tisztviselő. A megye román felkelőinek lecsillapítására kiküldött kormánybiztos 1849. november 3-tól, a Radical Párt tagja 1849. áprilistól. Őszinte nyilatkozat című cikkében 1849. április 24-én megkísérelte a magyar-román viszony teljes történelmi megvilágítását. A veszélyes küldetést a hegyekbe lancu táborához maga is vállalta volna Papp Zsigmonddal együtt. Dragos mindkettőjük érdekében 1849. április 28-án Nagyváradon kelt levelében Kossuthoz esedezett, „méltóztassék nekik utat nyitni érdem szerzésére.” Buda Sándor forradalmi érdemeit később a Habsburg-bíróság halálos ítélete „jutalmazta”, amit kegyelemből 18 évi várfogságra enyhítettek.

Szerb Tivadar, Arad megye radnai kerületének képviselője, Arad főbírája, a szabadságharc idején miniszteri titkár, a Bánság katonaaállítási kormánybiztosa. A szerb papi hierarchia ellenében különös gonddal képviselte a görögkeleti románság érdekeit. Az 1849. február 28-i határozat értelmében lemondottnak tekintették, mert a többszöri felszólítás ellenére sem jelent meg Debrecenben az országgyűlésben. Utána a radnai kerület új követe Vörös Antal első alispán lett.

Gozman János Bihar megye csekei kerületének képviselője, akit Csengery Antal, a Pesti Hírlap egyik szerkesztője ellenében választottak meg nagy verekedés közepette. Revansképpen az újság meg is jegyezte róla, hogy minden érdeme oláhsága, „követségre semmi képessége s politikai jelleme gyakran változott.” Megválasztása után azonban a hűséges képviselők között találjuk még 1849. július 28-án is, Szegeden, az utolsó előtti ülésen, ahol kissé igazságtalanul Madarász József ellen dörgött a nemzetiségi béke érdekében, háttérbe tolva az úrbériség kérdését. Nem gondolva meg, hogy a feudális maradványok teljes eltörlése, amit Madarász szorgalmazott, hatásában éppen a nemzetiségi béke előkészítője lehet. Mindkettőjük tévedése volt, hogy ekkor már sorrendi kérdések nem menthették meg a magyar forradalom és szabadságharc ügyét.

Papfalvi Konstantin, Vajdahunyad város követe, hátszegi görögkeleti pap, püspöki helynök, azon románok egyike, akik nem álltak szemben a magyarsággal, „a nemzetiség és a haza között harmóniát igyekeztek teremteni”, „szelíd, jóindulatú, nem túl sok akaraterővel rendelkező egyéniség volt.” A forradalom után az osztrák hatóságok zaklatásainak volt kitéve, a román tudományosságban „renegát” jelzőt kapott, ez magyarázza értékes önéletrészének máig kiadatlan voltát.

Mán József, Máramaros megye Aknasugatag kerületének képviselője, 1847–1848-ban járási főszolgabíró volt, 1848. júniusában egyértelmű választási győzelmet aratott kerületében. Kormánybiztos volt 1849. március 17-től.

Popovics Miklós szászvárosi képviselő, görögkeleti esperes. Lészai Dániellel, a másik szászvárosi képviselővel, az Innsbruckba ment küldöttség tagja volt 1848. július 25-én.

Bozsinka Axent a Krassó megyei Szászabánya képviselője, akinek megválasztásakor, a bányatisztek óvása szerint, választójoggal rendelkező munkásokat ütöttek el szavazati joguktól és akinek választhatósága sem volt tisztázva. A megismételt választáson megint őt jelölték képviselőnek. Foglalkozására nézve ügyvéd.

Boheczel Sándor, Doboka megyei képviselő, kolozsvári ügyvéd és földbirtokos. Szentiványi Károly, a Királyhágón túli résznek teljhatalmú kormánybiztosa 1849. május 8-án a képviselőházban bemutatott levelében hivatalnokoskodásra magához kérte és kapta.

Balomiri Simon, Szászsebesiek képviselője, székügyész. A forradalom és szabadságharc után alapító tagja volt az Erdélyi Román Irodalmi és Népművelési Szövetségnek.

Ohnitz János Hátszeg város képviselője, szászsebesi ügyvéd. Javaslatot terjesztett az országgyűlés elé a Királyföldön lakók dézsmafizetés alóli felmentése tárgyában.

Csolokos Dénes Krassó megye Facset kerületének képviselője, akiről a nemesi jelöltek kicsöppenése miatti elégedetlenségben azt jelentette Gyürky Pál főispán, hogy mészáros legény létére lett képviselő. Később lemondottnak tekintették, mert 1849. március 1-ig nem jelent meg Debrecenben.

Pap Máté, Fogarasvidék képviselője, fogarasi kincstári hivatalnok. Fogarasvidék először gróf Teleki Lászlót választotta meg, de a gróf a nagyabonyi mandátumát fogadta el. Az ismételt választáson győzött Pap Máté.

Boér Antal Fogarasvidék képviselője, ügyvéd, földbirtokos. Politikus volt már a szabadságharc előtt. Az országgyűlés igazoló bizottságának a tagja. Tevékenységéért 1851–1857-ig politikai fogoly volt.

Popovics Zsigmond az Arad megyei Butyin város képviselője, a lemondott magyar Urbán Gyula helyére került. 1849. május 23-án jelentette be a képviselőház elnöke a megválasztását.

Joaneszko István, Krassó megye Bogsán kerületének képviselője, Lugos város jegyzője volt. A temesvári román komitő tagjaként a Habsburg ellenforradalom oldalán kötött ki. Debrecenben már nem jelent meg, ezért lemondottnak tekintették. A forradalom és szabadságharc leverése után Lugos városban az osztrák katonai parancsnokságnak tanácsot adó román szervezet agilis tagja.

Pászku Miksa, a Krassó megyei Oravica kerület képviselője, ügyvéd és tanfelügyelő. Krassói toborzási kormánybiztos volt 1848. szeptemberétől. A temesvári román komitő tagja, Debrecenben már nem jelent meg az országgyűlésben, ezért lemondottnak tekintették.

Mihályi Gábor, Máramaros megye Felsővisó képviselője, alispán, földbirtokos. Jellemzése szerint: „a néppel ugyan egy vallású, egész megye főleg oláh ajkú lakosai, a papság közt szerteágazó rokonsága, hivatalos eljárásaiban szigorúsága mellett is, mindig fenntartott népszerűsége, 1000 ágyúnál hatalmasabban támogatandanak, lesz képes egyedül magyar nemzetiségünk érdekeit Máramaros oláh s orosz ajkú lakosai közt elmozdítani s a kormány segélyével örök időkre megszilárdítani.”

A román képviselők tevékenysége

Az országos agrármozgalmakon belül, főleg Erdélyben, román népi megmozdulásokra került sor a földek, legelők stb. ügyében. Eközben a román értelmiség, papság igyekezett megfogalmazni a román követeléseket, melyek sokszínűek voltak. A magyarországi románság legalapvetőbb kérdése azonban az volt, hogy jövőjét a forradalmi magyarság, vagy a Habsburg-dinasztia igényeinek figyelembevételével kívánja-e rendezni.

A román országgyűlési képviselők csoportja érzékenyen reagált a kor egyetemes és román nemzeti kérdéseire. Az általuk adott válaszok végül is kifejezték az Erdéllyel egyesült Magyarország románságának álláspontjait.

A Bánátban és Dél-Erdély nyugati részén a legnagyobb sérelem a románságot az ortodox szerb egyházi vezetés részéről érte. A szerb pópák addigra teljesen magukhoz ragadták az egyházi vezetést a románság tömegei felett. A Királyföldön is egyházi, nyelvi és közigazgatási sérelmek formájában jelent meg a román-szász ellentét.

Mindezekért és még másokért 1848 nyarán nem volt reménytelen a magyar-román megbékélés, sőt az összefogás. Prodan Simon musinai román pópa Enyed polgárságához intézett levelében 1848. október 19-én azt írta: „Jaj, ha mű szerencsések lennénk egymást megérteni, a vállunkat összetenni, egy kenyérből, egy edényből egyforma portiot venni, egész világ urai lehetnénk...”

Az első lugosi gyűlés 1848. május 4-én szimbolikus rajzban demonstrálta a magyar–román egyetértést: „Este Lugos városa ünnepi díszbe öltözött, egy kivilágított rajz egy magyart ábrázolt, amint jobbát nyújtja a mellette álló bánsági románnak.”

A második lugosi gyűlés 1848. június 27-én már a fegyveres harcra határozott a bánsági románokat elnyomó szerbek ellen, Murgu elnöklete és Vlád titkársága mellett. A két bánsági képviselő jelentését 1848. július 13-án nyújtotta be a belügyminiszterhez. Javasolják a nép egy héten belüli felfegyverzését a közös ellenség ellen. „... arra a megállapításra jutottunk, hogy ezek szerb nemzetiségű idegen püspökök, akik már előbb is azon fáradoztak, hogy főpásztori hatalmuk felszámolásával a románokat a maguk pánszláv-szerb pártjára tereljék. Most amikor honfitársaik Horvátországban és Szlavóniában fellázadtak a magyarok ellen, nemcsak saját területüket kívánják elszakítani Magyarországtól, hanem egyszersmind a mi bánsági vidékünket is kiáltványaikban úgy akarják feltüntetni, mint lázadó monarchiájuk szerves részét...” A karlócai szerb metropolita odáig merészkedett, hogy Nagyváradra kiáltványt küldött, melyben a magyarok és a forradalom elleni lázadásra szólította fel a várost.

Végül is Jellasics támadása Fiume magyar felségterület ellen 1848. augusztus 31-én, majd megindulása Magyarország ellen szeptember 11-én adta meg a jelet az erdélyi románság vezetőinek arra, hogy elérkezett az idő elégedetlenségük nemzeti polgárháborúvá szélesítésére a császári csapatok oldalán. A román nemzet Erdélyben 1848. szeptember 27-én kinyilatkoztatta, hogy fegyverkeznek a magyarok ellen.

Az események ilyen fordulata lehetetlenné tette a román nemzetiségi törvények végleges elkészítését, tárgyalását és elfogadását az országgyűlésben. Papfalvi Konstantin szeptember 17-én mondott beszédére maga Kossuth is felfigyelt és magához kérte beszélgetésre. Az országgyűlés elnöke szeptember 19-én bejelentette, hogy a nem egyesült vallású (görögkeleti) románok temesvári gyűlése iskolai kormányzatuk biztosítását kérte a szerbek ellenében. Szerb Tivadar e témában törvényjavaslatot nyújtott be. Kossuth erre azt javasolta, hogy az egészét tárgyalják együtt Dragos szeptember 14-én benyújtott javaslatával. Murgu november 17-én nyújtott be újabb javaslatot a román polgárok egyházi jogairól.

Pázmány Dénes elnök szavai jelzik, hogy a kölcsönös baráti hangulat ekkorra már a képviselőházban is elenyészőben volt. „Román atyánkfiai zsinatról tesznek említést, melyet a kormány megtartson, de melyet maguk fegyveres kézzel megtartottak ...” – mondta keserűen Pázmány. Ennek ellenére az elnök az osztályokhoz utasította feldolgozás végett és közhelyeslés közben Szerb Tivadar javaslatát. Az ellenforradalom katonai rohama és az oldalán működő, fokozódó erdélyi román fegyveres támadás azonban hosszú időre lehetetlenné tette, hogy az országgyűlés nemzetiségi javaslatokkal foglalkozzék. Ez az általános bizalomvesztés és időhiány hosszú időre tétlenségre ítélte a román képviselők csoportját.

Az 1849-es év tavaszán ismét felcsillant a remény a magyar–román megbékélésre. Dragos János tevékenységének egyik jelentős eredménye volt a román görögkelti zsinat megtartása 1849. március 17–19-én Kiszjenőn. A zsinat egyházi kérdéseket rendezett a kebelén belül és bizalmat szavazott a magyar forradalmi kormánynak.

Az anyanyelv és az anyanyelvi oktatás kérdései 1849-ben megint felvetődtek az országgyűlésben. A magyar kormány természetesen ragaszkodott az ország integritásához, területi sérthetetlenségéhez és a magyar nyelv „diplomatikai” előnyéhez, ahogy akkor mondták. Nicolae Bălcescu, a román forradalmi emigráció képviselője a magyar kormány mellett Debrecenből írta egyik harcostársának 1849. június 3-án „a Batthyányinak ... mondtam, látja, hogy a románok elfogadják önöktől mind a két elvet, amit akarnak: az ország integritását és az önök diplomáciai nyelvét: a többit adják meg nekik ... Pesten fog ez elválni, ahová a kormány és én holnap megyünk.” A katonai helyzet hirtelen rosszabbra fordulása azonban ismét megakadályozta az országgyűlést, hogy az egyetlen, 1849. július 2-i Pesten tartott ülésen bármit is tegyen a magyar–román viszony kérdésében.

A magyar–román összefogás eszmei alapjait természetesen többen vázolták a képviselőházban a magyarok és a románok közül. Pap Zsigmond 1848. augusztus 26-i képviselőházi beszédében összefoglalta az egészet. „Én nyíltan kimondom, miként nekünk románoknak, valamint hajdan nem volt múltunk a magyar nélkül, úgy dicső jövőnk sem lesz a magyarok nélkül. Hiszem azt és vallom, miszerint bennünket fenyeget a pánszláv s látjuk

hova céloznak törekvéseik, ti. Romániára és Moldvára, s látjuk miként akarja az orosz rátenni karmait a románok szabadságára, hogy ekként őket semmivé tegye. S meg vagyok győződve, hogy ha legyőzik a románokat, úgy le leszünk mi is győzve, minthogy nincs nemzet, mely annyira hajlammal viseltetik irántunk, mint a román nép, mert valamint a magyarok Ázsiából vannak ide állítva testvér nélkül, úgy a románok is magokban állnak s így a két nemzetnek kezét kell nyújtaniok, hogy mások el ne nyeljék.”

Az összefogást sürgető hangok mellett azonban mindvégig hallhatók voltak a románság elszakadási törekvéseinek a hangjai, illetve az ezzel való vádolás. Kossuth is puhatólódzott Bălcescuval tárgyalva a megalkotandó „dák királyság” felől. Bălcescu természetesen elhárította ezt a tervet, a külföldi propaganda számlájára írva még a felvetését is.

A Közlöny is elemezte 1849 nyarán a helyzetet: „Az oláhság mozgalma más irányú volt, szikrát a szláv mozgalmaktól kapott, s cél volt három ország elnyomott népségéből egy kompakt nemzeti hatalmat alakítani. Merész álom volt ez, hova ez elnyomott nép csak a török, orosz és magyar hatalmak romjain emelkedhetett volna fel, pedig ez nagy fa volt azon lomha és jámbor nép fejszéjéhez s ennél rájok nézve sokkal üdvözőbb lett volna a magyar szabadság osztályossága, mellyel általunk testvéreileg megkínálva volt.”

Bizonyos, hogy egész Közép-Európa sorsa másként alakult volna, ha a magyar-román összefogás 1848–1849-ben megvalósul, mert a románság „megkínáltatott” a szabadságjogoknak nagyobb körével, mint amilyenre szorítottott bármelyik magyar nemzetrészt Romániában, Szlovákiában és Jugoszláviában mindmostanáig. Bizonyos, hogy az akkor még elképzelhetetlen helyzet, az orosz, török és magyar „hatalom” összeomlása, ráadásul szinte egyidőben, bekövetkezett az I. világháború végén, aminek következtében a nevezett három ország romjain létre jöhetett Románia. Bizonyos, hogy a II. világháború végén Magyarország és Románia a lényegileg pánszláv Szovjetunió torkába hulló falattá vált.

Erdélyben 1849 áprilisára elszabadult a pokol. Csutak Kálmán őrnagy, előzőleg türelmes és jószívű kiáltványokat küldözgetett az Érchegységben székelő román felkelőkhöz, de még ő is elveszítette hagyományos béketűrését a románok népiertássa fajuló hadmozdulatai következtében. Szózat Zaránd megye fellázadt oláh ajkú lakosaihoz című, 1849. április 20-án Brádról kiadott kiáltványában olvashatjuk: „Én az öntudatos vétkest üldözöm: míg ti a csecsemőkig kiirtottatok mindent, mi az igazak, jogszeretők és a béke és szabadsághajtók fajához tartozott. Oláhok, ez bosszút és elégtételt kíván. De én nem követhetem az emberi indulatok szenvedélyes szavait, engem egy világölelő, higgadt kormány rendelete vezérel ... Nyolc napot adok a jóakarátú elcsábultaknak megtérésre, azon túl istennél a kegyelem, mert nekem rendeltetésem: vagy meghódítani e megyét, vagy földét, mint tiszta földet, ha egyetlen lakó nélkül is, visszaadni a magyar hazának.”

Ezekben a vészterhes hónapokban a román képviselők megélenkültek. Pap Zsigmond 1849. április 7–10. között Vélemény az erdélyi ügyben címmel beadványt nyújtott át Madarász Lászlónak, a Honvédelmi Bizottmány tagjának. „Az oláhok vezetői át kezdik látni, miszerint őket a szászok rútol meg fogják csálni, Ausztriától pedig mitsem fognak nyerni. Szégyenlik azt, hogy az orosz utáni segélyfelhívásnak eszközei voltak, annál is inkább, minthogy éppen azon tagok és egyének, kik az orosz ellen Oláhországban és Moldáviában hathatósan kiköltek, ugyanazon egyének szelleme által vala Erdélyben is vezetve az oláh ügy, ők tehát az abszolutizmusnak elvszerinti ellenei lévén, úgy látszik szeretnének a dolgoknak más fordulatot adni.” Pap Zsigmond javasolta, hogy a román nép közé a kormány képviselőket küldjön.

Kossuth és Dragos valószínűleg 1849. április 10-én tárgyalt először a román felkelők vezéréhez, Iancuhoz küldendő követségről. A képviselőház engedélyt is adott Papfalvinak a távozásra, hogy Hunyad megyében világosítsa fel a román népet. A román képviselőknek az a csoportja, amely elkísérte az országgyűlést Debrecenbe és Dragos szállásán tartotta megbeszéléseit, a veszélyes feladatok vállalásától sem hátrált meg a két nép megbékéltetésének ügyében. Kossuth figyelmeztette is őket vállalkozásuk veszélyeire, Dragos is teljes tudatában volt küldetése veszélyességének: „... működésem közben dicsvágyból meg is rohanhatnának, mi nem lehetetlen ... akkor én buzgalmam áldozatául esem.”

A Szemere-kormány megalakulása 1849. május 2-án, Dragos tárgyalásai Iancuval, és még más tényezők ismét felkeltették a reményt a magyar-román viszony kedvező rendezéséhez.

Buda Sándor román képviselő Őszinte nyilatkozat című írása a Közlönyben április 24-én jól jellemzi ezeknek a hónapoknak a helyzetét és várakozásait. Nem kímélte a feudális reakciót, az erdélyi arisztokráciát, sem az erdélyi román vezetés különböző frakcióit, köztük a „dákóromán eszmével fanatizált professzorokat.” Majd április végén bizakodással, hogy a magyar–román viszony tiszta lappal megoldható lesz, azt írta: „Szenvedélyesen menteni nem célolok a román nemzetet, de bosszús s epés indulat helyett szánalmat s kibékítő érzetet minden hazafitól igényelek, kárhoztassuk annyiban, amennyiben hibás – de az erdélyi arisztokrácia bűneit, Vay Miklóst, a szászokat, könnyen hívségünket, ha igazságosak akarunk lenni, soha a számításból ki ne felejtjük...”

Dragos tárgyalása Iancuval és vezérkarával annyira előrehaladtak, hogy május 6-án délre már magyar lobogók lengtek Abrudbányán, a főhadiszálláson. A magyar felségjelvények használatában ez egyedülálló eset, a román felkelők egyetlen-egy táborra sem tűzte ki a piros-fehér-zöld zászlót addig az időpontig.

A topánfalvi román népgyűlés, amelyet május 5-én tartottak, Dragos számára is nagy gesztus volt, ennek hatására másnap a „nyakas Bucsum” letette a fegyvert a magyarok ellenében. A tárgyalások a megbékélésről lényegében befejeződtek, amikor Hatvani Imre csapatának támadásáról a hír megérkezett Abrudbányára. Ebben az órában az árulónak vélt Dragost az a román tribuna dobta oda martalékkal bosszúsomjas lándzsáinak, akinek osztrák megbízatása volt megakadályozni a kibékülést és felszított állapotban tartani a nép bizalmatlanságát a magyarok ellen.

Iancunak sikerült elmenekülnie az Érhegység köré vont magyar katonai gyűrűből. Verespetak és Abrudbánya magyar lakossága az újra fellángolt román bosszúhadjárásban semmisült meg. Június 6-án a magyar minisztertanács programként tűzte ki a nemzetiségek „kibékítését”, melynek végrehajtásához Buda Sándor és Pap Zsigmond román képviselők azonnal a segítségüket ajánlották.

Vasvári Pál forradalmi hevülettel otthagyta minisztériumi állását ezekben a napokban és a gerillaharcban győzni képes szabadcsapatot vélt szervezni a magyar és a nemzetközi egyetemi ifjúság színe-javából. Az Érhegységben dühöngő román ellenforradalom elleni hadjárásban ez az ifjúság nagyrészt odaveszett és maga Vasvári Pál is hősi halált halt a Mariselnél vívott ütközetben 1849. július 6-án.

Hatvani 1849. május 10-én csapatrészeit magára hagyta Abrudbányánál, ezek meg is semmisültek a román támadás következtében. Júniusban rosszul vezette még megmaradt szabadcsapatát, mert Cerbu falun túl a Bolfu hídnál meglephették és társait szinte teljesen felkoncolták a románok. Súlyosbíttja ezt az esetet, hogy Hatvaniban bízva kb. 2000 magyar polgári menekülő volt vele, akik majdnem egy szálíg odavesztek.

Gozman János román képviselő ebben a hisztérikus helyzetben 1849. június 21-én keltezett levelet Avram Iancuhoz. Figyelmeztette Iancut, hogy a Habsburgok a kremsieri alkotmánnyal tulajdonképpen becsapták a románokat, végül újra megbékélésre hívta fel: „... nincs többé okuk önöknek, hogy véres fegyvert rántsanak szegény hazánk ellen és hogyha nemzeti létünket békés úton megszerezhetjük, miért harcoljunk magyar testvéreinkkel? Miért gyengítsük egymást, mikor tirannus ellen egyesült erőre van szükség?”

Paszkievics cári főparancsnok főerei 1849. június 15–18. között átlépték a magyar határt és Ligyerszi orosz csapatai is június 18–20. között betörték Erdélybe. Kossuth kormányzó-elnök és Bălcescu 1849. július 14-én aláírták a magyar–román megbékélés tervezetét. A magyar forradalom a legmesszebb menőkig teljesítette a román igényeket. Elismerte a román nemzetet, mint közösséget és túl az április 14-i törvényeken biztosította számára, hogy a román többségű megyékben kétnyelvű legyen a közigazgatás. Elfogadta a román ortodox egyház megszervezését, megszabadítva a románokat a szerb papi hierarchiától. Elfogadta az évenkénti román nemzeti gyűlés gondolatát. Felhatalmazták a román emigránsokat, hogy Magyarországon légiót szervezhessenek elsősorban Havasföld felszabadítására a török hatalma alól. Mindennek feltétele az volt, hogy a román felkelők elismerik Magyarország területi integritását, a magyar nyelv diplomatikai elsőbbségét az országban, két héten belül leteszik a fegyvert és felesküsznek „Magyarhon függetlenségére.” Ezután természetesen megkezdődött volna a román felkelő csapatok betagozása a magyar hon-

védségbe, melynek során a román tisztek megtartották volna rangjukat, sőt számos előléptetésre is számíthattak volna.

Bălcescu oly bizakodó volt megint, hogy ezen a napon azt írta Ghicának: „Jól emlékszem, mit írtam Ion Bratianunak Konstantinápolyból: az fogja megmenteni a hazát, aki elmondhatja: Magyarországból jöve vittem véghez az új honfoglalást.”

Az országgyűlés 1849. július 28-án meghozta Európa első nemzetiségi törvényét. De Iancu már azt üzenté július 30-án Kossuthnak: „Ami volt, volt, már késő.” Iancu semlegességi nyilatkozatot tett közzé a kibontakozó magyar forradalmi és osztrák–orosz ellenforradalmi végső küzdelemben.

Murgu vállalta, hogy életveszélyes körülmények között elviszi Iancuhoz a nemzetiségi törvény szövegét, de csak Bălcescunak sikerült eljutnia a hegyekbe. Vlad Lugosra indult a törvénnyel, ahol augusztus 8-án létrejött a „béke”. Bem teljhatalmánál fogva Iancu tábornokká nevezte ki és fölhatalmazta, hogy tisztikara névsorát terjessze fel hozzá a honvédseregbe való kinevezés végett. Iancu – állítólag – kötelezte magát, hogy seregét Facsét központtal összevonva a magyar kormány rendelkezése alá bocsátja.

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc vérbefojtása köztudott. Az erdélyi nép (magyar és román) és a történetírás a csalódott Iancunak tulajdonítja a mondást: a Habsburgoktól a románok azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésül.

Az 1848–49-es magyar országgyűlés román képviselőinek nagy része a kiegyezés után ismét képviselő lett és részt vett hazánk politikai küzdelmeiben.

Horoáth Lajos

Irodalom: *Beér János:* az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp., 1954. – *Spira György:* A magyar forradalom 1848–49-ben. Bp., 1959. – *I. Tóth Zoltán:* Magyarok és románok. Bp., 1966. – *Victor Cheresesiu:* A balázsfalvi nemzeti gyűlés. Bukarest, 1967.

Losonci csaták 1849-ben

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetében a nógrádi Losonc városa nem játszott meghatározóan jelentős szerepet, így az a két csata, mely a város területén zajlott le nincs is benne a köztudatban, a szakirodalom is csak érintőlegesen foglalkozik 1849 losonci eseményeivel. Persze nem is voltak ezek nagy, sorsdöntő ütközetek, de jelentőségük, közvetlen és közvetett hatásuk megvolt. Az egyiknek az 1849-es tavaszi hadjárat kimenetelére, a másiknak Losonc város tragikus pusztulására...

A reformkorban „beérett”, gazdasági és művelődési szempontból egyaránt virágzó, „jó és hasznos város” (Vahot Imre) történetének legmozgalmasabb, ugyanakkor legtragikusabb időszaka volt 1849 tavasza, nyara. A forradalom eszméi jó táptalajra találtak Losonc művelt polgársága, de Nógrád szabadelvű nemessége körében is. Gondoljunk csak két közismert személyiségre: Madách Imre „főbiztosra”, aki a nemzetőrség, sőt a „gerillacsapatok” (róluk még lesz szó) ellátásáról gondoskodott – meg is hurcolták érte – vagy Kubinyi Ferencre, az inkább természettudósként ismert személyiségre, aki akkortájt Losoncon lakott és a járás országgyűlési képviselőjeként megyei majd országos szinten is rendkívül aktív politikai tevékenységet folytatott.

Az 1848. március 10-én Csesztvén Madách Imre és 11 nógrádi nemes által írt, Kubinyit Nógrád képviseletre felkérő levél megfogalmazásától a megyei tisztújításon és a nemzetőrség felállításán, majd őszi hadbavetésén át a decemberi gerilla-hadviselés meghirdetéséig íveltek a forradalmi év nógrádi eseményei, melyekben a losonci értelmiségiek, iparosok, kereskedők, sőt diákok is kivették részüket. A szemtanú, Jeszenszky Danó – akit többször fogunk idézni – ilyen korpépet festett: „A bekövetkezett új időszak, az országos változás természetesen e város lakóira is megrendítőleg hatott, s mindenki részvevő figyelemmel kíséré az események rohamát ... A törvény által szentesített új intézményeket itt is, mint mindenütt

lelkesedéssel...léptették életbe. Az egész közönségnek napi szükségévé vált olvasni a hírlapot. Kenyérárus asszonyokat láthatóan asztaluk mellett ülni újsággal kezökben, s tömegek állottak naponként a piacon a lakosok mindenféle osztályából, kik egész érdekeltséggel hallgatták a nyilvánosan felolvasott hírlapok tartalmát..."

Jellemző adalék az is, hogy a híres református lyceum „összves ifjúsága” már április 2-án azt kérvényezte az Iskolatanácstól, hogy „miután ők nemzetőri kötelességet is elvállaltak, az ebből folyó gyakorlatok előleges betanulása végett” mentsék fel őket a szerdai és szombati reggeli tanóráktól. A kérésnek helyt adtak, sőt tekintettel „a hazának mostani idejére” a tanévet is lerövidítették. Sok losonci diák apjával együtt sietett a haza védelmére. Hasonlóképpen a nagyszámú losonci iparosok is fegyverre cserélték munkaeszközeiket. Az értelmiség köréből főleg az ügyvédek tették tanúbizonyságát az aktív hazaszeretetnek. A már említett Jeszenszky Danó friss ügyvédi diplomával a zsebében vett részt a schwechati ütközetben, ahol egyébként a katonai tapasztalattal nem rendelkező I. Nógrádi Önkéntes Nemzetőr Zászlóalj bizony megfutamodott. 1849 nyarán viszont, immár mint 62. Nógrádi Honvédszászlóalj, a Sajó-menti csatában kivívták Gőrgy elismerését. Nógrádiakból állt az 54. Honvédszászlóalj is, mely csak Komáromban tette le a fegyvert. Megjegyzendő, hogy a Losoncra, és környékéről verbuvált honvédek, nemzetőrök és gerillák között szlovákok is voltak, Nógrádban ugyanis nemzetiségi villongások ezidőtájt nem léteztek.

Ezt az általános felpozíciót, aggályoktól sem mentes, de reményekkel teli társadalmi folyamatot fékezte le 1848/1849 telén Losoncon és Nógrádban is a Windischgrätz herceg vezette császári ellentámadás, melynek eredményeképpen 1849. január 18-án az osztrákok elfoglalták a forradalom ügyét támogató megyeszékhelyt, Balassagyarmatot, majd a stratégiailag fontos fekvésű Losoncot és Parrott tábornok dandárja február 15-én szállta meg a várost, kitézette a császári lobogót, mely azonban nem sokáig hirdette a hatalomváltást... Kezdetét vette Losonc történetének az az időszaka, amikor a „hadak útján” fekvő városban sűrűn váltogatták egymást a nagy történelmi színjáték főszereplői – a független magyar kormány különböző rendű és rangú, képviselői, a császári hatalom fegyveres ereje, illetve helyi kiszolgálói, majd pedig az orosz cár seregei. Mindezek nemcsak engedelmességet – a zászlók kitézését vagy éppen levételét – de persze szállást és ellátást is vártak, sőt követeltek a várostól, melyben egyre inkább eluralkodott a félelem, hogy az éppen bevonuló hatalom az előtte kivonultak tetteiért a város elöljáróit és polgárait teszi felelőssé.

A császári hadak eleinte nem ütköztek komolyabb ellenállásba, de megjelenésük aktivizálta Hont, Nógrád, Gömör területén a szabadcsapatok, a „gerillák” tevékenységét, akiknek éppen az volt a feladatuk, hogy „az ellenséget körüllepjék, azt szüntelen nyugtalanítsák, soha békét ne hagyjanak, az élelmiszereket előle eltakarítsák, társzerekeit elfoglalják, éjjelenként ... oldalt és hátul megtámadják és pusztítsák”. A reguláris hadsereghez nem csatolt, de a fő stratégiai célokat követni köteles gerillacsapatok létrehozását maga Kossuth Lajos szorgalmazta. A Losonc környékén 1849 tavaszán egyre aktívabb gerillák tevékenysége pontosan megfelelt az említett feladatoknak. A lakosság, jelen esetben Losonc polgársága azonban nem lelkesedett a gerillákért, akik tartós védelmet nem tudtak biztosítani a városnak, és egy-egy akciójuk után visszahúzódtak a környékbeli erdőkbe.

A pesti forradalom kitérésének első évfordulóját Losoncon látványosan „megünnepelték”: „Martius 15-én estve, véletlenül ismeretlen arcok s álruhás egyének jelentek meg a városban, s a toronyokról nagy zaj közt szedték le a császári zászlókat” írja említett szemtanúnk. Egy másik korabeli feljegyzés, neveket nem tudva, vagy nem akarva említeni még pontosabban írja le az „esetet”, mely miatt a „szigorú hatósági vizsgálat megtartott”: „estve 7-8 óra közt egészen ösmeretlen emberek, köztök néhány ... felfegyverzett egyén kiharancsolták a cigányokat ... 's magokat musikálatni kezdték. – A zene ... ki csalta a gyermekeket ... az útszára, kik a fény és zene után menve valóságos gyermek csoportot képeztek. – Szét oszlatásuk végett röktön megjelent a piacon városi alkapitány Galambos László, 's megparancsolá a tömegnek ... szét oszlatást, a cigányoknak a hazamenetelét, de sikertelenül ... a feljé hulló közápor miatt azt tovább folytatni tanácsosnak nem is látta; a támadók fel voltak fegyverezve, ő pedig ellenök fegyver hiány miatt ... erőt nem alkalmazhatott. A zene 's általa felköltött útszai lármá alig tartott egy óra negyedig, mellynek végeztével ... be lévén már csukva a reformata egyház kerítésének kapuja, a musikával körül járt fegyveres emberek a magas kőkerítésen keresztül mászva felmennek az ör toronyba, 's német beszéd között a torony ör szeméit erőszakosan

bekötik 's á császári zászlót letépi, – innen mentek egyenesen á catholica egyház tornyához, mellybe á felmenetel csak egy ajtón lévén lehetséges, az ajtót betörték 's magukkal á császári zászlót lehozták, – végre felkeresték az evangelica egyház tornyát is, erősnek látván á templom ajtaját, mellyen keresztül kellett volna feljutniok, azt érintetlenül hagyák, á torony első nagy ablakához hágcsokat alkalmazának, mellyeken feljutva á toronyba lévő zászlóhoz, annak leszagatásával működésüket bevégezték. – A vizgálat ezen eredménye azonnal megküldetett feljelentés végett akkori járásbeli fő szolgabíró Ottlik Ákos úrnak; – 's haladéktalanul meghagyatott á hatóság által mind á három egyháznak, hogy á rendelet vételével azonnal toronyaikban á császári zászlók kitűzessenek, mi meg is történt ...”

A forradalom és szabadságharc irodalmában már nevesített utalást is találtunk a losonci 1849. március 15-ére, miszerint Oroszhegyi Józsa pesti szabad portyázó csapata ütött rajta Losoncon és azt átmenetileg elfoglalta. Sőt olyan adat is van, mely szerint maga a polgármester, Hinkó János ügyvéd szervezte a „hazafias ünnepélyt”. Lehet, hogy idézett szemtanúink ezt a ténny szándékosan hallgatták el. Tény, hogy Hinkót, aki egyébként az 1849-es nógrádi forradalmi törvényszék egyik bírása is volt, Madách Imrével együtt tartóztatták le és fogták perbe „népfelkelő bandák szervezéséért”, el is ítélték, de később kegyelmet kapott.

Március 17-én újra megjelentek a gerillák és Oroszy József helyettes polgármestertől azt követelték, hogy adja át a Parrott tábornok által – éppen Losoncon, a bőrfeldolgozás központjában – rendelt 800 pár katonai bakancsot. Mikor ezt megtagadta, őt, sőt a városban „vizsgálatot” tartó szolgabíró, Ottlik Ákost, valamint Ebeczky Lőrinc városi főbíró is bezárták a „szilaj guerillák”. A bakancsokat, a raktár ajtaját feltörve lefoglalták és elszállították. Távozásuk előtt természetesen letépték a császári zászlókat és kitűzték a nemzeti lobogókat, szigorúan meghagyva azok megőrzését. A két tűz közé került városi, illetve járási hatóság nem merte nem jelenteni az újabb esetet az alispánnak, Jankovich Lászlónak, aki persze intézkedett, és újabb vizsgálat helyezettett kilátásba – ezúttal katonai fedezettel. Március 23-án este érkeztek a szállásosnálók, akiket tájékoztattak a „vidéken tévelygő ... guerillák cizkálásáról” ...

Március 24-e volt a „losonci csata” napja, melyet több szemtanú, az események részese is megörökített.

Az egyik krónikás a már említett Jeszenszky Danó, aki Jeszenői néven írta meg szülővárosa, Losonc történetét, különös tekintettel az 1848/1849-es eseményekre. Írása 1851-ben Pesten jelent meg Vahot Imre kiadásában, a „Losonci Phönix – történeti és szépirodalmi emlékkönyv”-ben, melynek bevétele „az 1849-iki háborúban földült és elpusztított Losoncz város némi fölsejlesztésére” fordítatott.

Napra, sőt órára pontos krónikája az eseményeknek az a kézírásos, ismeretlen, de biztosan helybeli szerzőtől származó *Emlékirat*, melynek írója a városnak a császári és királyi hatalom iránti lojalitását bizonygatja, miszerint a polgárok és vezetők teljesen semlegesek voltak, a békeség és rend megőrzésére törekedtek, mintha nem is lettek volna részesei a körülöttük zajló folyamatoknak, azokat csak elszenveték, ami persze részben, azaz csak részben volt igaz ...

Érdekes adalékokkal szolgálnak a csatában egymással szemben állt Beniczky Lajos honvéderőnagy, Zólyom-vármegye alispánja, a bányavárosok kormánybiztosa, illetve Imkey Ede a császári dzsidás ezred őrnagya emlékiratai is.

Szokatlanul zord, hófúvásos idő volt 1849. március 24-én Losoncon – ezt minden forrás megemlíti – amikor az események drámai gyorsasággal peregni kezdtek. Reggel 9 és 10 óra között Balassagyarmat felől bevonult a városba a Wimpfen altábornagy nevét viselő császári gyalogezred egy zászlóalja – 400 fő – Zaitsek alezredes vezénylete alatt, akit a városi tisztviselők siettek üdvözölni és a lakosság megkímélésére kérni. Az alezredest elsősorban a magyar seregek, főleg Görgey holléte érdekelte. A helybeliek úgy tudták, hogy Görgey Mezőkövesden tartózkodik, magyar katonaság pedig legközelebb Rimaszombatban van.

Déli 11–12 óra között Besztercebánya felől újabb csapatok érkeztek „*a sűrűn hulló hó danczára szép renddel és zeneszóval*”: 160 lovas dzsidás, gróf Almásy ezredes vezetésével, továbbá két század a Baumgarten-gyalogezredből. Miután 11 társzekerüket a város közepén elhelyezték, megkezdték a beszállásolást, nem sejtve, hogy ezt már nem fejezik be. Biztonságban érezték magukat, mert Zaitsek alezredes Almásy ezredes elé lovagolt, és jelentette, hogy megtette az

intézkedéseket egy váratlan támadás ellen, előőrsöket küldött a rimaszombati és füleki útra, és persze a városi tisztviselőket is kellett megfenyegette ...

Eközben Beniczky őrnagy fehérköpenyes huszárai a hőesésben szinte észrevétlenül elérték Losonc keleti határát...

Görgey Artúr tábornok azzal bízta meg Beniczkyt, hogy északról, a Kassa–Rimaszombat–Losonc vonalon fedezze a tavaszi hadjáratra felvonuló honvédsereg jobbszárnyát. Beniczky őrnagy mesterien teljesítette megbízatását. Március 18-án indult el Miskolcra, Rimaszécsen érte el Szemere kormánybiztos üzenete, hogy Ramberg altábornagy hadosztálya Vácról Jobbágyin és Pásztón keresztül vonul és megtámadhatja Görgeyt. Beniczky elhatározta, hogy az osztrákokat megelőzve elfoglalja Losoncot, útközben tudta meg, hogy ezzel már elkészt, célját azonban nem adta fel. Erőltetett menetben haladt 500 főnyi gyalogságával, 34 huszárijával és két ágyújával Losonc felé. Osgyánnál megpihentek, megreggeliztek majd a gyalogságot öt századra osztva haladtak tovább Losonc felé. Néhány kilométerre a várostól, Pinc községben tudták meg az oda hazatérő parasztoktól, hogy mi a helyzet Losoncon, ekkor határozta el Beniczky – Jánosi nevű hadnagya tanácsára hallgatva –, hogy a túlerő ellenére, a hőesést és a rajtaütésben rejlő előnyöket kihasználva megtámadja a Losoncot éppen elfoglaló császári katonaságot.

Beniczky Lajos (1813–1868)

A terv sikerült, a nem elég éber gyalogos előőrsöket meglepték, még mielőtt azok értesíteni tudták volna a városban az eszállassalással, illetve étkezéssel elfoglalt császári katonákat és tisztjeiket, akik körében óriási zavart keltett a város főterére nagy zajjal bevágató huszárság; akiknek fedezete alatt elhelyezték a császáriak szállására irányított ágyúkat, a gyalogság pedig megrohmozta a Losonc főterén, a vendégfogadóban, az új kaszinó épületében, illetve magánházakban lévő császári katonaságot, akik részéről csak nehezen bontakozott ki az ellenállás, ellentámadásra pedig már nem volt módjuk... Érdemes felidézni a 150 évvel ezelőtti nyelvezettel írt helyszíni beszámolót: „Fél egyre volt délután. – A városban csend; a katonaság ebédelt s váratot a császári biztos, ki az előbbi események fölött nyomozandó vala. Egyszerre véletlenül két magyar huszár jelenik meg a piacon, s ezek után a Rimaszombatból vezető úton 31 vágat be, végig futják a várost, pisztolyt sütnek, s kardjaikkal hadonáznak, s iszonyú lármával töltik be az utcákat ... a császáriak részéről megfuvatott a riadó; de már ekkor minden késő vala. Egy huszárkáplár, Döbrei János, már másodszer jelent meg a piacon, midőn a császári gyalogság által elfoglalt vendégfogadó ablakából lövés történt, mely őt földre teríté. A zavar és rendetlenség közepette a császári parancsnok lóra kapott, és embereit rendezni akará. – Végre a dzsidások egy része összeszedte magát s támadást készült intézni a minden felé rohanó huszárok ellen; midőn ezek vezére, egy hadnagy, cselhez folyamodván, erős hangon ily vezényletet kiált németül: Huszárok! első osztály rohamra, második osztály ágyúfödözetre! Indulj! ... a császári katonaság erre megállapodott, s mivel a huszárokon legalább hatféle egyenruha volt, valószínűnek látszék előttök, mikép azok nagy számmal lehetnek. – S hozzá véve a huszárok támadási merényét, s az egész várost betölteni látszó robajokat, nem lehet csodálni, hogy amazok inkább védelmi, mint támadási helyzetbe tevék magukat. Ezen felől a fölkelő csapat részére egy hat fontos sugár- s egy vetágyú érkezett, s egyik a „magyar királyhoz” címzett gyógyosztárnál, másik a kath. templomnál állítaték föl, mit rögtön tüzelés követett. Egyik a vendéglő ablakaiból kilövődöző gyalogságot véve célba, másik a szemközt álló dzsidásokat kartácsolta. Végre mintegy 400 honvéd is megjelent Beniczky Lajos vezérére alatt, s utcai csata volt kifejendő, midőn a dzsidások ki nem állhatván a heves

kartácsolást, visszavonulni kénytelenítették. – Kik is az iker Losonc–Tugár város piacán röppentyűket bocsátának de ez a hóval borított födeleknek nem árthatott. Midőn a dzsidások, s a gyalogságnak is egy része kivonultak; a fogadó emeletében mintegy 100-an föladták magokat, s többen elfogatván s lefegyvereztetvén, a csatának vége lett. A zsákmány gazdag volt, különösen 27 000 pfrt, 40 ló, s foglyul mintegy 300 ember esett, – s a tisztek minden málhája, lovaik és szekereik. A csata és harácsolás után a fontalmi sereg rögtön kivonult a városból. A császáriak Gyarmatra húzódtak. És csakhamar híreszteltetett, miként a losonciak elárulták őket, a csatában maguk a polgárok is részt vettek, s a honvédeket és ágyúkat a templomba rejtették el jó eleve.”

Hogy mennyire váratlanul érte a rajtaütés a császáriakat, arról Imkey őrnagy feljegyzései is tanúszkodnak. A császári tiszt éppen lova elhelyezésével foglalatoskodott a főtéren lévő szállása udvarán, amikor meghallotta a zajt, és a már menekülő olasz gyalogosoktól a hírt, hogy jönnek a magyarok. Fel sem ocsúdott meglepetéséből, mikor húsz szurony szegeződött szívének, két tiszt pedig már le is csatolta kardját és rögtön vitték őt a többi foglyul ejtett tisztek – osztrákok, olaszok, csehek – társaságában egy városon kívüli kastélyba, ahol lovagias bánásmódban volt részük. Beniczky annyira nagyvonalú volt, hogy a zsákmányolt ezredpénztárból visszaszolgáltatta a tisztek letétbe helyezett pénzét.

Magyar részről egyetlen áldozata volt a csatának, a fenti idézetben tévesen Döbreinek nevezett huszár, akinek sírkövén a losonci köztemetőben ma is olvasható, hogy *Itt nyugszik Debrődi János szül. 1819ik évben Borsod megye Emőd községében – mint Honvédhuszár őrmester Múlt ki hős halállal Az ellen golyója által 1849 Márczius 24én Losonc város belterén.*

A császáriak vesztesége sem lehetett nagy, nem is jegyezték fel. A csata legnagyobb vesztese Almássy ezredes volt, aki magyar neve ellenére egy szót sem tudott magyarul, Franciaországban nevelkedett majd osztrák császári tiszt lett; tábornok is lett volna, ha nincs a losonci balsiker. Bár azzal magyarázta megfutamodását, hogy 6000 főnyi honvédsereg támadta meg, és a losonciak is lőttek rájuk, karrierjének vége lett, sürgősen nyugdíjazták.

A csata eredménye nem csupán a gazdag hadizsákmány volt, mert Beniczky bravúriját követően Windischgrätz herceg a Ramberg-hadosztály 6–7 ezer katonája állandóan Losonc, Balassagyarmat, Vác térségében állomásoztatta, attól félve, hogy Beniczky megint felbukkan „sokezes” seregével. Így aztán Beniczky nemcsak fedezte Görgey seregét, de a losonci csatával jelentős számú császári katonaságot kötött le, lehetővé téve az április eleji sikersorozatot, a honvédseregek hatvani, tápióbszkei, isaszegi győzelmeit. A losonci piactéren lezajlott kis csatának végső soron nagy hatása volt.

De hatással volt ez az eset arra is, hogy a császáriak, majd rajtuk keresztül az oroszok tudatában is az rögződött, hogy Losonc egy ellenséges, bűnös város, ahol gerillák, orvlövészek leselkednek. Pedig a városi előjárók mindent megtettek, hogy bizonyítsák, vétlenek a csata kimenetelében, erről az április 4-én vizsgálatot tartó Schmidt kapitányt sikerült is meggyőzni. A könnyű lovashadosztállyal jött tiszt „megvizsgálá a templomokat, azoknak ajtaját külön megmérvén meg győződött az algyúk és honvédség ott lett elrejtésének lehetetlensége felől ... Azután megvizsgálá a városi kórházat, azt rendben találá; a Martiusi ütközet alatt megsebesült 's ott gyógyított Császári katonákat a velök éreztetett bánás mód millyenségéről kikerdeve, kik kérdéseire á leg kedvezőbb választ adták, – adhatták is, mert sem orvosi felügyelés, sem élelmi tekintetben rövidséget nem szenvedtek. ... nyilatkozata megnyugtatta egy kevéssé á megrémült kedélyeket, s az eddig híresztelt gyanú alaptalanságának általa lett elismerése megadta á lakosság ön bizodalalmát, melly á feldúlt polgári élet, régi kötelekeinek össze vonására nélkülözhetelenné vélt... A vizsgálódó tiszt végül éllemi czikkeket kért mellyek hasonlíthatatlan gyorsasággal és készséggel szolgáltattak ki...Az események fenyegető zivatara ekként keresztül vonult Losonc felett ...” A város egy kis időre fellélegzett, de „Az ön magára hagyás ezen idő szaka keves ideig tartott. – Fülekre megjöttek á hevesi pesti guerilla csapatok, – kik le terjeszkedének egész Loconczig, 's útjokban mindenütt magokhoz ragadták az intéző hatalmat...”

Alighogy elvonultak a vizsgálatot végző császáriak, bevonult egy pesti gerillacapat, vezetője Sztacho József a szokásos engedelmességen túl a várostól 200 ezüst forintot követelt, amit a szokásos kezdeti ellenállás után meg is kapott. Ezután toborzást rendezett és „Ezen toborzás útján nevedekett á guerilla csapat, melly folytonosan Losonczon és vidékén tartózkodott.”

Hamarosan újra mozgalmassá vált az élet Losoncon, megjelent a színen Repeczky Ferenc, akit Kossuth Nógrád megye kormánybiztosi teendőinek ellátásával bízott meg, és aki az elkövetkező hetekben meghatározó szerepet játszott a városi és megyei közéletben.

Repeczky ismert alakja volt Nógrádnak. 1801-ben született Losonctól nem messze Mucsinyban, ahol a családnak birtoka volt. 1832-től különböző megyei tisztségeket viselt, 1848 nyarán a Madách Imre elnöklété alatt Füleken tartott választó gyűlésen a füleki választókerület országgyűlési képviselője lett, ősszel már a hadsereghez kiküldött parlamenti biztos, majd Hont megye kormánybiztosa, végül szülőföldje irányítását is kezébe vehette. Körtársai szerint ügyes, erélyes ember volt, Madách Imre viszont demagógnak tartotta „Csak Kánaánba te éj – veszhet a nép odakünn” – írta róla egy epigrammában.

A kormánybiztos leendő székhelyére, Losoncra érkezését katonailag biztosították egy 200 fős borsodi szabadcsapattal, illetve „Kerekes kapitány 30 huszárjaival”. Kinevezésének tényét és Losoncra érkezését egy nyilatkozattal előre tudatta, egyben megyei választmányi gyűlést hívott össze Losoncra, ahová „ideiglenes, politikai tekintetben” áthelyezte a megye székhelyét. Az április 21–22-én megvalósult gyűlésen Repeczky lényeges, főleg személyi változásokat hajtott végre, illetve érvénytelenítette a hazaárulónak minősített, császárhű megyei vezetők rendeleteit. Madách Imre továbbra is hivatalában maradt.

A kormánybiztos április 25-ére népgyűlést hívott össze, ahol „kirekesztőleg csak Repeczky szónokolt, beszédjében kiemelte a honvédi bizottmány iránti hódolat megtartásának szükségét, Nógrádnak a Cs. Királyi kormány alól általa lett felszabadítását, melynek jeléül a közönségtől beszédelt Cs. Királyi proclamatikok és rendeletek a piac közepén a nép előtt megégetettek.” A debreceni kormányban Repeczky, illetve Losonc iránti bizalmát bizonyítja az, hogy őt bízták meg nemcsak Nógrád és Hont, de Zólyom, Liptó és Árva megyék területéről kiállítandó honvéd újoncok Losoncon való gyülekeztetésével.

Május 22-én Losoncon Repeczky „függetlenségi ünnepélyt” rendeztetett a függetlenségi nyilatkozat köztudomásúvá tétele és megünnepeltetése végett. Névtelen losonci krónikásunk kommentárja szerint „Megye pénztár költségén készített külső fénnel, így az ünnepély nem á városé, hanem a Megyéé volt.”

Ezen a napon Losonc polgármesterét, a már említett Hinkó Jánost és még néhány városi tisztviselőt Repeczky megyei hivatalnokká léptetett elő. Ezután lett többször idézett krónikásunk testvére, ifj. Jeszenszky Soma Losonc polgármestere.

Az orosz betörés után elrendelt népfelkelési kormányrendelet újabb lökést adott a nógrádi gerillacsapatok szervezésére. Ezek parancsnokaivá fiatal losonci ügyvédek nevezett ki Repeczky, Kemény Károly, Ujházy Lajos és Pokorny Sándor hadnagyok személyében. Az utóbbi évek múltán Losonc polgármestere lett, Kemény Károly pedig Petőfi losonci műzsját, a „Varróleányt” vette feleségül.

Repeczky május 31-i, Losoncon kelt „Népfelkelési rendelete” alapján megyei választmányok alakultak a fegyveres felkelés szervezésére – egyikük elnöke Madách Imre volt. Június 23-án Repeczky közölte a megye lakosságával a cári csapatok betörésének tényét, és nemzetiségi különbség nélkül fegyveres ellenállásra szólította fel Nógrád népét.

Losoncra július elején hozták a gerilla futárok az első híreket arról, hogy az oroszok Besztercebánya, Zólyom térségében vannak. Ez a hír már közvetlen veszélyt jelentett, Repeczky július 8-i rendelete a Losonc és Zólyom között félúton lévő kriványi hegyszorosba küldte a losonci és füleki népfelkelőket az onnan várható orosz betörés megakadályozására. Az oroszok azonban – ekkor legalább is – nem ezen az úton, hanem délről, Görgeyt követve jöttek hamarosan Losoncra. A Komárom várából kivonult Görgey a váci útközet után Paszkievics orosz tábornagy seregét megkerülve Balassagyarmaton, Losoncon keresztül Miskolc felé haladva akarta elérni a Tiszát, majd Debrecent, ami végül sikerült. Losoncra július 18-án érkezett a honvédsereg és másnap tovább is vonult. Görgey, Komáromban kapott fejsebe miatt olyan rossz állapotban volt, hogy akár meg is halhatott volna Losoncon, és akkor – Katona Tamás, történész megállapítását idézve – nemzeti hősként vonul be a magyar történelembe, és nem bélyegzik meg árulóként a szabadságharc legkiválóbb hadvezérét. Kubinyi Ferenc házában töltötte Görgey ezt a kritikus éjszakát, állapota reggelre némileg javult, folytathatta útját Rimaszombat felé. Nyomában pedig jött – július 21-én – Zass orosz tábornok 4000 fős serege, melyet a város ellátott, annak ellenére, hogy előtte Görgey 30 ezer emberét is meg kellett etetni a 4000 lakosú városnak. Az oroszokkal való első találkozás incidensek nélkül folyt le „a tábornok úr lojalis bánásmódja, a legénység fegyvelemhez szokottsága, a polgárság személye és vagyonának megkímélése minden egyest még inkább lekötöztetett mind a tábornok, mind csapatja iránt.” Másnap az oroszok is elvonultak, tábornokuk „megköszönte á

polgárság készségét, megdicsérte az előjáróság gondoskodását 's á fel nem emésztett érleli czikkeket, visszaadta." Szinte hihetetlen, de nincs okunk kételkedni Jeszenszky Danó feljegyzésében, miszerint Zass tábornok a losonci kórházban fekvő, és az oroszok általi legyilkolástól rettegő honvédeknek négy aranyat küldött!

A rendkívül mozgékony Repeczky kormánybiztos ezalatt jelentéstételre Kossuthoz utazott, de július 24-én már ismét Losoncon keltezett egy rendeletet, melyben megfenyegette a megyén átvonuló oroszoknak „udvarlókat”, akik „Losoncban lelkes nemzetőreit, s felkelő népet név-, fő-, fegyver szám szerint elárulták.” Az árulókat halálbüntetéssel fenyegette meg. Hogy a kilátásba helyezett rögtönítélő bíróság összeült-e és hozott-e ítéletet, arról nincs tudomásunk. Szomorú, de az akkori honvédek elfogására, valamint a magyar bankjegyek elfogadására külön fel kellett szólítani a lakosságot.

Július 24-én Repeczky elfogatott egy, a losonci postaházhoz érkezett orosz futárt és a nála lévő leveleket elkobozta. A megtorlástól állandóan rettegő városi vezetők, maga a polgármester is rá akarták bírni Repeczkyt a futár és levelei átengedésére. Az egyébként hajthatatlan Repeczky ezúttal engedett a kérésnek, a futárt szabadon bocsátotta, csak leveleit tartotta meg.

A várost továbbra is aggasztották a gerillák és az egyre gyakrabban feltűnő kisebb-nagyobb orosz alakulatok közti összecsapások várható következményei. Mintha csak érezte volna a közelgő végétet. Július végén Golicin herceg, főhadsegéd négyezres serege nyomult Zólyom felől Losonc irányába. A város előtt megtámadták őket a portyázó gerillák, akiknek valós erejét az oroszok nem tudták felmérni, abban a hiszemben, hogy egy nagyobb magyar haderővel állnak szemben, július 31-én sietve bevonultak Losoncra, és a piactéren letáboroztak. Ugyanott, egyes városi tisztviselőket és a lelkészeket közreműködésre kényszerítve, vélt megmenekülésük örömeire az összeterelt lakosság előtt ünnepélyes Tedeumot tartottak, majd kinyilatkoztatott „*a városnak az austriai Császár Ő Felsője részére lett meghódítása, mely nyilatkozat a lelkészek által mindenféle nyelven (nyilván magyarul, szlovákul és németül) megmagyaráztatván, a nép hódolatát szabad ég alatt letett esküjével, pecsétlé meg: mely ezen felül írásban is szerkesztette Herczeg Galliczin Ő nagy Méltóságának át adatott, 's a császári zászlók á tornyokba röktön feltűzettek.*” Ez a második találkozás az oroszokkal már nem volt olyan idillikus mint az első! A helyzetre jellemző, hogy a kikövetelt „hódolati okiratot” az elrejtett városi pecsétnyomó helyett a csizmadia céh pecsétjével „hitelesítették”.

Alighogy elvonultak az orosz hadak, a közeli erdőben táborozó gerillák parancsnoka érvénytelennek nyilvánította a város hódolatát, és elrendelte csapata élelemmel való ellátását. A város a szokásos vonakodás után eleget tett a parancsnak. Estére megjelent Repeczky is, és igencsak felröpta a városiaknak, főleg a lelkészeknek a hűségeskü letételét. Megtorlásra azonban nem került sor, „*Ez esemény dúsz nap éjtszakája nyugodtan folyt le, szállást sem á biztos, sem á guerillák nem vettek Losonczon.*”

Augusztus elseje volt a második „losonci csata” napja, ha egyáltalán csatának lehet nevezni azt a tulajdonképpen jelentéktelen összecsapást az oroszok és gerillák között, mely a szabadságharc kimenetelére már semmilyen hatással nem volt, Losonc városára nézve azonban végtelen következményekkel járt.

Ezen a nyári reggelen „*minden előre tudás nélkül szekereken mint egy 90 főnyi orosz császári gyalogság 10 tiszti felügyelése alatt bejött á városba, kik á gácsi úttza szegletén leszállnak á kocsikról, á legénység á kenyérráúsnók előtt, á tisztek pedig á Sárkány vendéglőbe kezdtek reggelizni.*” Ezt, a Krakkóból Grabbe cári tábornok gömöri táborába tartó orosz különítményt – mondhatnánk rendeltetészerűen – megtámadták a losonci erdőben állomásozó gerillák Bory Miklós vezetésével. Madách Imre sztrégovai tiszttartójának, a költővel együtt letartóztatott Bory István-nak a fia volt ez a gerillaparancsnok, állítólag az egyik orosz tisztet ő maga lötte le. De ne vágjunk az események elebe, idézzük ismét a szemtanút, aki szerint a „*polgári csendes életét*” élő város „*napi hangulatát*” nem az oroszok érkezése zavarta meg, hanem „*egy borzasztó hír*” – az, hogy jönnek a gerillák is! „*Kétszery Ferencz polgár, gazdasága megtekintése végett á mezőn volt, 's mezei lakából észrevéve á guerillák közeledését, lélek szakadva befut á Városba, – á vásár téren találja Klamarik Pál városi Főkapitányt, Gellén Lajost, Barnay Tivadart, – elmondja az esetet 's felkéri, menjenek mint tekintélyes emberek á guerillák eleibe, kérjék őket 's bírák rá á vissza menetelre, mert különben veszve van á város... á város alkapitánya Galambos László... röktön meghagyja á piacon találkozott Lelkészeknek, városi Telekbíró Szathmáry István által üzenve nekik, menjenek röktön á guerillák eleibe, 's tartóztassák vissza. Az alkapitány pedig á patika szegletén talált tekintélyes*

emberekkel egyenesen a Gács útszán szalad fel, hol már a guerillákat Laszly Pál 's Barnay Tivadar hiába kérték, az alkapitány megérkezése majdnem elégvolt a guerillák visszatartóztatására, hanem miután a lelkészek kéréseinek nem engedett Bory parancsnok, csapatja megkezdte a tüzelést, a kérő polgárok legnagyobb életveszély között húzódhattak el előlük. Ekkor a több részen megkezdett sűrű tüzelés valóságos ütközetet fejtett ki. A lakosság é harc alatt eszeveszetten futott ki a városból, ott hagyva mindenét, nyitott kapuk, záratlan ajtók 's ablakok néztek a lakó után, a rendezett szobák az elvihető czikkék kikapása által feldúlt alakot öltöttek magukra, 's üresen zajtalanul maradtak. A város déli részén lévő rónaságon a lakosság egy kétségbe esett tömeggé alakult, – a gyenge nők jajveszékései, az ölbe meg mentett kisdedek sírásai, az agg apák lázas jóslatai kebellázító hangvegyületben emelkedtek ki a tömegből. – Minden egyes veszve látta magát és vagyonát, – a puska ropogások alatt rettenve 's borzadva nézte az uratlanná vált város meredező falait, sejtve minden pillanatban a felgyújtás bosszúló lángjait a házak fedelén futva látni. Szóval a lakosság ön maga 's városa végítéletének elé írását hitte az esemény által eszközöltetni. Az ütközet leírhatatlan aggodalmak között beveződött, a nép kinszenvedései után átkozva a guerillákat leverve jött házi tűzhelyéhez vissza, nyugalmat hiába keresett, lelkének lázas állapotja nem találta azt fel."

Jeszenszky Danó kevésbé emotív módon, Bory nevét nem említve, a lényegyet kiemelve írta le ugyanezt az eseményt: „...a közeli fürdőben tanyázó s mint egy 150-re menő guerilla-csapat a várost hirtelenül körül fogja, s az oroszokat rögtön megtámadta. Egy része, a tiszteket vevén ostromlás alá, hármat, kik menekülni akartak, lelőttek – a többit elfogták. Az orosz legénység szinte tüzelni kezdett; de három társuk a guerillák által elejtve, a többiek Rimaszombatnak csakhamar kivonultak. A holtakat közösen egy sírba temették el. Ez azon esemény és indok, mely az oroszokat a később véghezvitt bosszúra felhívta, s Losoncnaát umszerezvisszátulását előidézte ..."

Aznap este Repeczky Ferenc is megérkezett Losoncra és dicséretben részesítette a gerillaakció részvevőit. A császári zászlókat ismét letépték a templomtornyokról, azokat többé nem is tűzték ki, mert néhány nap múlva már nem volt hová kitűzni...

Másnap Repeczky újabb rendeletekkel próbált meg úrrá lenni a helyzeten, de az események úgy helyi, mint országos szinten drámai fordulatot vettek, „minden egész eltörött”, és futni kezdett, nem csupán a losonciakkal, de egész Magyarország népével „egy rossz szekér”...

Repeczky Ferenc másfél hónappal Világos után külön „fegyverletételt” rendezett Salgótarján főterén, ünnepélyesen elbúcsúztatta a felosztatott nógrádi gerillacsapatot. A fegyvereket azonban nem szolgáltatták be, hanem elrejtették őket. Az 1300 darabból 133-at Bory István tisztartó közreműködésével a sztrigovai kastélykert kerti lakában rejtették el. Vallatták is ez ügyben később a balassagyarmati börtönben fogva tartott volt gerillákat, többek közt a losonci Filó Jánost és Kalmár Sámuel.

Losonc városát utolérte az a végzet, melytől a márciusi csata óta rettegett. A Bején állomásozó Grabbe tábornok, megtudván, hogy katonáit Losoncon megtámadták, ezt jegyezte fel naplójába: „E városra szigorú büntetés vár, indulok ellene”. A Leiningen tábornok honvédeitől Gesztelynél elszenedett veresége miatt is bosszús Grabbe bosszúvágyát ösztönözte a hozzá beosztott császári összekötő tiszt Gablenz báró, aki a március 24-i csatára célozva hangoztatta, hogy „Losoncon mindenki gerilla”.

Augusztus 7-én az orosz büntetőexpedíció letáborozott a Losonc melletti Apátfalván, körülzárta a várost és eleve teljesíthetetlen hadisarcot rőtt ki reá. Akik nem akartak vagy már nem tudtak elmenekülni, küldöttség által próbálták ártatlanságukat bizonyítani az oroszokat ért támadásban, és kegyelemért esedeztek, amit meg is ígértek nekik. Ennek ellenére augusztus 8-áról 9-ére virradó éjszaka kezdetét vette Losonc feldúlása. Kancsukázó kozákok arra kényszerítették a losonciakat, hogy pusztá kézzel ássák ki az egy hete elesett orosz katonák tetemeit, melyeket aztán újra eltemettek (az egyik tiszt sírköve ma is megvan). Másfél napig tartott a város módszeres kirablása, pusztítása, a lakosok kegyetlen bántalmazása. Kubinyi Ferenc értékes gyűjteményekkel teli házában „valóságos autodafét tartott” a természetesen jelenlévő császári biztos. Mindezen borszalmakat betetőzte a város felgyújtása, melynek következtében Losonc gyakorlatilag teljesen elpusztult.

A háborús eseményekben a fosztogatás, gyújtogatás nem szokatlan, a Losoncon végbement kegyetlen, módszeres, öncélú pusztítás azonban egyedülálló az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetében!

Emberfeletti erőfeszítéssel, országos segítséggel Losonc fokozatosan újjáépült. 1877. márciusában a Kubinyi(!) téren, Damjanich tábornok özvegye jelenlétében leplezték le az 1849. március 24-i csata emlékművét (ezt 1945-ben a csehszlovák hatóság eltávolította).

Ahogy múlt az idő, kezdett kihalni az 1810-es, 1820-as korosztály, egyre több síremlék felirata hirdette a losonci temetőkből, hogy az ott nyugvó, „a szabadságharc lelkes résztvevője” volt, „küzdött a nemzet szabadságharcában” „1848-49-beli honvéd hadnagy”, vagy csak egyszerűen „honvéd” esetleg „tüzér” volt mint: nádasdi Baán Béla, zolnai Leustach Mihály, Pokorny József, Szlávi Lajos, Nagy József. Néhány lépésnyire Kármán József emlékoszlopától áll a márciusi ifjak egyikének, a költő és műfordító Sükey Károlynak a sírköve, aki Perczel Mór tábornok hadsegéde volt.

A hajdani hősöknek már nincsenek Losoncon leszármazottaik, március 15-én mégis kerül virág vagy koszorú sírjaikra.

Böszörményi István

Forrásmunkák: *Jeszenői Danó:* Losoncz története in: Losonczy Phönix, Pest, 1851. EMLÉKIRAT – A losonczy eseményekről Martius 15-ik napjától kezdve Augustus hó 8-ik napjáig 1849-ik évben – kézirat. – *Scherer Lajos:* Losonc, egy magyar város rövid története, Losonc, 1943. Nógrád megye története 896–1849. szerk. *Belitzky János,* Salgótarján, 1973. – Az 1848-49 évi forradalom és szabadságharc története. Bp. 1996. *Radó György:* Madách Imre életrajzi krónika. Salgótarján, 1987. Madách Imre dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban szerk. *Leblancné Kelemen Mária.* Salgótarján, 1984. – A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról szerk. *Rosonczy Ildikó és Katona Tamás.* Bp. 1988. – *Gregorich Mária:* A bori és borfői Bory család és levéltára Szeged, 1935. – *Katona Tamás* előadása Losoncon 1987. május 6-án.

Elpusztított 48-as emlékműveink

Március 15-i ünnepünk első évfordulójának napját a jövőbe vetett győzelmi remények és a harcmezőn elhunyt vitézek emlékének szentelték a kortársak. Csaknem húsz esztendőnek kellett eltelténie ahhoz, hogy a jeltelen tömegsírok fölé méltó dísz emelhetett a nemzeti kegyelet.

A kiegyezés után városaink, falvaink egymással versengve kezdtek szabadságharcunk emlékhelyeinek megjelölésébe. Táblák, szobrok, oszlopok kerültek a tömegsírok fölé, az emlékezetes viadalok színhelyeire, a városi főterekre.

A trianoni döntés után az elcsatolt területek új gazdái ellenszenvüket történelmi emlékhelyeinkre is kiterjesztették. Az ezredéves emlékek mellett – amelyeket szinte kivétel nélkül elpusztítottak – minden negyvennyolcas és Kossuth-szobor szálka volt a szemükben. Tucatszámra döntötték le, hurcolták el, csonkították meg, vagy éppen új tartalommal saját céljaikra átforgatták őket.

Páratlan értékek pusztultak el az utódállamokban. Sorra döntötték le az aradi vértanúk szobrait. Nagybecskerekben Kiss Ernő, Törökbecsén Leiningen, Zomborban Schweidel szobra esett áldozatul.

Elbontották az aradi Szabadság térről a Huszár Adolf által elkezdett, majd Zala György által befejezett *Tizenhárom vértanú szobrát*, a magyar szobrászművészet akkori legkitűnőbb, monumentális alkotását.

Egymás után tűnt el, dőlt ki, vagy robban fel Iglón, Lőcsén, Kassán, Körmöcbányán, Baróton, Kolozsvárott, Máramarosszigeten, Szabadkán, „becsén, Versecen a honvédemlékmű. Elpusztították Huszár Adolf Bem szobrát Marosvásárhelyen és Nagyszébenben. Szebenben a Petőfi ottjártát jelző emléktáblát is leszerelték.

Szomorú sors várt a Kossuth-szobrokra is. Marosvásárhelyen Köllő Miklós, Tenkén Gerenday Antal, Nagyszalontán Tóth András, Rozsnyón Róna József, Dobsinán Horvai János, Nagymihályon Palecsár Andor, Aradon Margó Ede és Pongrácz Sigfrid, Losoncon Holló Barnabás alkotása tűnt el a helyéről.

Héjjasfalva, Zeyk Domonkos emléké

Gyulafehérvár, Lasenau emlékoszlop

A losonci Kossuth-szobrot 1919 januárjában a cseh katonaság bevonulásának éjjelén ledöntötték. Talapzata még hat évig üresen állt a főtéren, majd azt is elbontották. A szobor fej nélkül 1969-ben előkerült, most a füleki múzeum udvarán látható.

Áldozatokat is követelt a szoborrombolás. Lőcsén előbb bedeszkták, majd 1919. augusztus 11-én éjjel lerombolták a branyiszkói csata emlékére állított honvédszobrot. A polgárok virágokkal vonultak a szobor helyéhez, a Himnuszt és a Szózatot énekelték; eközben a csendőrök a tömegbe lőttek.

Kassán 1919-ben a rendőrkapitány betiltotta a március 15-i megemlékezést. Méltósággal, csendben ünnepelt a város. A kilencedik, vörössipkás honvédszászlóalj emlékműve alá néhány csokor virág került. 16-án hajnalban a felsorakozó katonaság körülvette az Andrássy teret, a szobrot kötéllel lerántották és széttörték. A gyalázatos tett híre futótűzként terjedt el a városban és Kassa lakói a térre tódultak. Újra felvonult a katonaság, elkezdték a tömeget oszlatni, néhány fegyver elsült, és két asszony holtan maradt a helyszínen. A szobor emlékét ma a talapzatra állított virágtartó őrzi.

Az első honvédemlékművet 1851-ben titokban, éjszaka állították a Sáros megyei Roskoványon a héthársi ütközet emlékére. 1849. június 20-án a bevonuló orosz csapatok visszaszorították Wysocki egységét. A mintegy háromszáz áldozat emlékére állított szürke gránitoszlop túlélte az osztrák önkényuralmat, ám 1918-ban a cseh bevonuláskor azonnal elpusztították.

Szerencsésebbek voltak az átformált emlékművek. A szepesszombati szlovák hősi emlékmű tatarozása közben előkerült az eredeti felirat, így újra áll a negyvennyolcas oszlop a főtéren.

Az 1990-es rendszerváltó évek némi optimizmusra adtak okot emlékműveink kapcsán. Komáromban a városháza előtti térről korábban eldugottabb helyre, a vár mellé állították Róna József Klapka szobrát. A régi talapzat a temetőbe, az oroszlán a múzeum pincéjébe került. 1991-ben a szobor új talapzatot kapott és felújítva került vissza méltó régi helyére.

A Munkács melletti Őrhegyalján, ismertebb nevén Podheringen 1901-ben állítottak emlékművet a csata emlékének. Itt a feliratot leverték és megrongálták. Lelkes munkácsi fiatalok azóta szépen helyrehozták az emlékoszlopot. Az örömből azért üröm is vegyül. 1991-ben Beregszászon Széchenyi emléktáblát avattak, s az avatás reggelére ismeretlen tettesek megrongálták Petőfi szobrát.

Nyárád (Csallóköz), Sebő Alajos sírja

Tömösi szoros, emlékmű

Külön érdekesség, hogy nálunk az ellenséges vonatkozású vagy idegen emlékeket sohasem érte bántódás. Esztergomban közös sírban nyugszanak az elesett osztrák és magyar hősök. Ápolják Csornán Wyss, Vácott Götz tábornok, Mórón Schaffgotsche kapitány sírját.

Ki ne emlékezne Jókainak *A kösztű ember fiai* regényéből Palwitz Ottó és Baradlay Richárd párviadalára. A párharc szereplői valós személyek, csak a helyszín nem Isaszeg, hanem két nappal korábban Tápióticske volt. A szereplők Sebő Alajos, a császár-huszárok alezredese és Riedesel osztrák őrnagy. Sebő sírja a csallóközi Nyárád temetőjében ma is látható. Rideselt a tápióticskei csatatéren temették el, s az ő sírja is megvan. A bicskeiek ápolják és a csata napján megkoszorúzzák az ellenséges lovastiszt nyughelyét.

A budai hadapródiskola kriptájában nyugszanak a Budavár bevételénél elesett osztrák katonák. Itt van a tisztek – Hentzi, Allnoch, Collini és a többiek – sírja is. A Kerepesi temető 48-as parcellájában jelképes sírkövük van.

Áll Segesvárott Skarjatin tábornok, Gyulafehérvárott Losenau ezredes emlékműve. 1849. augusztus 3-án Klapka vezetésével Komárom alatt sikerült visszanyomni az előre törő osztrák hadat. A visszavonulásukat rendkívüli bátorsággal fedező ulánusok osztályából mindössze két tiszt maradt sértetlen. Ezredesük, Nostitz gróf ezért a helytállásáért kapta a legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendet. Ő emelte a tömegsír fölé 1865-ben a furcsa keresztos emlékművet. Lelkes komáromi városzépítők megmentették a harkálypusztai temetőben enyészetnek indult ulánus keresztet és felállították az Igmándi erőd előtti téren.

Mert – hogy a korszak kiváló ismerőjét, a történész Katona Tamást idézzem – az ellenség addig ellenség, amíg fegyver van a kezében; ha harcképtelenné válik, fogoly lesz, már csak ember; ha elesik, áldozat. És a nagykorú nemzet nem hullagyalázó, nem akar az ellenségén holtában is bosszút állni.

A komáromi példa pedig figyelmeztet: mindennapi kötelességünk éppen megtartani a szabadságharc emlékműveit és sírjait.

Csallóközi Zoltán

Pesty Frigyes és a honismeret

Hányatott életút adatott meg, a Temesváron született Pesty Frigyesnek. Mint kora anyyi becsületes tudósa, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni megtorlásokat, fizikai kínzásokat sem kerülhette el. 1850-től azonban a Kereskedelmi és Iparkamara titkáráként, 1864 augusztusáig az ország fejletlen kereskedelem- és iparügyét jól szemügyre vehette. Nem véletlen, hogy szűkebb pátriájában, 1857-től megszervezte a Temesi Gazdasági Egyletet, 1858-ban pedig alaposan megismerte a krassóvármegyei és határvidéki bányavárosokat. Valószínű, hogy már ekkor felfigyelt a helynevek fontosságára, amit két cikke is jelzett 1857, majd 1858-ban a Magyar Sajtó hasábjain.¹ 1858–1861-ig a délkelet-magyarországi egyetlen magyar nyelvű lapot, a Delejtű-t adta ki saját szerkesztésében. Ez a lap számolt be rendszeresen Temesvár és környéke gazdasági-kulturális életéről. Itt említik pl. először a Bega csatorna mellett megtelepedő bolgárkertészeket, akik piacos termékeikkel, egyszerű életvitelükkel, olcsó munkaerejükkel óriási gazdasági konkurenciát jelentettek a német és a magyar kertészeknek. Itt említették először a tojásgyümölcsöt, mint amit a bolgár kertészek terjesztettek el. Ebben az időszakban Pesty Frigyes a magyar borok összehasonlításáról is írt egy kolozsvári lapba 1852-ben,² a magyarországi kenderiparról a Pesti Naplóba,³ majd a bánási, krassó–szörényi, temesi, torontáli dohánytermelésről 1858-ban.⁴ Mindez a történész, a helytörténet iránt fogékony fiatalember érdeklődését mutatja, de egyben a szűk lehetőséget a lassan konszolidálódó, a kiegyezés felé haladó, de a bécsi besűgőktől még figyelt egykori szabadságharcos lehetőségeiről. Ez az az időszak, amikor az egykori fegyverforgatók között egyre inkább az a meggyőződés terjedt el, hogy ekkorra már a toll a legjobb és legeredményesebb fegyver a demokráciáért, a haza fellendítése ügyéért.

Pesty a Delejmű című lapjában a dél-magyarországi táj- és népleírásokat is ilyen megfontolásból jelentette meg. 1855-ben szülővárosáról, Temesvárról írt,⁵ majd Kizdáról,⁶ Bajáról,⁷ a torontáli Perjánosról.⁸ A Kereskedelmi és Iparkamara titkáráként olyan speciális gazdaságtörténeti szempontú cikkeket is közzétehetett, mint pl. az 1858-ban megjelent: Statisztikai adatok Temesvár fogyasztásáról.⁹

Foglalkozása révén egy nagyobb országrész, tájegység mindennapi élete, problémája ismertetése mellett lassan a történetével, a helynevek gyűjtésének fontosságával is szembekeverült. Tevékenysége ismételten nemetszést keltett Bécsben. Valószínű, a Rákóczi induló eredetéről közölt, Delejtű-beli 1860-ban megjelent kétoldalas írására is felfigyeltek az éber bécsi spiclik. (Delejtű 1860. 42–43.) 1860. szeptember 20-án ismételten elfogták és a jofestadi vár foglya lett, ahonnan csak az októberi diploma után szabadulhatott.

Tudományos munkája ezért megszakadt, de hamarosan, 1861-ben majdnem Temesvár polgármestere lett, majd országgyűlési képviselőként már az általa jól ismert délkeleti térség ügyeit terjesztette a parlament elé. 1861. június 10-én akadémiai székfoglalóját tartotta meg.¹⁰ 1862-ben is azonban még a Kereskedelmi Kamara és az Osztrák Állami Vasutak hivatalos

¹ Magyar Sajtó. 1857. 244. sz., 1858. 3. sz.

² Hetilap 1852. 1. sz.

³ Pesti Napló 1856. 2085. sz., 2087. sz. A kádban áztatásról és a téli szárításról.

⁴ Kolozsvári Közlöny 1858. 22.

⁵ Magyar Sajtó 1855. 148. sz.

⁶ Delejtű 1859. 187. sz.

⁷ Delejtű 1859. 315.

⁸ Delejtű 1859. 59.

⁹ Delejtű 1858. 120.

¹⁰ A templáriusok Magyarországon. 1861. 30–153. (Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Történelmi- és Történettudományi Osztály Közleményei)

küldöttje volt a londoni világiállításán, miközben figyelme egyre inkább a földrajzi nevek összegyűjtése, értelmezése, ill. értékelése irányába fordult. Több publikációja jelent meg ebből a népes témakörből, ami lassan egyéb történeti kérdések felé fordította érdeklődését.¹¹ Munkássága révén ismertté vált, a Vasárnapi Újság című országosan ismert lap 1865-ben arcképével be is mutatta, elismerően írva róla.¹²

A történeti munkássága egyre jobban kiteljesedett, ahogy a kiegyezés a politikai életben érezhető kedvező hatását. 1867-ben, hatalmas anyaggyűjtés eredményeként jelent meg „A perdöntő bajvívások története” című munkája, amely az Értekezések a Történettudomány Oszt. köréből II. tagjaként jelent meg. Több nagyértékű, közjogi kérdés tisztázását is elvégezte a folyamatosan megjelenő értekezéseiben.¹³ 1914-ben, az ő hagyatékából jelent meg Ortway Tivadar: Temes vármegye és Temes város története a legrégibb időkől a jelenkorig című munkája.

A történeti néprajz, az anyagi kultúra, a folklór, a népi társadalom kutatója ugyanúgy, mint az agrártörténet kutatója számos részadatot, összegezhető adatsoportot találhat Pesty Frigyes munkáiban, kéziratban maradt hatalmas földrajzi gyűjteményében. Adatai ugyanis biztos és kiterjedt gyűjtésen alapultak. A XIX. század második felében, az 1864-es években, akkor történt az adatfelvételezés, amikor a nagy társadalmi gazdasági - néprajzi változások még alig indultak el, nem következtek be. Bár a tagosítás, az úrbéri törvények stb. érvénybe léptek számos páttenssel együtt, a filoxéra – mint gazdasági-társadalmi erőtől és elszegényedést, elvándorlást okozó szőlőkárttevő a borvidékeken – még nem lépett fel óriási károsításával. Így az ország szőlőterületéről – mint más művelési ágakról is, – kézzelfogható, jól értékelhető adatokat kapunk. Pl. a devecséri hegybíró Pestynek a kérdőívére azt válaszolta vissza: „Galja dűllő dombos hajdanában szőlő lehetett az öregek emlékezése szerint.” Kisjenő szőlőhegyéről a Somló oldalából pl. azt írták, hogy a hegyi kápolna 1852-ben épült.¹⁴ Tehát a népi vallásosság helyi szőlőhegyi építményéről is közöltek fontos híradást. Az összeírások azonban egy-egy híres termék, jellegzetes terményről, a gazdálkodás feltételeiről is hírt adtak. A földrajzi nevek esetleges magyarázatával, a dűllők elhelyezkedésével, egymásmellettiségével, a határbeli helyével a határhasználatra, a gazdasági épületekre, a tájra-, a tájalkotó elemekre is utalnak, a gazdálkodás, a régi foglalkozások mellett, valamint a művelési ágak arányának a gazdálkodás változásának megfelelően, vagy éppen a történeti határrészek - nevek folklór elemzésének lehetőségét is adva.

Az 1877-ben MTA rendes tagságát elnyerő Pesty Frigyes munkásságát, de főleg a kéziratban maradt helynévtárát, amelyet az ÖZK Kézirattára őriz, újból felfedezve, főleg megyei, kisebb régiók adatait publikálva a tudomány igyekszik ma közzétenni, értékelni és közkinccsá teszi.¹⁵

Csoma Zsigmond

¹¹ A helyiratok érdekében. Vasárnapi Újság 1863. 49., Hazánk helynévtára ügyében. Pesti Napló 1864. 53. sz. 254. sz. Elsüllyedt falvak a Fertő mentén. Vasárnapi Újság 1865. 17–18., Csicsóvára romjai. Vasárnapi Újság 1866. 35., Kerlés (Szolnok–Doboka m.) Századok. 1868. 111., Szeben. Századok 1868. 114., A Századokban ismerteti Kanitz F. Serbien c. történeti-néprajzi utazásainak leírását, 1859–1868 között. Századok. 1868. 494.

¹² Vasárnapi Újság 1865. 168–170.

¹³ 1868-ban: A temesi bánság elnevezésének jogosulatlansága

1870-ben: A világtörténelem napjai I–II.

1876-ban: Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek

1877-ben: Brankovics György rác despota birtokviszonyai Magyarországon

1878-ban: Helynevek, s történelem, A szörényi bánság és Szörény vármegye története I–III. Bp.

1880-ban: A szörényi bánság., Az eltűnt vármegyék I–II. Bp.

1882-ben: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis és titája Knauz Nándorral, Thaly Kálmánnal az I. kötetről

1882-ben: A magyarországi várspánságok története különösen a XIII. században. Bp.

1882-ben: Die Entstehung Croatiens

1885-ben: Száz politikai és történeti levél Horvátországról. Bp.

1888-ban: Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben I.

¹⁴ Csoma Zsigmond 1993. Uradalmi és jobbágy-paraszti szőlő-bortermelés Somlón. (Termeléstörténeti-történeti-ökológiai tájmonográfia) 19. Debrecen. In: Studia Folkloristica et Ethnographica 35.

¹⁵ Pl. Hoffmann István–Kis Tamás: 1996. Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából. 1864. I. Bihar vármegye. Debrecen.

A középkori Muhi újabb régészeti feltárásai

1993-1997 között folytak a ma még Gyöngyösnél véget érő, de a tervek szerint az ukrán határig továbbépítendő, M3-as autópálya majdani nyomvonalának régészeti leletmentései. Azon a területen, ahol a tervezett útépitéshez kapcsolódó munkákat végzik majd, az építkezések föld alatt lévő egykori települések és temetők tucatjait érintik.

A továbbépítendő autópálya Gyöngyöstől keletre javarészt a Nagyalföldet északról határoló hegyvidék lábánál fut majd, egészen Polgárig, ahol átkelve a Tiszán, a Nyírségben folytatódik tovább. A tervezett nyomvonal első szakasza, az általa érintett területek földrajzi adottságaiból adódóan, az őskortól napjainkig, elpusztult, vagy éppen még lakott településeken húzódik keresztül. A továbbépülő M3-as autópálya 175 kilométeréből Borsod-Abaúj-Zemplén megyére mintegy nyolcvan kilométeres szakasz jutott. E területen az eltérő régiók, a hegyvidék és a síkság találkozásából adódó településképző erő mellé járul az is, hogy – hasonlóan a jelenkori állapotokhoz – az őskortól kezdődően e területen húzódott a Kárpát-medencét a lengyel területekkel összekötő igen fontos kereskedelmi út is. Ez az oka annak, hogy e nyolcvan kilométeres szakaszra hatvannál több – tehát majd minden kilométerre egy – régészeti lelőhely esett.

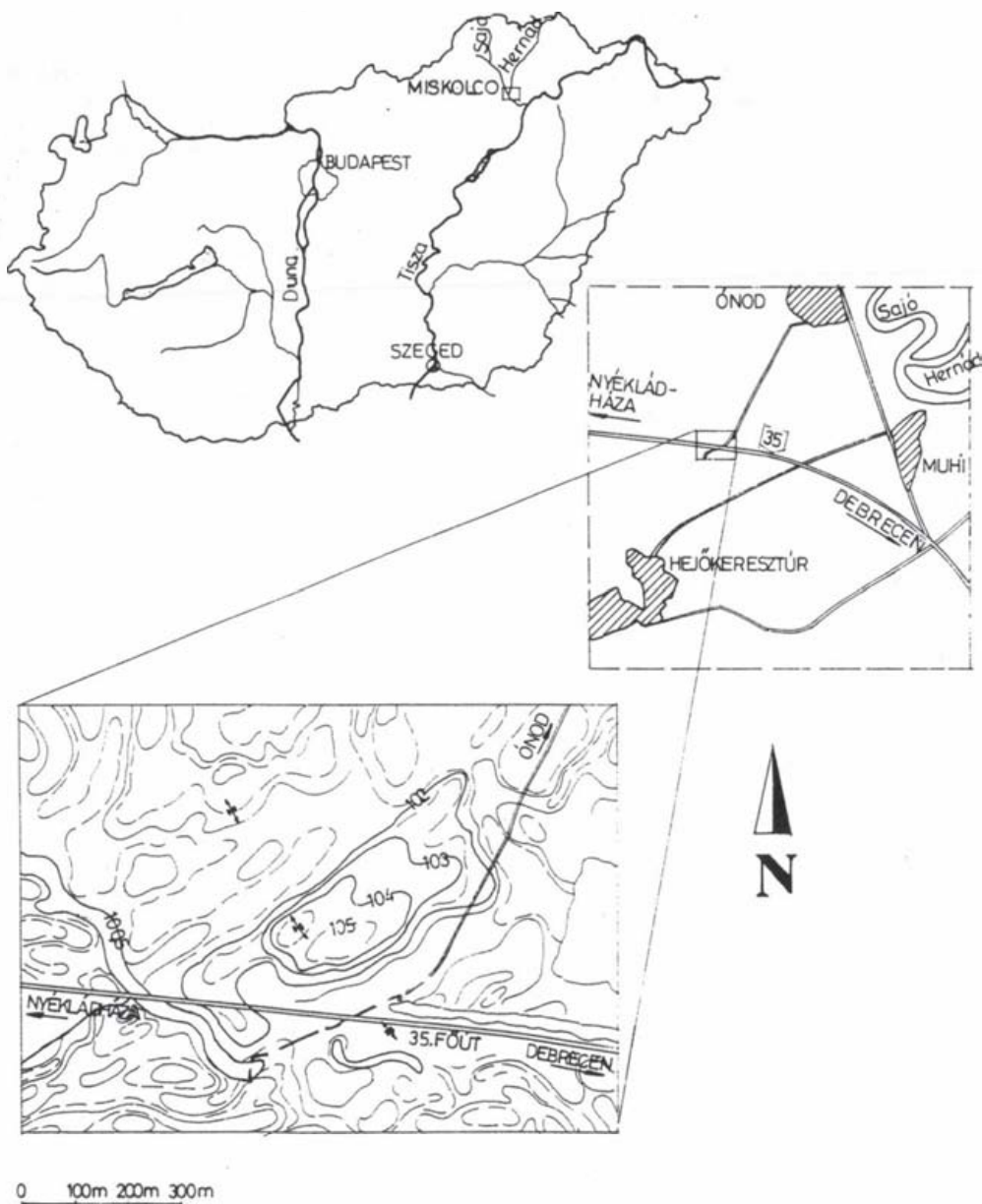
A tervezett építkezések előtti leletmentéseket végző kutatók számára a feltárandó területek nagy számából és azok kiterjedéséből adódott az egyik legnehezebb feladat. A korábbi időszakok szűkösebb anyagi lehetőségei miatt az elmúlt évtizedekben javarészt zsebkendőnyi területek kutatását végző régészeknek az autópálya nyomvonal mentén esetenként 6–8 hektáros felületek feltárását kellett megszervezniük, vezetniük. Olyan új módszereket kellett kidolgozni, melyek segítségével megoldható volt a gyakran 60–100 embert foglalkoztató, hónapokon keresztül folyó ásások során felszínre kerülő, hatalmas mennyiségű régészeti leletanyag, valamint a hozzá kapcsolódó dokumentáció kezelése.

A majdan aszfalt alá kerülő, nagy kiterjedésű régészeti lelőhelyek feltárásának kényszere ugyanakkor olyan új lehetőségeket is magában hordozott, melyek kihasználásával a magyarországi régészeti kutatás európai mértékkel is mérhető eredményeket érhetett el. Az autópálya nyomvonalhoz kapcsolódó feltárások láncolatát úgy tekinthetjük, mint egy 70 méter széles régészeti kutató szelvényt az északi-középhegység előterében. E nagyméretű kutató szelvénybe eső régészeti lelőhelyek magukba foglalják a neolitikumtól a késő-középkorig terjedő 7000 év történetét. Az 1990-es évek autópálya építkezéseihez kapcsolódó régészeti munkák jelentőségét érzékelteti, hogy e feltárásokat egy neves szegedi kollégánk „az évszázad régészeti vállalkozásának” nevezte.

Ma már a tervezett építkezések által érintett, elpusztult települések helyzetének meghatározásánál is mód volt olyan, ezidáig jórészt külön-külön alkalmazott kutatási módszerek együttes alkalmazására, melyre néhány esetben már korábbi ásásokon is volt példa, de egy régióban kutatott több tucat lelőhely rendszerében még nem. A mezőgazdasági művelés során az eltemetett településekből felszínre hozott régészeti leletek által meghatározható lelőhelyek kiterjedésének, elhelyezkedésének vizsgálatában szerepet kaptak a különböző geofizikai módszerek, a légi fényképezés és a kismélységű talajfúrással történő mintavétel is. E vizsgálatok egy része (légi fényképek, geofizikai kutatás) természetesen nem csupán a lelőhelyek autópálya-építés érintette 70 méter széles sávjáról, de gyakran az adott település teljes egészéről is információkkal szolgáltak. Az elmúlt évtizedek, vagy éppen napjainknak az autópálya nyomvonala által nem érintett hagyományos, kis felületeket kutató ásatai során, az egy-egy kutató településből felszínre hozott néhány épülettel, épület-részlettel szemben a nagy területet érintő autópálya-feltárásokon mód volt olyan információk megszerzésére is, melyek segítségével az adott település szerkezetét is megismerhettük. Épület részletek, magukban álló épületek helyett házsorok, utcák kerültek feltárára.

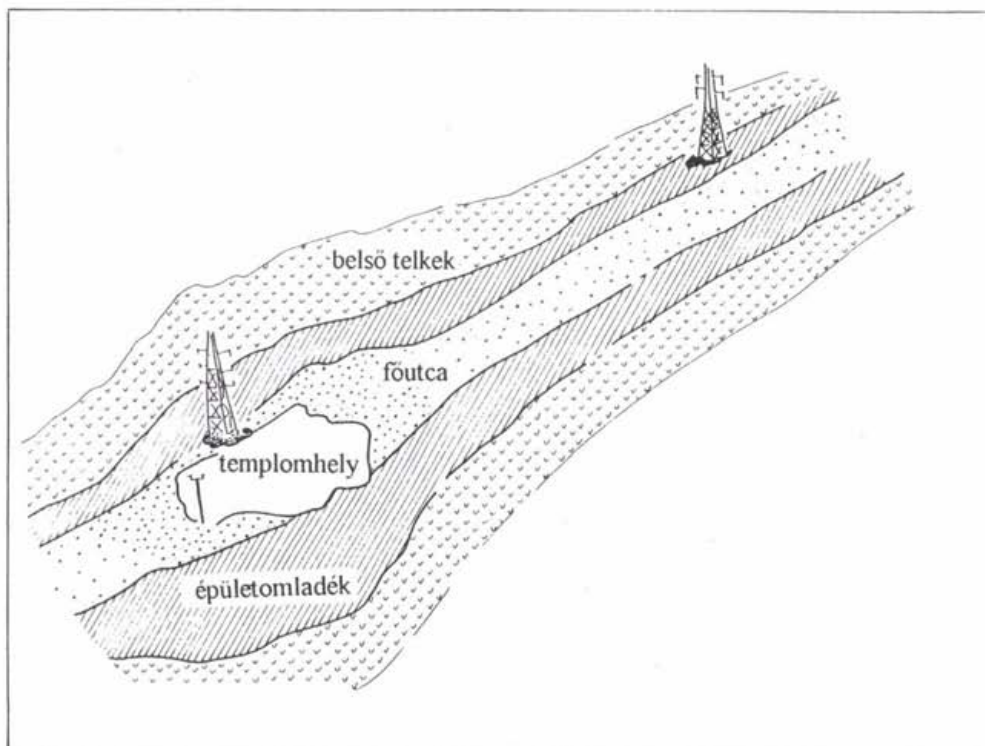
Ezen ásások legfrissebb eredményeit, legszebb leleteit mutatja be az a vándorkiállítás, mely 1997 tavaszán nyílt a Magyar Nemzeti Múzeumban, ami 1997 őszén és télén Miskolcon, 1998-ban pedig Debrecenben és Egerben látható.

Mint említettük, a tervezett autópálya nyomvonala jórészt megegyezik azzal az ősi kereskedelmi úttal, mely a Kárpát-medencét a lengyel területekkel kötötte össze. Ez út mentén feküdt, a napjainkra már csupán egy dűlőnév, és a szántás során több mázsányi felszínre hozott régészeti lelet által jelzett, középkori Muhi mezőváros is. Az Árpád-kortól lakott, többször elpusztult, a XVII. században örökre elnéptelenedett település területéből mintegy 7 hektárnyi terület az M3-as autópálya miskolci bekötőszakaszának építése során a tervek szerint aszfalt alá kerül.

1. kép: A középkori Muhi mezővárost rejtő domb elhelyezkedése

2. kép: A település területéről készített légi fotó értelmezési vázlata

Az építkezéseket megelőző feltárások keretében a miskolci Herman Ottó Múzeum és az ELTE Középkori és Korajújkori Régészeti Tanszéke közös program keretében végzett kutatásokat a település területén. A tervezett autópálya-építés költségeinek egy részét a feltárásokra fordítva, lehetőség volt arra, hogy egy, a régészek mellett biológusból, fizikusból, talajtanos szakemberekből álló munkacsoporttal az 1997. év végére az ország legnagyobb területű mezővárosi feltárása során, részletes képet rajzoljunk a település életéről.

A hajdani Muhi az Alföld és a Bükk-hegység találkozásánál, Miskolctól néhány kilométerrel, az Ónod–Nyékládháza–Hejőkeresztúr települések határolta, viszonylag sík területnek egy központi kiemelkedésén található. Ezt a kiemelkedést a Sajó, valamint a középkorban még erre kalandozó Szinva elhagyott medrei határolják (1. kép). Ezen a dombon az első Árpád-kori, falusias jellegű település a XI. században jött létre. A korabeli forrásokban Sajó menti csataként említett, 1241 áprilisában vívott ütközetet követően a középkori Muhi falu újjáéled. A XIV. században vásártartási jogot kap. Kihasználva az itt haladó középkori út, valamint a különböző földrajzi régiók találkozása kínálta előnyös helyzetét, az Alföld és a hegyvidék közötti kereskedelem helyi központjává válik. Valószínűleg vásárainak köszönhetően a XV–XVI. században már oppidumaink – mezővárosaink sorában említik. A XVI. század török–magyar harcai településünket is többször érintették, de ennek ellenére egy 1563-ból származó összeírás szerint még 130 ház állhatott a településen. Véglegesen a XVII. század elején-közepén hagyhatták el lakosai. Ezt követően területén nem épültek új házak. A XVIII. században az egykori középkori út nyomvonalát követő postaút még keresztül megy rajta, de területe ekkor már szántóföld, s az is maradt a mai napig.

Vidékünk a középkorban híjával volt a valódi, szabad királyi városoknak. Többségük a Dunántúlon, vagy a mai Szlovákiához tartozó Felvidéken, illetve Erdélyben alakult ki. Ezen a területen a mezőre nyitott, fallal körül nem vett városok, a mezővárosok – jogilag jobbágnak tekinthető lakosokkal, de kisebb régiók kereskedelmi központjaként városi funkciókat is ellátó

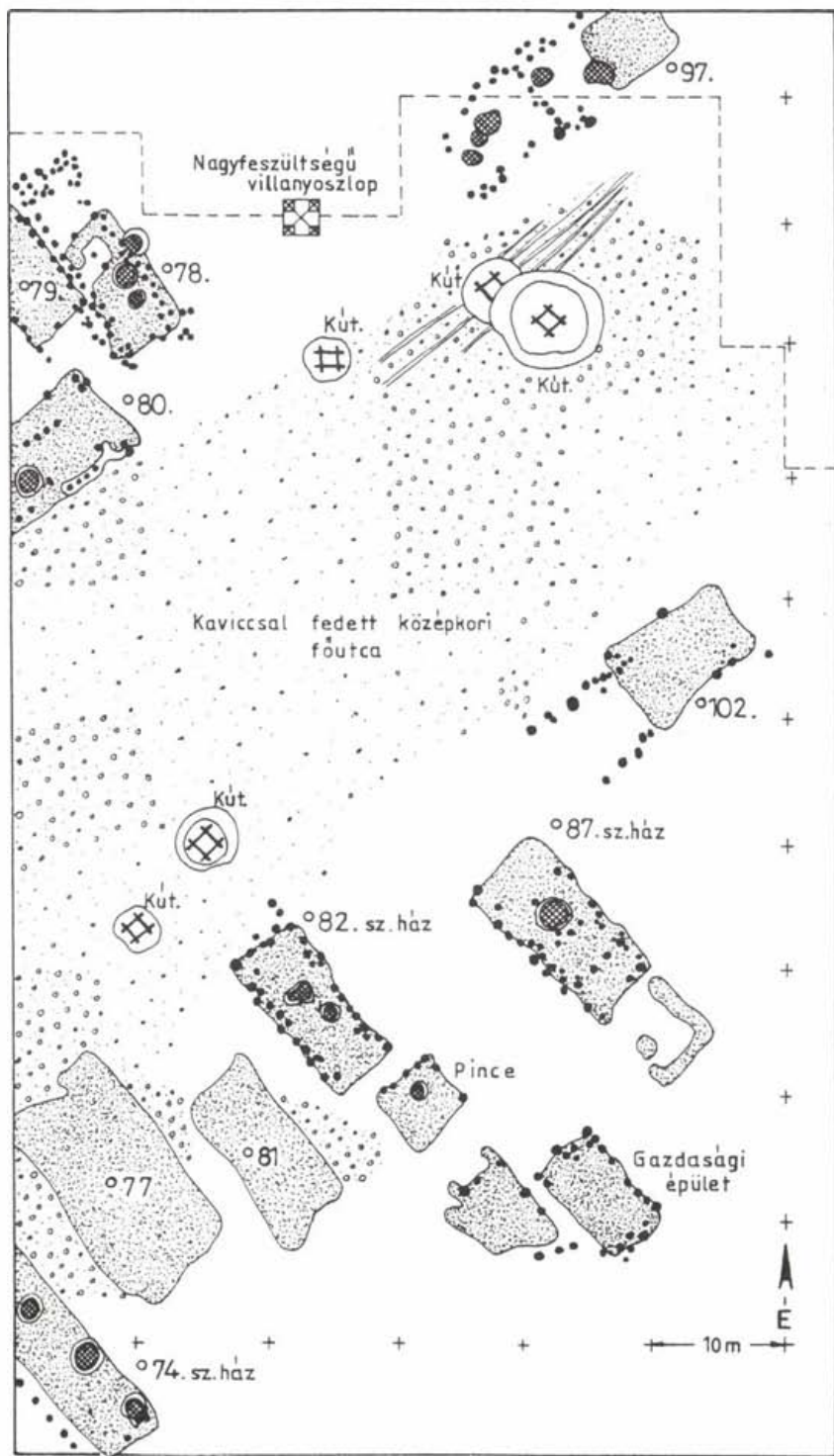
települések – képviselték a fejlődés „városi” útját. Közülük volt olyan, ami a településképet, vagy gazdasági erejét tekintve inkább a falvakhoz állt közelebb, de voltak, melyek lakosai majdnem hasonló jogokkal rendelkeztek, mint a valódi városokban élők. Észak-Magyarországon a középkorban létrejött mezővárosaink legtöbbször – Pásztó, Gyöngyös, Miskolc, Tokaj – ma is élő település. Ezek régészeti kutatása igen sok akadályba ütközik, hiszen a föld alatti régészeti emlékekre e helyeken majd mindenütt új épületeket emeltek. A mezővárosoknak e „városmentes” területen játszott fontos szerepét, valamint az egykori Muhi szerencsés helyzetét figyelembe véve, a teljes egészében szántóföldön elhelyezkedő település régészeti szempontból igen nagy jelentőségű, hiszen így minden részlete szabadon kutatható. Az évszázadokon át folyamatosan lakott település egymásra halmozódott rétegei pedig módot adnak arra, hogy a nagy területeket érintő településszerkezeti vizsgálatok mellett, a magyar lakóház középkori fejlődését is nyomon követhessük.

A régészet igen hosszú idő óta és egyre gyakrabban alkalmazza a nagy kiterjedésű föld alatt eltemetett objektumok kutatásánál a légi fotók készítését. Az eltemetett falak fölött korábban elolvadó hó, vagy a környezetnél gyengébben fejlődő gabona alkotta vonalak gyakran kirajzolják az alattuk megbúvó építményeket. Beépítetlen területen, mint amivel Muhi esetében is találkozunk, még akkor is jól használhatók ezek a felvételek, ha nincsenek kőfalak a föld alatt. A növényzet kora tavaszi sarjadása előtt, a szántóföldön, a felszínen látható elszíneződéseknek, foltoknak a levegőből rögzített rendszere sok információval szolgál az adott település szerkezetéről. A középkori Muhi települést rejtő szántóföldről készített légi-felvételeink segítségével, meszes habarcs-törmelékekkel jelölt, világos foltja alapján, jól meghatározható volt a település központjában állt egykori templom helyzete. A légi-fényképeken ugyancsak jól megfigyelhető volt a főutca vonala, valamint az utcára felfűzött épületek és telkek egy-egy sora. E légifotók értelmezését mutatja a 2. kép.

A feltárások előkészítése során ezt a megfigyelésünket kiegészítendő, végeztük el a képen távolabb álló nagyfeszültségű villanyoszlop környezetében, a feltételezett főutcát É–D-i irányban átvágva, a mezőgazdasági művelés során a felszínre hozott régészeti leletek összegyűjtését. A föld alatt eltemetett épületekben, gödrökben, műhelyekben majd mindig igen sok régészeti tárgy – elsősorban kerámia, de állatsontok és fémeszközök is – található. Az igen vékony humuszréteggel fedett maradványokból a szántás felszínre hozhatja ezeket a leleteket. Gyakorlati tapasztalatok alapján megállapítható, hogy ilyen esetekben a felszínre került régészeti leletek a szántás során nem távolodnak el jelentős mértékben attól az épülettől, ahonnan származnak. Ezt figyelembe véve tehát, a földfelszínre került régészeti leletek is alkalmasak lehetnek a föld alatti régészeti objektumok helyzetének meghatározására. Természetesen előfordulhat olyan eset is, hogy annyira intenzív volt a talajművelés, hogy az adott régészeti jelenség már csak felszínre került leleteiben él, őt magát a föld művelése során teljesen elpusztították.

A felszíni gyűjtés során a vizsgált területet kisebb négyzetekre osztottuk, mely négyzetekből minden régészeti leletet összegyűjtöttünk. Az összegyűjtött tárgyak eloszlását számítógépes szintvonal-szerkesztő program segítségével elemeztük. Hasonlóan egy szintvonalas térkép készítéséhez, itt is megadtuk a mérési pontok – esetünkben a gyűjtési egységként szolgáló négyzetek – koordinátáit. A magassági adatok helyébe pedig az adott helyről összegyűjtött leletek száma került. Ez a vizsgálat igen jól összekapcsolható a légi fotók értelmezésével. A fotók alapján feltételezett főutca a felszíni gyűjtés elemzésén átlósan húzódó, leletmentes övezetként jelenik meg, míg a légifotók értelmezési vázlata jelölte épületomladékok helyén, egymás mellett, szabályosan elhelyezkedő „lelethegeket” figyelhettünk meg. Az így összegyűjtött régészeti anyag a XV–XVI. századból származik.

A légi fotók, valamint a felszíni gyűjtés értékelése során tehát a XV–XVI. századi Muhi szerkezetéről nyertünk információkat. Az ásatást megelőző vizsgálataink alapján az egy kilométer hosszú település templomával, körülötte feltételezhető piacterével, egyetlen utcájával, alaprajzát tekintve a mezővárosi fejlődés legegyszerűbb formáját mutatja. Ha távolból közelített felé a korabeli utas, az egyetlen utca mentén sorakozó házakon, az utca közepén álló templomon s a piactéren kívül nem köthette le más látvány a figyelmét. Ezt a

3. kép: A XV–XVI. századi fútca feltárt szakaszának összesítő rajza

látványt a XVI. században kiegészíthette egy ritkábban beépített, a települést körbevevő lapályos terület kisebb kiemelkedésein álló épületekből létrejött, valószínűleg gazdasági övezet képe.

Bármilyen előzetes vizsgálatokat is végzünk, azok természetesen nem helyettesíthetik a terület feltárását.

A régészeti kutatás minden szempontból szerencsésnek bizonyult. Sikertelt feltárni a XV–XVI. században vastag kavicsréteggel lefedett, igen széles főutca mintegy 80 méter hosszú szakaszát. Felszínébe mélyen bevésődtek az arra haladó szekerek keréknyomai. Két oldalán, javarészt rá merőlegesen, illetve esetenként vele párhuzamosan, előkerültek a felszíni gyűjtés „lelet hegyei” jelezte helyeken, azok a nagyméretű, 5x19–6x21 méter alapterületű, az Árpád-kori egyhelyiségű, falusi lakóépületeinktől már gyökeresen különböző házak, melyek már többosztatúak voltak (3. kép). Falaik vázát mélyen a földbe ásott cölöpök alkották, padlójukat gondosan lesározták, kemencéjük sütőfelületébe, a jobb hőtárolás érdekében cseréptörredékeket tapasztottak. A XV–XVI. században már hosszanti oldala mentén tornáccal is építettek házat Muhiban. Nem csupán a főutcát, de a házak közötti felszíneket is vastag kavicsréteggel fedték. Az út szélén egy-egy kút is előkerült, melyeket egyszerre több háztartás használt – közutak lehettek. Egy esetben a ház mögött pincét is találtunk, ám a lakóépületekhez tartozó gazdasági épületek, talán a már említett külső gazdasági övezet megléte miatt, csupán egy-két esetben kerültek elő.

Mindezek alól pedig előkerültek a XIII–XIV. század épületei.

A Muhi feltárások feldolgozása – hasonlóan a több Észak–magyarországi autópálya feltáráshoz – még csupán a kezdeteknél tart. Említettük, a tervezett építkezésekhez kapcsolódó régészeti kutatás eredményeképp napvilágra került leletanyag és a hozzá kapcsolódó ásatási dokumentáció rendszerezése, kezelése igen nehéz feladatok elé állította a kutatást végző szakembereket. Az előkerült több tonnányi régészeti leletanyag raktározására a feltárásokban résztvevő múzeumoknak új épületeket kellett emelniük. Az ásatási eredmények feldolgozása is előreláthatóan kutatók generációinak fog még munkát adni. E tudományos feldolgozás megszervezése ma legalább olyan fontos feladat, mint a munkák kezdetén magának a terepi kutatásnak a megszervezése volt. Ugyanakkor az ásatások sem értek véget. Az autópálya építkezések kapcsán az elmúlt négy évben végzett még közel azonos nagyságú munka elvégzése vár a kutatókra. Ezt a tényt figyelembe véve, még igen komoly erőfeszítések szükségesek ahhoz, hogy az „évszázad régészeti vállalkozása” ne váljék az évszázad régészeti katasztrófájává.

Pusztai Tamás

Az ónodi országgyűlés II. Rákóczi Ferenc Emlékirataiban*

*„Azt, amit elő kell adnom, mindég Te ítéld
meg, ó, Örök Igazság!*

(II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai)

Az ónodi országgyűlés II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának egyik legfontosabb történelmi eseménye volt. De nemcsak az ő küzdelmének volt kiemelkedő mozzanata, hanem az egész magyar nemzet évszázadok óta tartó függetlenségi törekvéseinek, amelyben szabadulni akart az osztrák uralom, illetve a Habsburg-ház politikai és gazdasági szorításából. A Fejedelemnek erről a tevékenységéről leghitelesebben Emlékiratai és Vallomásai tudósítanak.

II. Rákóczi Ferenc nemcsak politikusnak és hadvezérnek tartotta magát, hanem írónak is.

* Elhangzott 1997. június 7-én Ónodon, az országgyűlés 290. évfordulóján tartott Tudományos Emlékülésen.

Az a tény, hogy nemcsak tanúja volt az eseményeknek, hanem cselekvő részese, sőt irányítója, már szabadságharca kezdetén megérlelték benne azt a gondolatot, hogy a történeteket feljegyezze. Emlékiratai mutatják, hogy folyamatosság van a Fejedelem szabadságharc alatti és későbbi írói tevékenysége között. Az Emlékiratok megírásakor is támaszkodott bizonyos előzményekre, még ha nem is álltak rendelkezésére az összes források – állapítja meg róla egyik méltatója.¹ Rákóczi a leghitelesebb elbeszélők egyike, tehát ráhagyatkozhatunk. Stílusának sallangmentességét ellensúlyozza a sajátos képzeletű vegyítés, a szerkesztés, amelyet csak az átsütő élet és élmény benső, helyes értékelése adhatott meg. Tulajdonképpen vallomás (confessio) lett ebből is, és ez azért megrövidítő, mert mindvégig szemérmes tárgyilagosságra kapaszkodó felfogás jellemzi.² Amikor maga Rákóczi összehasonlíja Vallomásait emlékirataival, ezt írja: „Az emberek Vallomásaimból megtudják majd, milyen indítókok hajtottak a cselekvésre: ebből a könyvből megismerik azt amit tettem... Lássák tehát és ismerjék meg e munka olvasása közben, mit kell himniük a magyar ügyekről. Nyelvem szabad lesz Teelötted, ó szívem Világossága.” – írja Emlékiratai bevezetőjében, melynek ezt a címet adta: Levél az Örök Igazsághoz.³ Az Emlékiratokban elsősorban politikai és katonai történeteket ír, még akkor is, ha önvizsgáló magatartását nem adja fel. Magába foglalja minden cselekedetének nem túlzó történetét. Az Emlékiratokat a nyilvánosságnak szánta.

Művét francia nyelven írta, mivel a francia diplomácia és a politika irodalma. A munka 1717-ben készült el akkori tartózkodási helyén Grosbois-ban, de elképzelhető, hogy még később is dolgozott a szövegen, sőt a kéziratot még törökországi bujdosása idején is csiszolta. Először 1739-ben jelent meg hágai nyomdára utaló adatokkal a Jean Neaulme kiadónál.⁴ A XVIII. században több franciaországi folyóirat is kitér a megjelent mű ismeretetésére. A La Nouvelle Bibliothèque 1740. márciusi száma azt írja: Ez a nemzet olyan iga alatt nyögött, amelynek viseléséhez nem szokott hozzá. Időről-időre néhány főúr nemes terveket szőtt, amelyek általában fejük vesztésével végződtek. „Íme a Habsburg elnyomás egy francia értékelése és a felkelések kimenetelére történő utalása. Rákóczi Emlékirataival kapcsolatban megjegyzi: „Ha Franciaország képes lett volna őt segíteni, mint ahogyan ígérte is, talán sikeresebb lett volna vállalkozása.” Úgy látszik, hogy a francia közönség szélesebb körben ismerhette a felkelés tényét, mert a korabeli könyvkereskedésekben sűrűn előfordult Rákóczi könyve. Először latinra fordították, majd Kazinczy Gábor a szabadságharc után kezdte el magyarra fordítani. Újabbán Vas István szép fordításában olvashatják az érdeklődők. II. Rákóczi Ferenc Emlékiratainak jelentősége három irányú: történelmi forrásmű – szépirói alkotás és a politikai gondolkodás egyik maig ható tényezője.⁵

II. Rákóczi Ferenc fellépésének idején az általános politikai helyzet Magyarországon meglehetősen lehangelő képet mutatott. Az ország és a lakosság a Thököly-féle felkelés bukása után tovább süllyedt nyomorúságos állapotába. Rákóczi ebben az időben visszavonultan élt, és csak hosszas töprengés és latolgatás után állt a nép élére, és hagyta el külföldi segély, ígérlet és sereg nélkül Lengyelországot. Bercsényi kis zsoldos csapattal jött utána. A Beszkiédek hegységének innenső lejtőjén a megígért ötezer gyalogos és ötszáz lovas helyett kétszázötven rablásra is kész, végső kétségbeesésbe hajszolt paraszt várta, akiket a gróf tarpai jobbágya Esze Tamás vezérelt. Csak később szervezte meg a Fejedelem szinte a semmiből a magyar törekvések egyetlen eszközét a nemzeti hadsereget.⁶

Az eredmény csodálatos volt. Az egész Magyarország fegyvert fogott néppel volt tele – olvassuk Emlékiratában – a nemesség – melyet a népség tudtom nélkül vesztégzár alá vont, kastélyaiban és házaiban – kezdett tömegesen táboromba jönni. A bécsi udvart meg-

¹ Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. In: II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig, Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 428. old. Továbbiakban: Emlékirat 1978.

² II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Szépirodalmi Könyvkiadó, Olesó Könyvtár, Bp. 1979. Vas István: Utószó 279. old. Továbbiakban: Emlékirat 1979.

³ Emlékirat 1979. 6. old.

⁴ Emlékirat 1978. 430. old.

⁵ U.o. 442. old.

⁶ Hóman Bálint és Szegfű Gyula: Magyar történet. Bp. 1935. IV. 286. old. Továbbiakban: Hóman 1935.

döböntette a váratlan és gyors mozgalom, méginkább a népi katonaság áradása – minden felől szorongattatva, tanácstalanul nem tudta mihez fogjon...egyedül Forgács Simon tábornagy biztatta az udvart azzal a reménnyel, hogy seregemenek ellene áll.⁷

A nemzeti hadsereg megteremtése mellett a Fejedelem külföldi diplomáciai tevékenységgel igyekezett felkeléséhez kedvező helyzetet teremteni. Kezdetből fogva világosan látta, hogy a Habsburgokkal szemben a francia hatalommal való szövetségben lehet fegyveres döntést kierőszakolni. A spanyol örökösödési háború kiszélesedésével XIV. Lajos francia király a magyarországi mozgalmat mindinkább szárnyai alá vette és anyagi segélyben részesítette.

A felkelésben a teljes győzelem elmaradása, továbbá a tényleges francia segítség késlekedése miatt, több hónapon át folytak az udvarral a nagyszombati béketárgyalások. Az eredménytelenségről a következőképpen számol be a Fejedelem: „A nagyszombati tárgyalások alkalmából az egész nemzet nyilvánvalóan felismerte, hogy nem számíthatunk törvényeinknek és szabadságjogainknak megfelelő békére, és hogy a közbenjárók bármennyire is elismerik ügyünk igazát – nem vesznek össze komolyan a császárral a mi érdekeinkben... így a szenátusban mindenki azon a véleményen volt, hogy meg kell tennünk az elszakadási nyilatkozatot, azért az előnyért, hogy szerződést kössünk Franciaország királyával, amely alkalmat ad neki arra, hogy úgy kezeljen bennünket, mint szövetségeseit... ez az elhatározás volt az oka annak, hogy a rendeket jövő tavaszra (1707) Ónodra összehívtuk...”⁸

Ónod a Rákóczi-család egyik legrégebbi családi erődítménye volt a Sajó torkolatánál. Egy nagy uradalom központja, több környező településsel. Rákóczi Zsigmond három évig bérelte, majd az 1590-es években 32 ezer Ft-ért megvásárolta. Így került a család birtokába. Innen Borsod megye keleti határától, Gömör északi végéig az ellene irányuló akciókat kézben lehetett tartani. Stratégiai jelentőségű volt a Rákóczi-birtok védelmét tekintve. Védte a hevesi hódoltságban élő jobbágyságot éppúgy, mint a Rákócziak Gyöngyös-visontai borvidékének bázisait. Legkedvesebb birtoka volt a Rákóczi-családnak.⁹

A rozsnyói szenátusi tanácskozás 1707. május 1-re rendelte összehívni az ónodi országgyűlést, de utóbb, május 16-ra kellett halasztani az összejövetelt. Az újabb időpontra történő meghívólevélben így ír a Fejedelem: „...mindazáltal látván az időnek változásával, annyira való hátramaradását az tavasznak kinyílására, kiváltképpen a fűnek és különösképpen a szenának szűk volta miatt nem kevés alkalmatlanságot és fogyatkozást kellene szenvedni a rendeknek...amire nézve...a gyűlés időszakát meghosszabbítván rendeltük ugyanacsak május 16. napjára... Ónod nevű városnak mezejére...”¹⁰

Az ónodi gyűlés előtt Rákóczi Erdélybe sietett, hogy mint Erdély Fejedelmét beiktassák. Ő volt Erdély utolsó fejedelme. Bemenetele alkalmával kísérete egyre növekedett az úton. A beiktatás Marosvásárhelyen történt. A rendek azonnal letették a hűségesküt, és négy követet neveztek ki az ónodi országgyűlésre. Április 21-én elindult vissza, hogy Kolozsváron és Debrecenen át a meghirdetett tanácskozásra Ónodra érkezzen.¹¹

Az ónodi mezőn is feltehetően az erdélyihez hasonló külső körülmények közt tartották a fogadást és a gyűlést, ez utóbbit az ország sátorában. Rákóczi Emlékiratában leírta az erdélyi eseményt. „Emelvényt állítottak, tehát több lépcső magasságában, nyílt mezőn, a vár előtt, amelyre első udvari papom oltárt emelt keresztel. A rendek lóháton jöttek elém, le akartak szállni, de én figyelmeztettem őket, hogy nem illik trónfoglalásom előtt, hacsak magam is nem teszem ugyanazt. Ezért állítanak sátrakat Magyarországon azokon a helyeken, ahol a választott királyt kell fogadni, ott aztán leszáll a lováról és a sátorban tartják a szónoklatot.”¹²

Ónodot, az országgyűlés helyét a Sajó folyó nagymértékű áradása miatt szinte egyik irányból sem lehetett megközelíteni, emiatt a rendek csak nehezen gyülekeztek. Addig is amíg mindenki megérkezik a szenátus elkezdte tárgyalni az országgyűlési tárgysorozatot.¹³ Sor

⁷ Emlékirat 1978. 317., 318. old.

⁸ U.o. 385., 386. old.

⁹ Erdély története. Akadémiai Kiadó. Bp. 1988. 694., 695. old.

¹⁰ II. Rákóczi Ferenc meghívója az ónodi országgyűlésre

¹¹ Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. Danta könyvkiadó, Bp. 1934. 230. old.

¹² Emlékirat 1978. 389. old.

¹³ Asztalos Miklós i.m. 231. old.

került a Turóc megyeiek körlevelének a megbeszélésére. A megye ugyanis egy előzetes kifogást terjesztett szélében – hosszában. Noha az ország egyik legkisebb megyéje – a nemesség egyharmada Okolicsányi nevet viseli, a többi pedig rokonságban van velük –, ez a maroknyi nemesség elhatározta, hogy körleveleket ír néhány megyébe. Ezekben kifejtették és egyben eltúlozták a szabadságharc nehézségeit, valamint a hadak és tábornokok kihágásait, s arra buzdították a többi megyét, hogy álljanak melléjük a bajok orvoslásában. A megyék azonban a turóci leveleket Rákóczihoz továbbították, aki elhatározta, hogy a gyűlésen magyarázatot kér a turóciaktól.¹⁴

Az előzetes tárgyalások után érkezett el a nap a szövetségessé rendek gyűlésének a megnyitására. Rákóczi szabadságharcának pártolója és híve Telekessy István egri püspök – az egyetlen a püspöki karból, aki a kurucok oldalán állt – tartott misét. De egyébként is tevékenyen részt vett a gyűlés munkájában, és ő is aláírta a függetlenségi okmányt, aminek később az lett a következménye, hogy a pápa megfosztotta tisztségétől.¹⁵ A Fejedelem atyai jóbarátja volt. A „*derék öregember megőrizte fiatalágában fogant eszméjét, nem ragaszkodott a jézusiták érzelmeihez, és egyáltalán nem szerette az ausztriai uralmat – írja róla Rákóczi –, és minthogy régebben szövődött köztünk ismeretség és személyes barátság, apámnak tekintetem őt, s ő engem viszont fiának.*”¹⁶

A megnyitás és a tárgysorozat előterjesztése után a Fejedelem üdvözölte a rendeket és rátért Turóc megye korábban kibocsátott körleveleinek megtárgyalására: – „*Felszólítottam őket, hogy adják elő szabadon sérelmeiket, és világosítsanak fel, mi célból írták a nevezett leveleket. Rakovszky alispán és Okolicsányi jegyző, a bécsi udvar megbízottjának fia fölálltak és beszéltek, de olyan távol álltak, és akkora volt az összegyűlt tömeg moraja, hogy nem tudtam tisztán megérteni beszédjüket, ezért magam elé hívtam őket, és ők odajöttek.*” A felkelő hadak kellemetlenkedéseit fejtegették, a tisztek kihágásait, az élelmiszerszállítás és az adók terheit, valamint a rézpenz okozta zavart.

Rákóczi válaszában arról szólt, hogy a háborút a bécsi udvar kényszerítette a magyarságra, továbbá amit Turóc előadott az túlzás volt, és egyébként is kevés panaszuk lehet, mert a megye nem a hadak útján fekszik, a teher mindenkinek közös terhe, s a szabadság visszaállításáig folytatni kell a háborút. Turóc kifogása a Fejedelem személye elleni bizalmatlanságból származik, így az összegyűlt rendektől igazságot és elégtételt kért a rágalmazókkal szemben.

„*Bevallom – írja Rákóczi – jóhiszeműen azt hittem, hogy a gyűlés elhatározza ellenük a törvényes eljárást, de amikor beszédemet befejeztem az egész gyűlés hallgatott. Én magam sokáig megőriztem a csendet, de amikor láttam, hogy senkinek sincs kedve beszélni azt mondtam: szomorú nekem látni, hogy haboznak kérésemet így teljesíteni... de a csend még akkor is tovább tartott. Ekkor keserűségtől áthatva felháborodást éreztem és elragadott szívem nem tudta visszafojtani a sértődést.*”¹⁷

„*Ezt érdemltem tőled haza!? bujdosásaim után, életemet, véretem, mindenemet éretted felszenteltem, feleségemet, gyermekemet, szerencsémeket megvettem, mert te tudod Istenem, hogy igaz szívű vagyok és privátumot nem kívánok, ne szenvedd édes hazám rajtam ezen gyalázatot!*”¹⁸

„*Nem maradt más hátra, mint visszaadni kezükbe azt a méltóságot, amellyel engem Szécsényben felruháztak és visszavonulni erdélyi fejedelemségembe. Ezek voltak utolsó szavaim, aztán csakugyan felkeltem, hogy elmenjek. Ekkor Bercsényi fölállt könnyekkel a szemében... és így kiáltott fel: – Hogyan, ti szövetségessé rendek, hát a hálátlanság bűnébe estek a szabadítóval szemben, és inkább távozni engeditek, mintsem hogy igazságot szolgáltatatok neki rágalmazói ellen? Nem, nem, mintsem ez megtörténne, jobb, ha meghalnak a gazemberek! – Erre kardot rántott, és annak lapjával Rakovszky alispán vállára ütött. A Bercsényi mellett ülő Károlyi meg úgy vágta fejbe az alispánt, hogy az rögtön holtan esett össze. A jegyzőt (Okolicsányit) is több ütés sebesítette meg.*”¹⁹

A véres jelenet továbbterjedésének megakadályozására a Fejedelem a mögötte álló tiszteket elküldte, hogy udvari hadai valamiképpen meg ne induljanak a turóci nemesek ellen. A

¹⁴ Emlékirat 1978. 394. old.

¹⁵ Szinyei József. Magyar írók. XIII: Bp. 1908. 1394., 1395. hasáb

¹⁶ Emlékirat 1978. 325. old.

¹⁷ Emlékirat 1978. 395. old.

¹⁸ Asztalos Miklós i.m. 234. old.

¹⁹ Emlékirat 1978. 396. old.

zűrzavar ezzel véget ért, Bercsényi pedig szabályos ítélethozatalt kért Okolicsányi ellen, amit másnapra halasztottak.

Másnap június 9-én kivételes bírósági eljárás következett. Mint tudjuk Rakovszky a kardvágástól azonnal meghalt, a sebesült Okolicsányit kihallgatták, bűnösnek találták és halálra ítélték. Holttestének Rákóczi kegyelmet adott és így eltemették, de Rakovszkyt az ég madarai falták fel. Turóc megye zászlóját a gyűlésben szétszaggatták és pecsétjét összetörték. Ez a szomorú epizód félreérthetetlenül tanulságul szolgál arra nézve, hogy az egység, illetve az egyetértés hiánya miatt mindég nagy árat fizetett a magyarság.

Az országgyűlés ezek után gazdasági kérdéseket tárgyalat. A Rákóczi által veretett rézpenz felettébb elszaporodott és egyúttal elértéktelemedett a hamisítások által. A kereskedők nem akartak ezért a pénzért semmit sem szállítani, ami pedig tragikus lett volna a hadsereg számára. Az ónodi határozat szerint a hamisítások elkerülésére a pénzt felülbélyegezték és a forgalomban nem hagytak meg csak 2 millió forintot. Egyúttal rendezték az adókövetés ügyét. Mivel a pünkösdi napja közbejött, a tárgyalást az ünnepre abbahagyták.²⁰

Az ónodi országgyűlés legnevezetesebb napja a pünkösdi utáni, vagyis a június 13-i, amikor évszázados függőség és megkötöttség után végre kimondták Magyarország függetlenségét. „Már nem emlékszem rá pontosan – írja a Fejedelem Emlékiratában, – én ajánlottam-e vagy Bercsényi, hogy nyilvánítsunk érvénytelennek minden igényt, melyet az Ausztriai Ház a nemzettel szemben fenntart.” Tájékoztatták a résztvevőket a Habsburgok Magyarországgal szemben elkövetett méltatlan eljárásairól, a béketárgyalások eredménytelenségéről. Az előterjesztés után a Fejedelem ismertette, hogy az udvar ki akarta játszani a rendeket, s az Ausztriai Háztól semmi jót nem lehet várni. Rákóczi után Bercsényi állt fel és tüzesen pártolta az előterjesztést a szólásmondássá vált szavakkal „eb ura fakó! Mai napságtól fogva József nem királyunk, abrenunciálván mindenekben ellene. Inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbagyságot viseljünk!”²¹

A lelkesedés után megszövegezték az idevágó törvényeket. Az első cikk kimondja a rendek további szövetségét és az ellene vétők megbüntetését. A második cikk arról szól, hogy miként bánt a Habsburg Ház alattomban áskálódva a magyarsággal, kegyetlenül uralkodva felettünk és igájába hajtva fejünket. Közös akarattal felszabadultnak jelenti ki magát a magyarság. Az ónodi országgyűlés helyreállította a nemzeti királyságot, megvalósította az ország területi egységét, mert az erdélyi követek bejelentették, hogy csatlakoznak a magyar konföderációhoz.

A nevezetes eseményt június 22-én II. Rákóczi Ferenc ékes szónoklattal bezárta. 15 tárgyalási napon 28 törvénycíkket alkottak. Június 28-án és 30-án 12 futár 12 irányba indult el, hogy híru adja a világnak a magyar nemzet függetlenségét. A Rákóczi-felkelés és szabadságharc az ónodi napokban járt a csúcson, innen látott legmesszebbre.²² De itt látszik meg legvilágosabban a magyar nemzet örök tragikuma a Fejedelem megrendítő kifakadásában: „Nem tűröm, nem szenvedem, magammal kopersómba viszem, mert te tudod Istenem, hogy igaz szívű vagyok és privátumot nem kívánok. Ne szenvedd édes hazám rajtam ezt a gyalázatot!”²³ „Jól látom, hogy mindazt a fáradságot, virrasztást, szenvedést, amelyet a háború kezdete óta tűrtem, úgy tekintik, mintha azért viseltem volna el, hogy kincseket gyűjtsék hazám kárára...”

Jó tanulság ez egyrészt az egyén és a nemzet sorsának, boldogulásának együttes felismerésére nézve, illetve az abban tapasztalható hiányosságok következményeire. Másrészt a nemzeti egységet mindenkor folyamatosan fenyegető kísértésére és veszedelmére nézve. Vajha szemléletváltás alkalmával ebből is példát merítene magyarságunk manapság is!

Dr. Ágoston István György

²⁰ Asztalos Miklós i.m. 235., 236. old.

²¹ U.o.

²² Asztalos Miklós i.m. 237. old.

²³ Emlékirat 1979. 285. old.

Petőfi és Jókai Várady Antal esküvőjén

Petőfi Sándor sok fehér folttal tarkított, kérdőjelekkel kísért életútjának egy darabkáját igyekezett befoltozni 1955-ben Hatvany Lajos, Zolnay László közlése nyomán.¹ Közzétette azt az anyakönyvet, amelyet az esztergomi belvárosi plébánián őriznek, s Várady Antal és Ruffy Ida 1846. június 29-én kötött házasságkötésére vonatkozik.² Önmagában ez a két név nem mond számunkra sokat, de más nézőpontba kerül az esemény, ha felfedezzük, hogy az esküvői tanúk Petőfi Sándor és Jókai Mór voltak. A kutatóban rögtön a kérdések sokasága vetődik fel, mivel nemcsak Petőfi és Jókai életének kutatása tartogat mindmáig megoldásra váró feladatokat, de a hozzájuk kapcsolódó személyeké is.

Ki is volt Várady Antal? Ezt megválaszolhatjuk a másik esküvői tanú Jókai Mór szavaival. „... Petőfi azon egyetlen barátja volt, akire soha meg nem haragudott, akivel soha össze nem kócsódott.”³ Megismerkedésük első perceiben a szűrés szemű, szegénység göggyével megáldott sápadt, sovány költő gyanakodva nézte a finoman öltözött „pesti arslánt”. A szabolcsi születésű (Paszab 1819.) Várady sárospataki, eperjesi tanulóévei után 1840-ben jurátusként érkezett törvénygyakorlatra Pestre.⁴ Több egybehangzónak tűnő visszaemlékezés szerint 1843-ban ismerkedett meg Petőfivel, de valós dátumnak 1844. február 8-at kell tekintenünk. A korábbi találkozás csak Jókai fantáziájában létezett, a többiek csak kiszínezték az eseményt.⁵ Az említett 1844-es évben Petőfi Debrecenből jött Pestre, s bekopogtatott Várady Zöldfa utcai (ma: Veres Pálné u. 24.) lakásába, s áprilisig nála lakott. Ekkorra már végigjárta Pest nagy részét, kiadót keresve verseinek. Várady és poéta barátai azt tanácsolták neki, hogy keresse fel Vörösmartyt a „költőpátriárkát”, aki a Nemzeti Kör elnöke volt, Várady pedig e körnek a jegyzője. Addig magasztalták, dicsérték Petőfi verseit, míg végül Várady bejegyezhetette a kör jegyzőkönyvébe a határozatot, arról, hogy támogatják Petőfi verseinek kiadását.⁶ Tudjuk, Petőfi nem volt otthonülő fajta, s rövidesen ismét országjárásra szánta el magát. A vándorút után először Vahot Imrénél, később Vachot Sándornál lakott.

Várady Antallal 1845. október 1-től béreltek közös szobát a Hatvany utcában (ma: Kossuth Lajos u. 10.). Együttlétük most hosszabb életű volt, sőt március 10-től egy időre Tompa Mihály is hozzájuk költözött, s a többi költőtársal megalakították a Tízek Társaságát. Közben Petőfinek feltűnt, hogy Várady gyakran nem tartózkodik otthon. Heves vérmérsékletével kérdőre is vonta. „Hol jársz te? Én azt hiszem, hogy olyan barátok között, mint mi vagyunk nem lehet titok, ha van, elválnék egymástól.”⁷ Várady érezte, hogy Petőfi nem tréfál, s kénytelen volt bevallani, hogy megismerkedett egy előkelő művelt lánnyal, Ruffy Idával, aki ekkor Esztergomban élt édesanyjával.⁸

Vajon a fiatal pesti ügyvéd is valamelyik megyebálon ismerkedett meg jövőendő menyasszonyával, mint Petőfi Szendrei Júliával? A válasz sokkal prózaibb: az 1845-től önálló ügyvédi irodát működtető Váradyt kérte fel a Ruffy család képviselőjének egy haszonbérleti perben.⁹ A családdal való rendszeres találkozás alkalmat adott arra is, hogy Várady megismerje Idát, s megszeresse a kedves lányt.

Petőfi látatlanul is megkedvelte Idát, s a Szerelem gyöngyei egy példányát Várady Antalnak ajándékozta, egy másik példányt a következő dedikációval Idának. „Ruffy Ida kisasszonynak – ismeretlen tisztelője – Petőfi.”¹⁰

¹ Hatvany Lajos: Így élt Petőfi III. Bp. 1955. 215. old.

² Az esztergomi belvárosi plébánia anyakönyve. 1846.

³ Hatvany i. m. III. 352. old.

⁴ Baróti Lajos: A költő barátja, Vasárnapi Újság Bp. 1885. december 20.

⁵ Baróti Lajos és Jókai szerint Fekete Lajos lakásán ismerkedett meg Petőfi Váradyval, 1843. VII. 22-én, versválogatás közben. Hatvany ezt kétségbe vonja, mivel Fekete 1844 novemberéig Pozsonyban tartózkodott.

⁶ Hatvany i. m. II. 301. old.

⁷ Baróti Lajos: A költő barátja, Vasárnapi Újság Bp. 1885. december 25.

⁸ Esztergom szabad királyi város adóösszeírása 1845/46. Komárom-Esztergom Megyei Levéltár

⁹ Esztergom vármegye törvényszékének iratai 4/1845.

¹⁰ Hatvany i. m. III. 186. old.

Várady Antal
(Simonyi Antal festménye, 1853.
Gáthy Barnabás tulajdona)

Váradyne Ruffy Ida és Gizella lánya
(Simonyi Antal festménye, 1853.)

1846. május 22-én Dömsödről írt verses levelében (Levél Várady Antalhoz) a következőképpen inti Váradyt:

„...S azt gondold tán: annyi a barátom,
Mint fenn az égen a csillag? ha egy
Lehull közülök, észre sem veszem?
Hiszen tudod jól: mily kis számotok van
Nektek, kik engem őszintén szerettek,
Kik föntartjátok szívem melegét.

Mért e kis számot megfogyasztani? –
És Ida, Ida e kedves leány,
Ha téged elveszt, ő mivé lesz? ő
Kinek kívülled nincsen senkije.
Te vagy világa... Lennél oly kegyetlen,
Reászakadni hagynád a világot?”¹¹

Ennyi baráti szeretet után érthető, hogy Várady Antal Petőfit és Jókait kérte meg, hogy esküvőjén vállalják el a násztanúságot. Akkor még nem sejtették, hogy milyen bajok leselkednek rájuk az érseki székhelyen, Esztergomban. Az előállt helyzet valóban romantikus regénybe illő, s később Jókai a Tengerszemű hölgyben meg is írta, Menyasszonyrablás Esztergomban címmel. Mi is történt valójában?

A Ruffy család tagjai, köztük Ida édesapja, Ruffy András is, régi nemesi katolikus ősök leszármazottai voltak. A Komárom vármegyei Koltán és a Bars vármegyei Fajkúrtön voltak birtokaik, hivatali tisztségeik az alispáni hivatalig terjedtek.¹² Ida édesanyjának, Foglár Máriának ősei szintén katolikus nemesek voltak. Templomépítők, egri és esztergomi kanonokok, püspökök fordultak elő családjukban. Birtokuk a Hont vármegyei Tésán volt. A hivatali ranglétrán a főszolgabírótól a királyi tanácsosig minden tisztséget betöltöttek.¹³ Ezzel szemben a kisénesi jurátus Várady és Jókai református, Petőfi pedig evangélikus vallású. Gondolhatjuk mennyire voltak szívesen látott vendégek a lányos háznál. Nem kizárt, hogy

¹¹ A verses levél csak 1870-ben került elő. Ekkor küldel Jókainak Futó Ferenc Esztergomból, aki a Hon-ban és a Fővárosi Lapokban közölte a verset. Jókai kiegészítéséből tudjuk, hogy Várady a verset Kazinczy Gábornak adta, s tőle került valamilyen módon Futó Ferenchez. Az 1852-ben Tatán született Futó Ferenc a beküldés időpontjában az esztergomi bencés gimnázium tanulója volt, s egyben az önképzőkör legaktívabb tagja.

¹² Bars vármegye monográfiája. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. 1905.

¹³ Hont vármegye monográfiája. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. 1906.

mielőtt a három jóbarát leutazott Esztergomba elképzelte a fogadtatást, amiben részük lesz, s leányrablás gondolata is felmerült. Miután kellő erőt és bátorságot gyűjtöttek, rendben elindultak. Nem kellett leányt rabolni, de azért nem ment minden egyszerűen. S, hogy mi történt valójában azt Jókai örökítette meg számunkra édesanyjához írt levelében:¹⁴

„Kedves anyám.

Pest, 1846. Jun. 24.

Hétfőn már ott várt a gőzösnél Sándor barátunk, kivel is mi másnap megkezdtük násznapjaink bajoskodásainkat, lévén ezerféle bajunk Esztergom minden rendű és rangu papjaival és plébánosaival a vicariustól kezdve a kuktáig. Várady barátunk mint nyakas kálomista nem adott reversalist, a tisztelendő atyák pedig nem adtak dispensatiót, minek az lett a következése, hogy már most végig kell várnunk a háromszori hirdetést, mi legközelebbi Hétfőn, mint ünnepnapon, fog befejeződni.”

Mi lehetett az az ezerféle baj, amelyben részük volt? Elmentek Kollár Istvánhoz a belvárosi templom plébánosához, aki közölte, hogy háromszori kihirdetés nélkül nem adhatja össze a jegyeseket. Ez alól felmentést csak az Érseki Helynöki Hivatal adhatott. Nyakukba vették hát a várost és elzarándokoltak Kuntz József vikáriushoz és Mészáros Imréhez, a helynöki hivatal jegyzőjéhez.¹⁵ Köztük zajlottak le azután azok a nevezetes jelenetek, amelyről Jókai megemlékezett. S miután a nyakas Várady nem adott reverzálist (kötelezvényt gyermekei jövőre katolikus vallásáról), Kuntz József sem állította ki a felmentést a háromszori kihirdetés alól. Így az esküvő elmarad.

S mi történt ezután? Ezt is Jókaitól sikerült megtudnunk.

„ – A nem sikerült esküvő után kocsira ültünk s neki indultunk az utazásnak; – elmentünk Hont vármegyébe Tésára, hol is páratlan szívességű házi gazdánk az ottani földes úr Boronkay Lajos Szombatig nem eresztett el bennünket, az alatt meghordozott bennünket a környéken, többek között Szalatnyán is, az őszre pedig meghítt a Szitnyára (egy Selmecz melletti magos hegy) egy általa rendezendő mulatságra. Ha haza kerülök sokat tudok majd e kalandunkról beszélni. Azután lejöttünk Pestre. Ugyan szépen jártam, sem Vahót Imre sem Schedel nincsenek Pesten, Vasárnapra jönnek meg; megjártam volna, ha rájuk támaszkodom.”¹⁶

Mint olvashattuk a hoppon maradt vőlegényt és a két tanút a Foglár család közeli rokona (valószínű Ida nagybátyja), Boronkay Lajos karolta fel. Ő az új reformnemzedék haladó szellemű gondolkodója volt, 1848-ban több vármegye kormánybiztosa. E mellett a Boronkay családnak irodalmi kapcsolódásai is voltak. Boronkay Róza Kazinczy Gábor édesanyja. Nem csoda hát, hogy házánál szívesen látott vendégek voltak Petőfiék.¹⁷

Miután meg kellett várni a háromszori templomi kihirdetést az esküvőre csak június 29-én került sor. Ekkor már nem jöttek hiába, s talán a jegyespárt az is vigasztalta, hogy ezen a hétfői napon igazi ünnep volt, Péter–Pál, egyben a templom búcsúja. A halpiacon (a templom előtt) halárusok, színes sátrak, nyüzsgő, zsigongó nép sokasága között vonulhattak az oltár elé.¹⁸ Kollár István plébános végre bejegyezhetette az esküvőt az anyakönyvbe. Dicséretére válik, volt annyi előrelátása, hogy Petőfivel és Jókaival saját kezűleg iratta alá e fontos okmányt, amely a következőket tartalmazza.

A házasságra összeadottak
vezeték és keresztnéve,
hitvallása, életneme, születés és
lakhelye:

Ns. Várady Antal helvét vallású,
köz- és váltó ügyvéd, paszabi
(Szabolcs vm.) születési, pesti lakos.
Ruffy Ida k. a. r. katolikus,
fajkürthi születés, itteni lakos.

A tanúk vezeték és keresztnéve,
életneme:

Petőfi Sándor költő, pesti lakos
és ásvai Jókai Móric pesti lakos.

¹⁴ Jókai Mór összes művei levelezés I. Bp. 1971.

¹⁵ Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. Esztergom. 1900.

¹⁶ Jókai i.m.

¹⁷ Gyürky Antal: 54 év Hont vármegye történetéből, 1820–1874. Vác, 1875–1883.

¹⁸ Pifkó Péter: Esztergomi utcák 1700–1990. Esztergom, 1990.

Az összeadó egyházi személy:

Kölcsönös megegyezéseket a házasságra kijelentették előttem, Kollár István plébános előtt a plébánia lakban

Felmentés, elbocsátás:

Vőlegény felmentve és elbocsátva. Menyasszony hirdetve.¹⁹

S hogy a lányos háznál a Buda utcán (ma: Kossuth L. u. 21.) tartottak e lakodalmat, vagy esetleg a szomszédos Magyar Király vendégfogadóban, vagy a (szomszédos) szemközti Fehér Bányában ültek le vacsorára, s néhány pohár borra, arról semmilyen krónikás nem tudósít.²⁰ Színhagyományból tudjuk, hogy ezen a lakodalmon ismerte meg Petőfi Pathó Pál szőgyéni jegyzőt, a „magyar nemes” jellegzetes figuráját.²¹

Várady Antal és Ruffy Ida Pestre költöztek, s Ida 1858-ban bekövetkezett haláláig boldogan éltek. Gyermekük: Ida, Béla, Bálint, Gizella. Az ő leszármazottai a máig Budapesten élő Gáthy család. Ők mindmáig híven őrzik családi hagyományaikat, írásos visszaemlékezéseiket, s azokat a festményeket, amelyeket közzéteszünk.²²

Pifkó Péter

¹⁹ Az esztergomi belvárosi plébánia házassági anyakönyve 1846. június 29.

²⁰ Pifkó Péter i.m.

²¹ Pathó Pálról megjelent tanulmányok: *Zolnay László. Esztergom Évlapjai, 1960.; Vércse Miklós. Párkány és Vidéke 1993. Pifkó Péter: Esztergom és Vidéke. 1996.*

²² Ezúton mondunk köszönetet Gáthy Barnabásnak, aki Gáthy Zoltán mérnök feljegyzéseit és a képeket rendelkezésünkre bocsátotta.

Kétszáz esztendeje született gróf Károlyi István

1. Újpest Alapítólevele, 1840. április 5-én kelt. A Károlyi-családon belüli megegyezés után gróf Károlyi István a tulajdonában lévő területről így rendelkezett az alapítólevelében: „...nevezett Uradalomhoz tartozó Káposztás–Megyeri pusztámon felállítandó, s Új–Megyer nevet viselendő gyarmaton megtelepedni kívánó lakosok részére következő örökös, magamat, és maradékaimat kötelező szerződést adtam légyen ki...¹ Az alapítólevél négy részből állt. Az első részben kitért az alapító arra a kérdésre, mit kaptak a megtelepedők. Így természetesen és elsősorban házhelyet. A már házzal bíró lakosok pedig „mindenféle gyárokat szabadon állíthatnak, és akár minémű kézi mesterséget vagy kereskedést a hazai törvények korlátai közt szabadon folytathatnak...² Továbbá a Duna partján „...az Uraság által kimutatandó helyen való kikötő minden lakós által szabadon és közösen használtatik...³ A szabad migráció lehetőségének biztosítása így történt: „Minden házzal bíró lakós a ki osztott ház helyen tett épületeket, és javításokat akárkinek szabadon eladhatja...⁴ Az önrendelkezés, az önkormányzat legelső meghatározása így szólt: „Minden házzal bíró lakós alább leírt módon a község igazgatásában befoly.” Valamint „Jussa vagyom a Községnek maguk részére...a hazai törvényekkel nem ellenkező rendszabályokat (statutum) az Uraság helyben hagyása hozzá járultával alkotni...⁵ A második részben azt írták elő, hogy mire köteleztek minden megtelepedőt. Ebben a házhely, a ház kiszabott mód szerinti tulajdonlását fogalmazták meg. Itt tértek ki a különböző jussokért való fizetés kérdésére. Ilyenek voltak a: büntetés, cautio, esztendei adó stb. Az építési előírások legfontosabb meghatározása ez volt: „...oda semmi nemű dísztelen, és a jó ízléssel ellenkező épületek ne tétessenek...⁶ Az iparúzéssel kapcsolatos szabály kimondta: „Hogy a gyárok, mesterségek, és kereskedés minél előbb virágozhassanak, a megtelepedni kívánóknak előre alá kell magokat vetni azon szabálynak (statutum) mellyeknél fogva magok között sem czeheket formálni, sem az ipart megszorító kirekesztő kiváltságos leveleket (exclusivum privilegium) szerezni nem fognak;”⁷ A meghatározott minimális méretű házhelyeket apróbb darabokra szaggatni „tilalmas” volt. A minimum egész számú többszöröse megfelelő bejelentés után lehet csak tulajdon. Szigorú előírások előzték meg a visszaéléseket is. Ezt a fejezetet a közösségi életre vonatkozó szabályok zárták be: „Köteleztetik a Község az Uraságtól Templomra, Oskolára, és Község házára ingyen nyert házhelyen egy esztendő alatt az építéshez fogni, – ezen házhelyek más célra leendő fordítása egy általjában tiltatik.⁸ Természetes, hogy az alapító képviselőiségét is el kellett ismerniük. A szabályokat szavazati többséggel, gróf Károlyi István által történt „helyben hagyással” alkothatták meg, amelyeket elfogadni és alkalmazni minden gyarmati lakos köteles volt. Alapítólevelünk harmadik része igazgatási előírásokat tartalmazott a közjó előmozdítása érdekében. Pontos leírást találtam az évenkénti köztgyűlésről, a szavazati jogról, a három évenkénti szavazásról, a betöltendő községi funkciókról, a vagyonkezelés módjáról, az árvákról való gondviselésről, a számadások vizsgálatáról, a község szolgálainak felfogadásáról és elbocsátásáról, a községi bíraskodásról és a fenytésekről, a pártfogásokról és a lakosok oltalmazásáról. Az előljárók

¹ Újpest Alapítólevele 1. fol. (Lelőhely: Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény Bp. IV. István tér 5.)

² Újpest Alapítólevele 1. fol.

³ Újpest Alapítólevele 1. fol.

⁴ Újpest Alapítólevele 1. fol.

⁵ Újpest Alapítólevele 1. fol.

⁶ Újpest Alapítólevele 3. fol.

⁷ Újpest Alapítólevele 3. fol.

⁸ Újpest Alapítólevele 4. fol.

választása a fentiekkel megegyezően „...minden hit, vallás, és nemzet különbsége nélkül.”⁹ történt. A szerződés két egyenlő példányban elkészült, egyik a levéltárba, másik a Károlyi nemzetséghez került. A Károlyi Levéltár 1827 utáni anyagai elvesztek, vagy valahol lappanganak.

Emeljük ki az Alapítólevél két legfontosabb elemét: az *iparszabadságot* és a *vallásszabadságot*. Az iparszabadság kérdése a legmeghatározóbb a fejlődés szempontjából. A továbbiakban döntő tényezőként hatott a község, majd város, a későbbi kerület, a főváros és az egész ország érdekében, valamennyiünk javára.

2. A Borovszky Samu által írott nagy összefoglaló munkában a szerző egy korábbi, 1715 és 1720 közötti összeírásra hivatkozott, amikor megállapította, hogy „A vármegye területén szoros értelemben vett kereskedőt, vagy mesterembert csak keveset találunk.” Továbbá az „1720-iki összeírás összesítő táblázata szerint volt a vármegye területén: egy ács, egy borbély, egy fazekas, két kovács, egy kőműves, egy lakatos, négy szabó, öt varga, két kereskedő, öt más foglalkozású, vagyis mindössze 31.”¹⁰ Majd egy alig hatvan évvel későbbi összeírásra utalt és Karlovsky Endrére hivatkozott: „Asztalost nem említ a jelentés, se bognárt, se kerékgyártót, se puskaagykészítőt.”¹¹ Valamit javult a helyzet a vármegyében, de nem sokat. Az összeírás ötvenkilenc szabadalmazott czéhet sorolt fel.

Az 1815. évi kisgyűlés a helytartótanács azon rendeletével foglalkozott, mely szerint a mesterlegények a szépírást s rajzolást tanító iskolák látogatására szorítottassanak.¹²

Újpest mai területén 1831-ben – Ugró szerint – csak három épület volt. Az erdészlak, a csőszház és a megyeri csárda, amely felújítva ma is létezik. Ezt az adatot vették át a többi művek írói is szépen sorban. „... gróf Károlyi István hasította ki a közigazgatásilag Rákospalotához tartozó pusztájából azt a területet, – a káposztásmegyeri pusztát – ahol Újpest alapítói megtelepdtek.”¹³ Ismétlődő helységnév a Megyer.

1832-ben Mildenberger Márton volt az első telepes. Ekkor kapott engedélyt a házépítésre. Őt követték a további telepesek. A szőlőtelepítők mellé csakhamar iparosok és kereskedők is költöztek, mivel az Alapítólevél a céheket kitiltotta, ezzel pedig szabad ipart és kereskedelmet biztosított. A település neve: Új-Megyer volt.

1836-ban keletkezett Neuschloss Bernhard épületfa vállalta, amelyet 1852-ben a közben Pestre költözött Ehrenwald Lipót vett át.

1840-ben már huszonnyolc házhelyen, huszonnégy házban 106 lakos élt. Még ebben az évben Burg Károly uradalmi inspektor, vagyis a Károlyi uradalom intézője összehívta a lakosokat. Az erről készült jegyzőkönyv szerint megvitatták az alapítólevél pontjait. Az első megválasztott főbíró Löwy Izsák volt.¹⁴ Az ő gyermekei Löwy Dávid és fia furnéros-cég, valamint Löwy Ármin és fiai fűszeresbolt a legelső újpesti vállalkozások voltak.

Csak évtizedek múlva megvalósuló törvények magvát találjuk meg ezekben az iratokban. Feltételezem, hogy ennek köszönhető az újpesti hatalmas gazdasági fejlettség. Még most is a legtöbbet termelő kerülete a fővárosnak. A többi helységekből ugyanis egészen 1872-ig – az I. ipartörvény megjelenéséig – stagnált vagy nem volt intenzív a fejlődés a megkötések miatt. 1872-ben az említett ipartörvény szüntette meg a céheket, amelyek ipartestületekké alakultak át. Az 1884-es II. ipartörvény tette kötelezővé minden községnek szakmai, azaz tanonciskolák állítását. Ilyen iskolát Újpesten a község vezetői már több évvel a törvényt megelőzőleg működtettek.

⁹ Újpest Alapítólevele 5. fol.

¹⁰ Borovszky Samu (szerk.): Magyarország Vármegyéi és Városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye. Budapest. (é.n.) Országos Monográfia Társaság. I. köt. 321. old.

¹¹ Borovszky (szerk.) ...Magyarország Vármegyéi... i.m. köt. 322. old.

¹² Borovszky (szerk.) ...Magyarország Vármegyéi... i.m. II. köt. 221. old. (Hivatkozás: Vm. Lt. 1124. sz.)

¹³ Újpest. (Monográfia) Budapest, 1968. Kézirat gyanánt. Felelős kiadó: Lajtai Endre. Készült: A Chinoin Gyógyszer és Vegyszeti Termékek Gyára Sokszorosító üzemében. 68/929. 2. old.

¹⁴ Még hosszú éveken át a választást cenzushoz, azaz vagyoni és műveltségi szint eléréséhez kötötték, mint az országgyűlési választásoknál. „Formailag megvolt a parlamentális rendszer, de a képviselők megválasztásában csak a lakosság 6 %-a vehetett részt.” In: Merényi László: Boldog békeidők...Magyarország 1900-1914. Magyar história. Gondolat, 1978. 37. old.

1841. január 17-én a közgyűlésen hangzott el először az Újpest név. Önálló kisközséggé vált a „gyarmat”. 1844 óta szerepelt az Újpest név közokiratokban. A lakosság nagyobb része idegen nyelvű és nemzetiségű volt. 1848. január 21-i testületi jegyzőkönyvben már csak Újpest szerepelt.

Amikor a Károlyi család okleveleit tanulmányozzuk, nem mulaszthatjuk el azt a 30–40 év különbséget kiemelni, amellyel Újpest az akkori településeket – az alapítólevélben megfogalmazott és a gyakorlatba bevezetett elvek alapján – megelőzte.

Az „Újpest” elnevezés későbbi, mint az a koncepció is, amelynek fejlődését köszönhet.

Fericsán Kálmán

Emlékezés Diószegi Vilmosra

1992-től kezdve, amikor megtartották az első nemzetközi konferenciát a szibériai sámánizmusról a távoli Jakutsz városában, és amikortól szabadon lehetett kutatni terepen is ezt a témát, rendszeresen visszajártam Szibériába, hogy filmet készítsék az újjáéledő sámánizmusról. Minden évben azóta hosszabb–rövidebb időt töltöttem azokon a helyeken, ahol tanítómesterem, Diószegi Vilmos (1923–1972) is megfordult. Így gyűjtöttem a Bajkál környékén élő burjátok körében és jártam Tuvában is mindkét helyen kétszer.

Diószegi Vilmos a szibériai sámánizmus nemzetközi híru kutatója 1923. május 23-án született, így éppen ez évben lenne 75 éves, sajnos már negyedszázada halott. Ha élne bizonyára nagy örömmel és figyelemmel szemlélne az általa szeretve tisztelt szibériai kis népek körében a sámánizmus reneszánszát. Mert lényegében erről van szó, hiszen a szovjet kommunizmus összeomlása után szinte egyik hónapról a másikra megindult a szibériai nemzetiségek körében az etnikus öntudat feléledése. Ebben az új tudatosságban, az öntudatra ébredésben a legtöbb helyen központi szerep jutott a sámánizmussal.

A munkatáborokat megjárt öreg sámánok egyszeriben az etnikus kultúra megmentői, a nemzeti folklór őrzői lettek. A korábban szinte csak titokban végzett kutatások az elmúlt években felértékelődtek és többen a legnevesebb kutatók közül jó érzéssel emlékeztek Diószegire, aki az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején milyen nagyjelentőségű kutatómunkát végzett és aki biztatta a szibériai kutatókat, hogy bátran foglalkozzanak a saját népeik kultúrájával, kitüntetetten a sámánizmussal.

Az elmúlt években sikerült találkoznom és megörökítenem több orosz kutató visszaemlékezését Diószegire, köztük többen vele együtt dolgoztak, segítette neki (mint tolmácsok, vagy mint helyi szakértők). Apró részletek ezek a nagy tudós portréjához, a róla kialakítandó emberi és tudósi arcképhez. Ezeket a megnyilatkozásokat gyűjtöttük össze ebben a rövid írásban.¹

N. O. Saraksinova, a burját sámánizmus és mitológia neves kutatója így emlékezett a magyar kutatóval való találkozásra:

„Diószegi Vilmos nagyon komoly kutató volt, tele kíváncsisággal. Igyekezett minden percet kihasználni, hogy dolgozhasson. Engem kértek fel, hogy legyek segítségére a sámánokra vonatkozó adatok összegyűjtésében. Az illetékes burját szervek megbízásából gyűjtőútra mentem vele és nagyon elégedett voltam az anyaggal. Bejártuk szinte az egész burját földet, elmentünk minden olyan helyre, ahol adatközlőt reméltünk, olyan embert, aki jártas a burját sámánizmusban. Megismerttem Diószegit a sámánokkal, meg a helybeli lakosokkal is. Tanulmányozhatta a burját nép életmódját, táplálkozását, viseletét, a különféle népi játékokat, sőt ő maga is bekapcsolódott a játékba. Aztán megmutatta a burjátoknak, hogyan járják a magyarok a csárdást. Ilyen kedves emlékek maradtak meg bennem. Nagyon munkabíró, nagyon közlékeny ember volt, azonnal megtalálta az emberekkel a közös hangot min-

¹ A riportok eredetije látható a Diószegiről szóló portréfilmben *A Sámán kutató* c. televíziós filmben – Magyar Televízió; Rendezte: *Hoppál Mihály* 1997. – 48 perc. (Az orosz szövegeket fordította *Kovács Zoltán*.)

Barij sámán, hétköznapi viseletben, Diószegi Vilmostal (1960)

denkivel. Meg tudta szólaltatni a sámánokat, akik minden félelem nélkül mondták el neki szövegeiket.

Diószegi mindezt magnetofonra vette, s mert burját nyelven nem értett, én jegyeztem minden szöveget, és amikor véget ért a gyűjtőút, elkészítettem neki a fordításokat, átadtam neki, hogy hasznosíthassa az újtjelentésében, majd pedig a publikációiban. Két alkalommal jött el burját földre, másodszor is én kísértem el a gyűjtőútra. Akkor még mélyebbre akart lehatolni a sámántudat mélyébe, még jobban meg akarta ismerni a sámánok ideológiáját, világképét és pszichológiáját, vagyis lelki világát.

Nagyon érdekes volt például a találkozása Hanhajevvel, az öreg sámánnal. Az öreg sámán kitűnő ismerője volt a burját hagyományoknak, és tudott kamlálni,² meg értett a gyógyításhoz is. Például mesélt egy asszonyról, akinek hosszú időn át nem volt gyereke. Elment hozzá, ráolvasásokkal kezelte, s az asszony hamarosan teherbe esett, gyereket szült. Kérdezte az öreget, sámánösktől örökölte-e tudását. Azt mondta, nem származik sámánok nemzetségéből, de anyai ágon rokonai éltek vagy két kilométernyi távolságra, ezeknek a rokonoknak voltak sámánöseik, így az öreg unokatestvéri ágon örökölte a tudását...

Diószegi megkérte az öreg sámánt arra is, hogy készítsen neki egy olyan pálcát, aminek lőfeje van és a sámán lovát jelképezi. Az öreg külön ezért elment az erdőbe, kiválasztotta a megfelelő fát, megfaragta és Diószeginek ajándékozta. Nagyon nagy tekintélye volt az öreg sámánnak, tisztelte mindenki, aki ismerte.

Más vidéken is készítettünk felvételeket. Jártunk azon a vidéken is, amelyet később elárasztottak a Bratszki tenger vizével, meg jártunk azon a vidéken, ahol egy évszázada Hangalov gyűjtött. Diószegi megismerkedett Hangalov lányával, aki megmutatta nekünk apja irattárát, tele roppant érdekes adatokkal. Nekem a nemzetségfa volt érdekes, mert Hangalov apai és anyai ágon is sámán nemzetségből származott. Mindezek az anyagok, amiket ott kimásoltam, otthon vannak nálam, meg azok is, amelyeket Diószegivel együtt jegyeztünk le. Senkinek nem adtam tovább, de magamnak még nem volt időm feldolgozni.

² Kamlálni = Az altáji törökség körében használt *kam* = sámán szóból oroszosított igealak, a sámán rituális tevékenysége.

Másutt, ahol jártunk, nem mondhatnám, hogy igazi sámánokkal találkoztunk, de voltak közöttünk szép számmal öregek, akik sok ráolvasást tudtak. Sokat összegyűjtöttünk: esőhívó ráolvasásokat, olyanokat, amelyektől a fű nő a legelőn, az állat egészséges marad. De azután elérkeztünk egy olyan vidékre Burjátában, ahol már igazi sámánokkal találkoztunk.

Volt ott egy sámán, meg több férfi, akik egész sámánrepertoárjukat hagyták lejegyezni. Mindez magnón van. Diószegi pedig közben állandóan fényképezett. Ezeknek a képeknek egy részét közölte a szibériai sámánokról írott könyvében."

Miderma, egy akkor még fiatal történésznő 1996-ban így emlékezett az 1958-as találkozására:

„Akkor egy nagyon távoli vidéken voltunk, repülőgépen mentünk oda. Mostanában hajó jár oda. Egy napin hívtak bennünket a járási pártbizottságra s azt mondták, van itt egy külföldi tudós, megparancsolták, hogy foglalkozzam vele. Összeismertettek bennünket egy faluban, Íj a neve, akkor itt dolgozott. Ott talált sámánokat, de nem volt tolmácsa.

A sámánok visszaemlékezéseit írta le papírra, meg rajzolt sokat. Akkor ő abban a faluban, a todzsai járásban, akkoriban nagyon rossz volt minden. Nem volt semmi, az élet a régi módon zajlott. Sok gond volt az étkezésével: nem volt semmi olyan hely, étterem vagy mi, ahol étkezhetett volna. Nem volt semmiféle étkezési lehetőség, evett, amit talált.

Rettenetesen sokat dolgozott. Éjt nappallá téve, az éjszaka kellős közepén is. Még enni sem ért rá. Nem tudom, annyit dolgozni bizonyára nagyon nehéz. Ez rövidíti meg az életet. Igen, dolgozott, állandóan érdeklődött, kérdezősködött, igaz, nagyon jól beszélt oroszul. Ha oroszokkal beszélt, nem kellettem, de ha a tuvaiakkal, akkor én fordítottam. Később már egészen jól értette a mi nyelvünket is, a számokat már tudta. Ott mi találtunk nagyon jó sámánokat, fényképezte őket s ezek a sámánok sokat beszéltek neki, az egyik azt mondta, hogy volt egy nagyon erős sámán asszony, és meg is akarta mutatni, hol van eltemetve, mert régen magasra temették, egy állványra az igazi sámánokat.

Azután elmondták, hogy milyen öltözetet viselt a sámán, minden részletét, Diószegi meg mindent leírt, mindent lerajzolt. Ezen a kis falun kívül másutt nem voltunk, ott ragadtunk hosszabb időre, mert nagyon rossz volt az időjárás – hidegek jártak, havazott, ez úgy augusztus 10-e tájt lehetett, augusztus 14-én visszajöttünk ide.

Akkor a sámánkodás be volt tiltva, irtották a sámánokat, mind elpusztították, börtönbe csukták. Nehéz idők voltak akkor, nem voltak jogaik. Még a sámánok rokonait is üldözték! Azután mégis csak rendbe jöttek a dolgok, elindulhatott a nyugati vidékekre, az volt a célja, hogy eljusson a Baj-tajgai járásba. Repülőgéppel akart menni. Beültették egy szürke Volgába s reggel elindultunk, akkoriban nem volt ilyen út, nem volt aszfalt, később kezdték építeni.

Ott egy jó sámánasszonyt találtunk. Szép tiszta jurtában lakott, sámánolt és összeesett". (Ezt filmre vették és lefényképezte Diószegi, ahogy azt a „Sámánok nyomában Szibéria földjén” című művében leírta és a fotó is megjelent!)

Mongus B. Kenin-Lopszan, ma a tuvai sámánizmus világhírű kutatója, hazájában pedig a leghíresebb költő-író, a nemzeti hagyományok ápolója. Ő alapította a *Düngür* (sámándob) nevű szövetséget, amely a tuvai sámánok egyesülete. Így emlékezett:

„Egyszer azután mondják, jött egy külföldi tudós, egy magyar kutató, orientalista és néprajzkutató, Diószegi Vilmos. Ott szállt meg, ahol a Tuvai Történelmi, Nyelvi és Irodalomtudományi Kutatóintézet van. Egy olyan tuvait választott munkatársául, aki nagyon jó ismerte az anyanyelvét és egyben jól beszélt oroszul, noha ő maga is nagyszerűen beszélt oroszul. Bejárta az egész környéket, megfordult távolabbi járásokban, eljött hozzánk a múzeumba, megismerkedtem vele, s kérdezte, vannak-e a múzeumban sámánokra vonatkozó tárgyak, emlékek. Mondtam, hogy vannak. – S megmutatja? – Egyelőre nem mutatjuk, egyetlen egy sámán öltözetet mutattunk meg neki. Kérdezi, hol van a gyűjtemény? Mondtam, hogy ott, ahol a múzeum fő raktára van. Nagyon szerette volna megnézni a sámán kellékeket. Azt feleli, ez a kiküldetésének fő célja, neki a fő kutatási területe. Akkor megmutatták neki a sámánok kellékeit, holmijait, amelyeket a múzeum nem egy éve, hanem sok-sok éve őrzött már. Megnézte. Nem szólt egy szót sem. Másnap eljött, megint megnézte, dolgozott mellettük, egytől-egyig megnézte valamennyi holmit, amelyek bőrből, fából, fémből voltak készítve. Megnézte... azután azt mondta: Miért nem mutatják meg a népnek kincseiket? – Hogy-hogy

kincseket? A sámánok holmijai, mint kincsek? Ő meg azt feleli: Ezek a maguk nemzeti kincsei, világméretben is felbecsülhetetlen értékű kultúra. Meg kell mutatni!”

Jurij Seikin, etnomuzikológussal 1992-ben Jakutzskban készítettünk interjút:

„Diószegi Vilmostal akkor ismerkedtem meg, amikor az evenki sámán eszközökről írott cikkét olvastam, amelyben nagyon érdekes összehasonlításokat tesz az evenki és burját sámánizmusról. Később elolvastam a nanaj sámánokról írott cikkét, amelyben a sámándaikat elemzi roppant érdekesen. Amikor pedig az Altajban dolgoztam, ott megismerkedtem egy kitűnő kutatóval, Szatljajevvel, aki együtt dolgozott Diószegivel.

Szatljajev, aki maga kumandin, még Potapovnak a híres pétérvári sámánkutatónak a tanítványa volt, elkísérte Diószegit a gyűjtőútjaira. Szatljajev elbeszéléseiből kitűnt, hogy Diószegi roppant érdekes hangfelvételeket készített a gyűjtőúton. Ezek a felvételek egy olyan időszakból maradtak fenn, amikor az altaji sámánizmus zenei anyagával még senki sem foglalkozott. Diószegi készített elsőnek ilyen átfogó gyűjtést, s én, mint népzenekutató, egészen fellelkesültem ezektől a felvételektől. Gyűjtöttem azóta is az Altajban, főleg a kumandinok között, s végighallgatva Diószegi hangfelvételeit, most már van lehetőségem, hogy az akkori sámánok énekes teljesítményét összehasonlítsam a mai előadókéval. Hiszen Diószegi gyűjtései idején (ez 1964-ben volt – H. M.) a sámán gyakorlat csak bujkálva, titokban élhetett, minden módon takargatni kellett a hivatalos szervek elől. Nyíltan nem gyakorolhatták ezt a tevékenységet, mert politikai megtorlás várt rájuk.

Mégis egészen más volt a helyzet, ha külföldi jött, még olyan „saját” külföldi is, mint az önök hazájából egy szocialista országból. „Szent tehén” lett Diószegiből, akinek minden meg volt engedve, s ha egyszer a sámánok érdeklík őt, hadd foglalkozzék velük, nem tiltották neki. Ha Szatljajev önállóan akart volna ilyen munkába fogni, nagyon nehéz dolga lett volna, de mert külföldit kísért, ő is szabadon gyűjthetett sámánanyagot. S hozzáteszem, Diószegi munkamódszere nagyon hatott rá, tükröződik a munkáin is. Meglátszik ez azokon a szövegeken, amelyeket Diószegivel együtt jegyzett le.

Diószegi gyűjtőúton, Rincsen mongol folklórkutatóval.

Úgy gondolom tehát, ha egyszer lehetőség nyílik rá, hogy Szatlajev ellátogasson Magyarországra, meg tudja osztani a magyar kutatókkal ennek a közös munkának az eredményeit. Annál is érdekesebbek ezek, mert Szatlajev hivatalosan, a nyilvánosság előtt a pártszervezetek történetével foglalkozott, a nagyszerű néprajzkutató, de később megírt egy kitűnő monográfiát a kumandinokról, és nagyon büszke erre a munkájára. Rettenetes dolog, hogy ezt az embert annak idején 'nem rendeltetészerűen használták', s most, amikor már szabadon törődhetne a fő dolgával, eljárt az idő, most már nyugdíjon kell élnie, már elmúlt 60 éves. Egy tudós sem tudja megismételni a maga életét. Ráadásul eltávoztak azok az emberek is, akiktől teljesebb adatokat lehetne gyűjteni. Igaz, vannak a kultúrában olyan zárványok, amelyeket korábban nem is gyanítottunk, de az adatokat legjobb olyanoktól összegyűjteni, akik ismerői a hagyománynak, s ezek az ismerők már kiöregedtek, eltávoztak az élők sorából. S ez Szatlajev személyes tragédiája." (Szatlajev 1995-ben meghalt – H. M.)

N. A. Alekszejev a szibériai török népek sámánizmusának legismertebb kutatója. Novoszibirszkben él és jakut származású és így emlékezett vissza az első találkozására a magyar kutatóval:

„Diószegi Vilmossal 1963-ban találkoztam. Abban az időben anyagot gyűjtött a szibériai sámánizmusról, konzultált a szakemberekkel. Én akkoriban fiatal aspiráns voltam, éppen csak kezdtem az aspirantúrát s úgy mondhatom, egy utat járunk. Középtermetű, erős testalkatú szép férfi volt, aki egész valójával szerette a néprajztudományt. Igen mélyen érdeklődött a régi vallás, a sámánizmus iránt. S éppen azok a népek foglalkoztatták, amelyekkel akkoriban én is foglalkozni kezdtem: elsősorban a szibériai török nyelvű népek. Nagyon érdekes gyűjtőmunkát végzett a tofalarok, északi altajiak között, elment a hakasszokhoz s magnetofon-felvételeket készített olyan sámánokkal, akik akkoriban már igen csak éltes korban voltak, vagyis akiktől később már nem lehetett volna adatokat gyűjteni, hiszen nem sokkal azután meghaltak...

Ezekre a gyűjtőutakra jó helyismerettel rendelkező emberek kísérték el: az észak-altajiakhoz, kumandinokhoz egy helyi néprajzkutató, Pavel Alekszandrovics Szatlajev kísérté el, aki Kumangyinei című érdekes könyvében írta le népét. Diószegi és Szatlajev páratlan anyagot gyűjtött össze, amelyből a legértékesebbnek éppen a sámándalokat tartjuk, azt, amelyet egy százesztendő s sámántól, Karszaj Satabalovtól jegyeztek le. De nagyon értékesek Diószegi hakasz feljegyzései is. Úgy gondolom Diószegi Vilmos óriási munkát végzett a szibériai sámánizmus kutatása, a szibériai őslakos népek kultúrájának megismerése terén, sokat tett annak érdekében, hogy megismerjük azoknak a népeknek az ősi kultúráját, amelyek Szibériából vándoroltak ki. Úgy gondolom, kötelességünk, hogy közzé tegyük, a hangfelvételekről lejegyezzük, és közlétegyük mindazokat az adatokat, amire már nem futotta Diószegi Vilmos életéből. Tudom, vannak kutatók, akik nagyon sokat tesznek annak érdekében, hogy Diószegi hagyatéka közkinccsé válják. Ha mi publikáljuk az ő anyagát, akkor már tettünk valamit a tudomány fejlődéséért."

Hoppál Mihály

HAGYOMÁNY

Húsvéti tojásjátékok

A húsvéti tojásokkal kapcsolatos játékok Közép-Európa minden népénél előfordultak. A magyarországi középkori latinságban *dies concutionis ovorum* (a tojások összeütésének napja) a húsvét utáni februárvasárnapra következő hétfő elnevezése, amit már 1380-ból ismerünk. Számos középkori eredetű szokást, így a piros tojások összeütésével, a *csokkantással* megpecsételt mátkaváltást, *vésároskodást* is, a moldvai csángómagyarok napjainkig megőriztek. A moldvai magyaroknál *mátkaváltó vasárnap* a februárvasárnap neve. Gajcsána moldvai magyar faluban ezen a napon a fiatalok *vésároskodnak, összevésároskodnak*. A román eredetű szó unokatestvérre válást jelent. Két lány vagy két legény két piros tojást fog, közben ezt mondják egymásnak: „Vére, vére, hótig vére, hótunk után testvér.” Azután összeütik a tojásokat, *csokkantanak*. Az összetört piros tojást közösen megeszik. Ezután unokatestvérnek tekintik egymást.

Moldvai kutatóutam során, 1994-ben a Bákó megyei Pusztinán adatközlőm, Bartos Margit (szül. 1941) beszélt a húsvéti *csokkantásról* és a februárvasárnap mátkálásáról: „Húsvét ünnepi napja reggelén a mise után mind egy szálig leültek az asztalhoz, hogy egyenek. Az édesanya letette a tányért, és azt mondta, na egyetek, most vessetek keresztet, s csokkantunk Jézus nevébe, s mindenki egyék meg egy tojást. Összeütötték egymással a tojást az összes családtag, utána besózták és megették. Februárvasárnap is tojást festettek, s aki úgy akart, hogy mátkát váltson, barátja legyen, akkor ők adtak egymásnak tojást. Ilonka ideadja nekem, s én odaadom az enyémet Ilonkának. Ajándékozták egymásnak. Csak a lányok csinálták, mátkát váltottak. Mátkának szólították egymást.”

A Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyei bolgárok húsvéti *tojásütéséről* ezt írta Szőke Béla a fehértemplomi főgimnázium 1890. évi értesítőjében: „Dívik a tojásütés is a locsolás és korbácsolás helyett: a fiatalok tí. tojást adnak egymásnak és azt összecsapdossák; az összetört tojás azé, a ki azt összetörte. Ha a leány vonzalommal viseltetik a legény iránt, akkor azon van, hogy az ő kezében levő tojás zúzódjék össze: ez a vonzalom elárulása, mit a legény megért; de mindketten mély titokban tartják az egymás iránti érdeklődést.”

Bod Péter, magyarigeni református prédikátor, a XVIII. századi haladó erdélyi művelődés egyik legkiválóbb képviselője a keresztények között előforduló ünnepekről szóló, *Szent Heortokrátes* című, 1757-ben megjelent művében olvashatjuk: „... húsvétkor a' gyermekek sok tojásokat koldulnak egybe, s azokkal mulatják magokat.”

A tojásjátékokra: a tojások versenyszerű összeütésére, dobására, gurítására, ércpénzzel való dobálására húsvéthétfőn a locsolás vagy a korbácsolás után került sor. Húsvéthétfő reggelén a locsolással, korbácsolással, a fiúk a lányos házaknál összegyűjtötték a játékokhoz szükséges piros tojást és a pénzt.

A burgenlandi magyarok a húsvéthétfői *tojásütést* még az 1960-as években is gyakorolták. Szombathelyhez közel, a csajtai majorban a mise után két fiú játszott. Az egyik a tenyerében tartott vagy a földre tett egy piros tojást, amibe a másiknak egy pénzdarabot kellett belevágni. Ha a pénz első dobásra élével beleállt, akkor a dobó elnyerte a tojást.

A Celldömölkhöz tartozó Alsóságon a fiúk a pénzdarabbal való *tojásbavágást*, a lányok a *tojásdobálást* játszották húsvéthétfőn. A réten két lány megegyezés szerinti távolságban szemben állt egymással. Számolásra, háromra a két dobónak el kellett dobni a tojást, de úgy, hogy a másik legfeljebb egyet lépve, elkaphassa. Arra is ügyelni kellett, hogy a két repülő tojás a levegőben össze ne ütközzön. Aki nem tudta elkapni a másik tojását, az vámot fizetett. Ez lehetett cukorka vagy egy másik festett tojás. Öt fordulóig játszották. Somogyiszobról 1892-ben Trencsény Lajos küldte be a húsvéti tojásjátékok figyelemre méltó leírását a Magyarországi

Néprajzi Társaság *Ethnographia* folyóiratának: „A falu közelében van egy nagy rét, a *Kerékarasz*, mely húsvétkor a délutáni istenitisztelet után csakhamar megélenkül s kezdetét veszi a játék. A leányok *hímös tojásaikat* magasra felhajigálják, nagyokat tapsolnak hozzá s ügyesen elkapják. Más helyen a legények lapdázna s ugyancsak járja a kifutós, sintéres, várbaállós vagy sűgös, némelyek a leányokkal dévajkodnak s el-elkapdossák előlük a felhajtott tojást. A gyermekek széltében *kókányóznak*, összeütik tojásaikat, hogy kié erősebb s marad épen. A ravaszabbak fatojással kókányónak s ha a turpisság kitudódik, egy kis birkózással hamar kiegyenlítik a dolgot s az eltört tojásokat közösen elfogyasztják. Szoban reformátusok és katolikusok feles számmal vannak s megosztottnak a *Kerékarasz* két felében; egyik helyről nem mennek át a másikra, hanem megvan mindenki a maga helyén békességben s nincs rá eset, hogy egymással bárminemű viszályba elegendnének.”

Budán a Gellért-hegyen, a Citadella környékén az 1850-es években minden húsvéthétfőn búcsút, népnepélyt rendeztek, ahol *narancs- és tojásajítást* is játszottak.

Martonvásáron (Fejér m.) a két világháború közötti időszakban húsvéthétfő délutánján a fiúk még kétféle tojásjátékot is játszottak. A *sejberolás* (tojásgurítás) a 6–10 éves gyerekek játéka volt. Hat-tíz fiú játszott. Egy szál deszkát kövekkel támasztottak fel vagy az utcán az árokpartra fektették. A lejtős deszkán egymás után gurították le a piros tojásokat. Ha valamelyiknek sikerült eltalálni a másik legurított tojását, akkor az eltalált tojást elnyerte. Ércpénzzel dobáltak a tojásokra a nagyobb, 10–12 éves fiúk. Egy fal mellé egy-egy piros tojást tettek le a játékban résztvevők. A faltól mintegy 2 méter távolságban vonalat húztak. Erről a vonalról réz kétfülléssel egymás után dobáltak a tojásokra. A pénznek élével kellett beleállnia a főtt tojásba. Akinek ez nem sikerült, annak a pénze a földön maradt. Aki eltalálta a tojást, azé lett az eltalált tojás és a földön lévő összes pénz is. Ha a fal mellől elfogytak a tojások, akkor újra tettek le egyet-egyet.

Ma is él a *tojásgurítás* és a tojásba dobálás szokása a mezőföldi Lajoskomáromban, ahol a tojásjátékokat 1985 húsvétján tanulmányoztam. Húsvéthétfő délutánján a gyerekek szüleikkel, nagyszüleikkel együtt kimennek a temető mellé, a régi vásártér lejtős, füves oldalához. A gyerekek – fiúk és lányok is, kettőtől tizennégy éves korig – kis kosárban 8–10 piros tojást hoznak magukkal. Egymás után gurítják le a tojásokat a füves lejtőn. Az a cél, hogy a tojás minél messzebb guruljon, és ne törjön el. Az épen maradt tojást újra guríthatják. Az eltört tojások közül az elsőket a gyerekek megeszik, a szülők sőt is hoznak magukkal, besózzák. A később összetört tojásokat a szülők, nagyszülők összeszedik, és a kosárkában hazaviszik a kiscsibéknek. A *tojásba dobálással* az 1960-as évekig a 10–12 év körüli fiúk nyerészkedtek. Egy fiú letett a földre egy piros tojást. Aki dobni akart rá, az fizetett a tojás tulajdonosának 10 vagy 20 fillért. A tojásból 8–10 lábfej távolságra vonalat húztak. Erről a vonalról lehetett dobni a tojásra réz húszfülléssel vagy telefonérmével, esetleg kétförintossal. Aki a súlyosabb és nagyobb kétförintossal dobott, annak vagy többet kellett fizetni egy dobásért vagy messzebből dobott. Ha nyolc lábfej távolságról dobtak, akkor nem volt szabad előrehajolni, ha tízről, akkor előrehajolhattak. A pénznek itt is élével kellett a főtt tojásba beleállnia. Akinek ez az első dobásra sikerült, azé lett a tojás. Ha nem állt bele, akkor újra fizetett, ismét dobhatott. A tojásba dobálást ma is gyakorolják: réz kétförintossal dobál minden fiú a saját piros tojásába, a cél csupán az ügyesség bemutatása a többi gyerek, a szülők, nagyszülők előtt.

Él a húsvéthétfői *tojásgurítás* szokása Bakonykútiban is. Az iskoláskorú fiúk és lányok a falu melletti, játszásra alkalmas területen, a *Nagyhegy* oldalán gurítják le a piros tojásokat. A verseny annak eldöntéséért folyik, hogy kié bírja tovább, kié törik össze később. Figyelik, megjegyzik egymás eredményét. Sikeres gurítás után a lejtő aljából kiabálják egymásnak: „Nem törött el!” A sikeres gurítás titka, abban rejlik, hogy a tojást a tenyérből a hegyével lefelé kell elindítani, az oldala ugyanis hamarabb bereped. Szüleik a régi szokásnak megfelelően fentről figyelik a játékot. Ők említették, hogy korábban 40–50 gyerek is részt vett a *Baglyas* hegy oldalában folyó versenyésben. Győztesnek akkor az számított, akinek a piros tojása nem törött el, és a legmesszebbre gurult. A *tojásgurítás* szokását a Bakonykútival szomszédos Isztiméren is gyakorolják.

Lukács László

Dr. Kóczyán Géza etnobotanikai kutatásai¹

Az *etnobotanika*, népi növénytant/növényismeretet jelent. Az alapvetően az emberrel és az őt körülvevő természetes környezettel, ezen belül is az ember és növényvilág között kialakult sokrétű kapcsolattal foglalkozó tudományt az idők során különféle ismeretekkel rendelkező szakemberek (botanikusok, orvosok, néprajzkutatók, antropológusok stb.) művelték.

A rohamos életmódváltás miatt világszerte sürgető feladattá vált a hagyományos kultúrákban felhalmozott természetismeret számbavétele. E népek kipusztulásával ugyanis olyan tudásanyag vesztet sírba, amely részben az ökológiai egyensúly fenntartására, részben pedig a különféle növények (gyógyító, táplálék stb.) hasznosíthatóságára vonatkozik. Ezen ismeretek elvesztése már önmagában is pótolhatatlan és mindehhez még felbecsülhetetlen értékű kulturális veszteség (pl. nyelvészeti szempontból érdekes ismeretanyag elvesztése, népművészeti ismeretek stb.) is társulhat. Az *etnobotanikai* kutatások eddigi eredményei azt jelzik, hogy e kutatások egyaránt nélkülözhetetlenek például az új, természetes alapú gyógyszerek és kozmetikai készítmények kifejlesztésében, a korszerű táplálkozástudományban (például a természetes ízesítőszerkelet feltárásában), vagy az új gazdasági növények (takarmánynövények, festőnövények, az építészetben és az eszközök készítésében használatos növények) felkutatásában stb.

Dr. Kóczyán Géza interdiszciplináris ismeretekkel felvértezett etnobotanika kutató volt, aki otthonosan és nagy biztonsággal mozgott minden terepen – ezt igazolják gyűjtései, feljegyzései, tanulmányai és cikkei. Kutatásai nemcsak az ember és növényvilág (gyógy-növények, gazdasági növények – takarmány-, rost-, festő-, a táplálkozásban használatos növények, díszkertek növényei stb.) kapcsolatának vizsgálatára terjedtek ki, hanem az ember és egész környezete között kialakult szerteágazó kapcsolatok (ember és állatvilág – állatnevelés, állatbetegségek, takarmányozás; ember és hitvilág – pl. hallucinogén növények használata, gyógyító imák, ráolvasások, növények használata a vallásos szertartásokban stb.) iránt is érdeklődött.² E kapcsolatrendszer minden apró részlete érdekelte, mindenféle ismeret (például növénytermesztés, állattenyésztés, gyógyászat, néphit stb.) befogadására fogékony volt. Azon kevesek közé tartozott, akiknek kutatásai a népi emberorvosláson kívül kiterjedtek az állatbetegségek gyógyítására is. Idevágó gyűjtései, közölt adatai éppoly alaposak, részletesek, sokoldalúak, mint azok, amelyek a humángyógyászatra vonatkoznak.³

Gondolatai és etnobotanikai kutatásai időben és térben egyaránt széles sávot fogtak át. Jól ismerte a megelőző évszázadok e témakörrel foglalkozó forrásmunkáit, például Méliusz Péter *Herbáriumát*, Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporisát* vagy Sadler József *Magyarázat a „magyar plánták” szárított gyűjteményéhez* című munkáját. Egy-egy növény bemutatásakor gyakran utalt a régebbi korok szerzőire, azok adatait elemezte, értékelte, összehasonlította az általa lejegyzettekkel és megpróbált rámutatni a közöttük kirajzolódó összefüggésekre. Kárpát-medencében bejárt gyűjtési területei között a legnagyobb távolság meghaladja az 1000 km-t (Vendvidék és Gyimes völgye).⁴ Gyűjtései fymódon jó keresztmetszetet adnak a sajátos földrajzi és éghajlati viszonyú, igen változatos és értékes természetes növénytakaróval rendelkező Kárpát-medence magyarságának, illetve a vele évszázadok óta együtt élő népek növényismeretéről, azok egymásra hatásáról. Közölt adatai nagyszerű kiindulási források az összehasonlító etnobotanikai elemzéseknek (különböző etnikai közösségek növényhasználatára, adott növények tájegységenként eltérő alkalmazása – melyet a különböző környezeti

¹ Dr. Kóczyán Géza szakgyógyász halálának 10. évfordulója alkalmából, 1997. november 28-án, Nagyatádon rendezett megemlékezésen tartott előadás alapján. (Szerk.)

² Kóczyán Géza: Egyes Solanaceae fajok pszichomimetikumként való használata a népgyógyászatban. *Comm. Hist. Artis Medicinae. Supp.* 11–12. 1979. 155–160. old. – *Uő.*: A népi orvoslás értékelés problémái. *Gyógyszerészet* 1991. 95–99. old.

³ Kóczyán Géza: Gyakran használt növények a magyar népi állatorvoslásban. *Gyógyszerészet* 1990. 307–316. old.

⁴ Kóczyán Géza: A taranyi cigányok gyógyító és mérgező növényei. *Gyógyszerészet* 1988. 417–421. old. – Kóczyán-Pintér-Szabó: Adatok a gyimesi csángók népi gyógyászatához. *Gyógyszerészet* 1975. 226–230. old. – Kóczyán-Szabó: A szlovákiai Aj és Falucska községek népeinek gyógynövényhasználatára, etnobotanikai tudása. *Gyógyszerészet* 1990. 371–374. old.

tényezők miatti más-más hatóanyag-összetétel is magyarázhat, a lejegyzett növényeken keresztül nyomon követhetjük a vizsgálati területeken leggyakrabban előforduló betegségeket és azok növényekkel történő gyakoribb kezelésmódjait).

Motorja, szuggesztív vezetője volt a kisebb-nagyobb gyűjtőutaknak, amelyekre botanikus és agrártudományokban jártas társak is elkísérték, ezzel is biztosítva a gyűjtéseik tudományos megalapozottságát. A terepmunkában páratlan ismeretekkel rendelkezett és óriási tapasztalata volt. Nagy művelődés- és orvostörténeti, gyógyszerészeti, botanikai és egyéb ismeretei biztos alapot adtak ahhoz, hogy a terepmunka során tapasztaltakat, illetve a hallott információkat kellő tudományossággal, megfelelően jegyezze le és értékelje (diagnózis, használatra utaló rákérdések stb.). Kapcsolatteremtő készsége kiemelkedő volt, tudása tisztelet parancsolt.

Tudta és értékelte, hogy a paraszti társadalom átalakulásával, a termelősövetkezetek létrejöttével eltűnnek vagy eltűnőben vannak az önálló és önellátó parasztgazdaságok, aminek szinte törvényszerű következménye az ott termelt tájfajták számának csökkenése. Tapasztalta azt is, hogy a közösségek idősebb tagjainak elhalálózásával a növények népi használatára vonatkozó óriási ismeretanyag merül a feledés homályába. Ezzel együtt csökken a gyűjtögetett fajok száma és a varietások használata is eltűnőben van. Felhívta a figyelmet arra, hogy az általános növényismeret megőrzésén és továbbadásán túl fontos feladatunk a helyi fajták, alakok megőrzése, esetleg génbankokban való elhelyezése, mert azok sokszor értékes genetikai tulajdonságokkal (például rezisztencia, termőképesség, értékesebb kémiai összetétel) rendelkeznek. Gyűjtéseiben mindvégig erre törekedett, ezt tekintette egyik legfontosabb feladatának.⁵

Gyűjtéseinek hanganyaggal, írott anyaggal, fotókkal, herbáriumokkal történő dokumentálása, feldolgozása, rendszerezése és tudományos értékelése példaértékű. Adatközléseit minden területen (botanika, néprajz, medicina, gyógyszerészet, kultúrtörténet, szociológia stb.) hitelesség és pontosság jellemzi. A tényszerű adatközlés mellett nagy volt a népi orvosi adatok tudományos értékelése iránti igénye is. Ennek is köszönhető adatainak jó dokumentáltsága, amelyek azokat éppúgy alkalmassá tették az etnofarmakológiai vizsgálatokra, mint például a hiedelem és nyelvészeti kutatásokra (nagy nyelvismeretének is köszönhető nyelvi fejtegetései rendkívül érdekesek). Gyűjtéseiben a vizsgált közösségek növényvel kapcsolatos ismeretanyagán túlmenően, nagy figyelmet fordított a vizsgált közösségek jellemzésére, például az adatközlők etnikai és vallási hovatartozásának, a gyakoribb foglalkozásoknak, a gyakoribb gazdálkodási formáknak, a közösség egészségügyi kultúrájához kapcsolódó ismereteknek, népszokásoknak stb. feljegyzésére, melyek természetesen fontos meghatározói a növények használatának is.⁶

Népi növényismereti tudásához sokat merített azoknak az egyszerű, természettel szoros kapcsolatban és összhangban élő gyógyító emberek tapasztalatából, akikhez tisztelettel, szeretettel és tudóshoz méltó alázattal fordult. Népi növényismereti gyűjtései a legjobban értékelhető és tudományosan vizsgálható hazai anyagok közé tartoznak.

Egyetemeken, főiskoláinkon sohasem tanított, mégis iskolát teremtett. Oktatnia kellett volna, hiszen olyan népi orvoslás és népi növényismeret kutató volt, aki modern szemlélettel, sokoldalú ismeretekkel és óriási terepmunka tapasztalatokkal rendelkezett, aki az egyes jelenségeket környezetükből nem kiragadva, hanem összefüggéseiben vizsgálta, ellentétben azokkal a néprajzkutatókkal és antropológusokkal, akik többnyire csak egy-egy növényhez kapcsolódó részterület kérdéseivel (pl. növényekkel kapcsolatos hiedelmekkel stb.) foglalkoztak. Mindannyiunknak – akik nyitottak és érdeklődők vagyunk az etnobotanika iránt – kötelességünk Kóczián Géza szellemében tevékenykednünk, azért, hogy továbbvigyük és továbbadjuk mindazt amit fiatalon, élete teljében hagyott reánk örökségül. Munkái a tanulni

⁵ Kóczián Géza: A hagyományos parasztgazdálkodás természet, a gyűjtögető gazdálkodás növényfajainak etnobotanikai értékelése. Egyetemi doktori diss. ATE Mg-i Kar. Mosonmagyaróvár, 1985. 1054 old. – Kóczián-Szabó: Nagyatád egy parasztkertjének leírása, agrobotanikai értékei és géntartalékai. Agrártörténelmi Szemle 1978. 1–2. sz. 181–197. old.

⁶ Kóczián Géza: A káros szenvedélyek okai – az alkoholfogyasztás népi orvoslási hagyományai és túlzásai. Gyógyszerészet 1990. 303–306. old.

és tapasztalni vágyó „kezdőknek” kitűnő kiindulási forrásként szolgálnak, ugyanakkor megfelelő módszertani alapot és óriási lexikális ismeretanyagot adva bárkinek a népi orvoslás és etnobotanikai gyűjtőmunkához.

Több mint 1000 oldalas doktori értekezésében 452 növényfaj használatát ismertette (az esetek többségében a Vendvidéktől Gyimesig átszelve hazánkat és Erdélyt), ebből 258 gyógy- és mérgező növényt hatástani besorolásuk alapján mutat be (ez a Kárpát-medencében használt gyógynövényfajok kb. 60 %-át fedi le, így adatai jól jellemzik nemzeti gyógyszerkincsünket). Emellett 44 gombát, 9 lisztet adó, kenyérkészítésre, illetve kenyér készítésénél használt fajt, 7 kenyér pótlásra, kásák készítésére is alkalmas növényt, 49 természetett, illetve vadon termő főzelék- és zöldségnövényt, 35 természetett és egzotikus fűszernövényt, illetve fűszerként hasznosított vadon élő fajt, 7 olajnyerésre használt növényt, 41 természetett és vad gyümölcsfajt, emellett számos dísznövényként hasznosított növényfajt is leközölt.⁷

Dr. Kóczyán Géza etnobotanikai gyűjtéseiben, közleményeiben és tanulmányaiban található adatok egyaránt érdekesek és értékesek lehetnek a különböző területek szakemberei számára: növénytan és növénygenetika – ritka növényfajok előfordulási helyeinek lejegyzése, tájfajta leírása; etnobotanika – módszertan, adatközlés hitelessége; orvostudomány és orvostörténet – betegségek és tünetek leírása, illetve kezelése; gyógyszerészet; gyógynövényismeret – népi gyógyszerformák és elkészítésük; etnofarmakológia – gyógynövények, állati eredetű orvosságok hatásainak vizsgálata; néprajz – növények alkalmazásához kapcsolódó szokások, egyes népszokásokban használt növények szerepe; nyelvészet – növények, betegségek, tünetek nevei, táplálkozástudomány – táplálékként hasznosított növények, tartósítási módok, paraszti ételek, ínségeledek; kultúrtörténet – egy-egy tájegység/falu, illetve közösség szokásainak leírásához, monografikus feldolgozásához jó kiegészítések lehetnek az általa gyűjtött adatok.

Sajnos – egy-egy kivételtől eltekintve – hazánkban egyenlőre csak elfogadott egzotikumként van egyetemünk tematikájában az etnobotanika, hiszen ha egyes tanszékek vezetői látják és érzékelik is ezen diszciplína oktatásának szükségességét és a kötelező tananyagba illesztésük fontosságát, az egyetemeket érintő szorító gazdasági intézkedések miatt nem áll módjukban az oktatást, illetve a meglehetősen költséges terepmunkát anyagilag is támogatni. Ilyen környezetben válik különösen értékessé és példát mutatóvá az, hogy Kóczyán Géza dr. a napi munka és a család iránti kötelezettségek ellátása mellett olyan nemzetközi színvonalú etnobotanikai és népi orvoslási kutatást végzett, illetve irányított, amelyre méltán büszkék lehetünk.

Dr. Babulka Péter

⁷ Kóczyán 1985. i. m.

Hányféleképpen veszekszik a magyar ember?

A pályázatot, amelynek eredményéről az alábbiakban tájékoztatom a Honismeret és az Édes Anyanyelvünk olvasóit, a *Honismereti Szövetség* és az *Anyanyelvpolók Szövetsége* közösen hirdette meg az elmúlt év tavaszán, *Pályázati felhívás rokon értelmű szavak gyűjtésére* címmel. Nem parttalan gyűjtésre buzdítottuk a pályázni kívánókat, hanem azt is megjelöltük, hogy milyen témakörű rokon értelmű szavakat várunk tőlük. Ez a három témakör a következő volt:

1. A *veszekszik* szóval rokon i g é k közül minél többnek az összegyűjtése s ahol szükségesnek látszik, kommentálása, lehetőleg úgy, hogy a pályázat ne csupán értelmező szótárainkban már megtalálható szavakat tartalmazzon, hanem a pályázó által gyűjtött népnyelvi, csoportnyelvi stb. szavakat is.

2. Olyan f ő n e v e k ugyancsak széles körű, a különböző nyelvi rétegekre is kiterjedő gyűjtése, amelyek valamilyen pontosan meg nem határozott szerkezetnek, gépezetnek a megjelölésére, nagyjából való megnevezésére szolgálnak.

3. Minél több olyan m e l l é k n é v összegyűjtése, amely a másokat lenéző, kihívóan önhitt, a latin eredetű *arrogáns* szóval illethető emberek jellemzésére nyelvünkben használatos.

A pályázat díjalapja eredetileg – a Honismereti Szövetségnek és az Anyanyelvpolók Szövetségének jóvoltából – 100 000 Ft volt, de mivel ezt a díjalapot A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága időközben 50 000 Ft-tal, a Pro Lingua Hungariae Alapítvány pedig 10 000 Ft-tal megnövelte, az 160 000 Ft-ra nőtt. A *Balogh Lajos, Grétsy László, Hajdú Mihály, Halász Péter, Kováts Dániel, Maróti István* összetételű bírálóbizottság tehát ezzel az összeggel gazdálkodhatott (volna) a pályadíjak odaítélése során.

Hogy mi a szerepe az előző mondatomban zárójelben ott szereplő *volna* szónak? Egyszerűen az, hogy a pályázatot meghirdető két szövetség zsűribeli képviselői, látva a pályázatok nagy számát és számos pályázat rendkívül értékes voltát, a díjak odaítélésére vonatkozó egyeztető megbeszélések során úgy döntöttek, hogy – még ha nehéz is kigazdálkodniuk – a díjalapot további

40 000 Ft hozzáadásával 200 000 Ft-ra emelik. Ennek megfelelően készítették el a díjazottak listáját. Mielőtt a pályázat eredményét ismertetném, felsorolok néhány adatot.

A pályázatra összesen 248 pályamunka érkezett (az elsőre 123, a másodikra 59, a harmadikra 66). Ez nem ugyanennyi személyt jelent, hanem – bár látszólag furcsa, amit mondom – részben kevesebbet, részben többet. Kevesebbet annyiban, hogy mivel a pályázati kiírás lehetővé tette, hogy valaki a három meghirdetett pályázat közül egynél többön is részt vegyen, elég sokan éltek is e lehetőséggel: 47-en pl. mind a három pályázatra elküldték munkájukat, ami már eleve 141 pályázatot jelent. Ugyanakkor többet jelent, ha azt is figyelembe vesszük, hogy jó néhány pályázatnak nem egy, hanem több személy a beküldője, sőt közülük többnek egy egész kollektíva, pl. Beszélni nehéz! kör, sőt egész osztály. Összesen 139 pályázó egységtől – személytől vagy közösségtől – érkezett be egy vagy több pályázat, ebből 67 tanuló(k)tól, 72 felnőtt(ek)től származik.

Ezek után következék a részletes eredményhirdetés, pontosabban a díjasok felsorolása, mégpedig előbb a tanulóké (azok tartoznak ide, akik valamely alap-, közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény tanulói, hallgatói), majd a felnőtteké. A díjak értéke a két kategóriában azonos: az I. díjé 20 000, a II. díjé 10 000, a III. díjé 6 000 Ft. A bírálóbizottság összesen huszonnegy díjat ítelt oda: két I. díjat, hét II. díjat és tizenöt III. díjat.

Tanulók kategóriája

1. Hányféleképpen veszekszik a magyar ember?

I. díj: **Elek Anna** főiskolai hallgató, Kurityán, Kossuth Lajos u. 81. (3732) és **Pamlényi Csilla** főiskolai hallgató, Isaszeg, Akácfa u. 4/1. (2117). Méltán első díjas, kiemelkedő pályázat. Szerzői nem szótárakból gyűjtötték anyagukat, hanem több mint száz, más-más korosztályba tartozó adatközlőhöz juttattak el egy olyan, kitűnően összeállított kérdőívet, amely a *veszekszik* szinonimáit firtatja, de úgy, hogy a válaszokból a kapott szavak stílusértéke, használati köre is kiderüljön. A gyűjtés eredménye 210, nem kis részben szótárzatlan szó vagy kifejezés, illetve ezt tartalmazó szócikk.

II. díj: **Repka Tünde**, a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium és Szakközépiskola tanulója, Sátoraljaújhely, Vasvári Pál út 1. 4/2. (3980). Kereken száz gondosan kidolgozott szócikk jelentésárnyalatok, stílusérték pontos megadásával.

Vígh Zsuzsanna gimnáziumi tanuló, Sárvár, Alkotmány u. 29. (9600). A szótárakból vett adatok mellett saját gyűjtést is tartalmazó, összesen több mint 230 szót magában foglaló, gazdag gyűjtemény, amelynek darabjaiból az általa gyűjtötteket mind részletesen magyarázza is a beküldő, megadva használati körüket, körzetüket is.

III. díj: a **Kovászna megyei Torja község Futásfalvi Általános Iskolájának Futár című diáklapja**, illetve a lap tizenegy állandó munkatársa: **Bardocz Tünde**, **Bene László**, **Bíró Lóránd**, **Dezső Lehel**, **Fekete Ilona**, **Jordán Géza**, **Kocsis Ottilia**, **Mátis Ágoston**, **Mátis Árpád**, **Menyhárt Tünde**, **Rózsa Balázs**. A gyűjtés irányítója **Salamon Ferenc** iskolaigazgató, az iskola magyar irodalmi körének vezetője. Címük: Școala Generală Alungeni; 4069 Alungeni nr. 85. Jud. Covasna, Románia. A szép gyűjtemény 204 szót tartalmaz, s a szavak mintegy negyedrésszében hasznos minősítést, magyarázatot is, pl. olyat, hogy a *zsumál* és a *zsunál* egyaránt 'veszekszik' jelentésű, de csak asszony veszekedését, pörölését jelenti.

A **Szegedi Kis István Református Gimnázium 9/c osztálya**. Segítő tanár: **Takács Ernőné**. Címük: Békés, Petőfi Sándor u. 11–13. (5630). A pályázat főleg különböző szótárakból kiírt, de rendkívül gazdag, 203 szót és 63 szólást tartalmazó, bevezető és záró fejtegetéssel, rövidítés-és forrásjegyzékkel is ellátott, igen gondosan összeállított anyag.

2. Minek nevezzük azt a szerkezetet, gépezetet, amelyet nem tudunk vagy nem akarunk pontosabban megjelölni, körülírni?

I. díj: nem adta ki a zsűri.

II. díj: a sárospataki **Árpád Vezér Gimnázium** három tanulója: **Dzupin Beáta**, Tokaj, Jókai út 32. (3910); **Dávid Nóra**, Sátoraljaújhely, Partizán út 8. (3980) és **Kiss Edit**, Megyaszó, Fő út 27/a (3718). A remek pályázat több mint 80 *bizgentyű*, *herkentyű*, *ketyere*, *miskulancia*-féle szót tartalmaz, gondos kidolgozásban, jó magyarázatokkal, minősítésekkel, részben szótárakból, de nem kis részben helyi, Sátoraljaújhely és Szerencs körzetében végzett gyűjtés alapján.

III. díj: **Vígh Zsuzsanna**, sárvári gimnazista, adatait ld. fentebb. Az első pályázatra beküldött munkájához hasonlóan ez a pályamű is bőségesen tartalmaz saját gyűjtésű anyagot is, magyarázatokkal együtt. Igen gondos, értékes munka.

3. Milyen ember az arrogáns ember?

I. díj: a bizottság nem adta ki.

II. díj: **Ottmár Ilona**, a József Attila Gimnázium és Szakképző Iskola tanulója, Polgár, Kiss Ernő út 10. (4090). A pályázat 160, részben szótárakból, részben pedig a diáknyelvből, osztálytársaitól gyűjtött szóból áll, stílusminősítésekkel, magyarázatokkal ellátva. Néhány diáknyelvi gyűjtött szava: *arcos*, *gubancos*, *kekeckedő*, *pampogó*, *vagizó*.

III. díj: a **Velinszky László Gimnázium**, Szakközépiskola és Kollégium két tanulója: **Milvius Emma** és **Elek Teréz**, Pusztaszabolcs, Mátyás király u. 16-20. (2490). Gyűjtésükben 102 szó található, magyarázatokkal; nem betűrendben, hanem stílusrétegek szerint csoportosítva: hétköznapi kifejezések, kiveszőben levő szavak, választékos kifejezések, diák- és szleng-elemek. Szép, gazdag gyűjtemény.

Felnőttek kategóriája

1. pályázat

I. díj: **Rácz Sándor** ny. mezőgazdasági tanár, Makó, Hold u. 23. (6900). Bár a feladatot egy kissé tágan értelmezte, lenyűgözően gazdag az a 33 gépelt oldalnyi, több mint 500 szót és kifejezést, továbbá hozzá tartozó értelmezést, stílusminősítést tartalmazó gyűjtemény, amellyel pályázott. Külön értéke, hogy sok egyéni, önálló gyűjtésből származó tájnyelvi szó és kifejezés található benne.

II. díj: **Szeglet Lajosné**, tanár Zalaegerszeg, Átallszegett u. 87. (8900). Az előbbihez hasonló terjedelmű s hasonló gazdagságú, sőt számban még azt is felülmúló, mintegy 600 szót tartalmazó gyűjtemény, stílusminősítéssel, jelentésjelöléssel. Igazán szép filológusi munka. Csak azért szorult a második helyre, mert kevesebb benne az egyéni, önálló gyűjtés.

III. díj: **dr. Radics Jenőné** ny. gimnáziumi tanár, A-7432 Oberschützen, (Felsőlövő) G. A. Wimmer-Platz 1/II/7, Ausztria. Rendkívül gazdag, csaknem 1000 szót tartalmazó pályázat, benne némi önálló gyűjtésen, illetve a pályázó emlékezetén alapuló anyag is, de stílusminősítést, magyarázó megjegyzést csak olykor ad.

Gyarmatiné Hepp Erzsébet tanár, Gyopárosfürdő, Szentetornyai út 17. (5904). A gazdag és gondos pályázat mintegy 700 szót tartalmaz, alaposan kiaknázva az Új magyar tájszótár anyagát. Értelmezéseket is ad, de a szinonimiát egy kissé tágan fogja fel.

Dr. Petheő Károly Budapest, Tungsram u. 9. (1042). A pályázó ugyancsak nagyrészt írott anyagból gyűjtött, elsősorban Szabó T. Attila Erdélyi magyar szótörténeti tár című, teljes egészében még meg sem jelent, hatalmas munkájából, de más forrásokból és saját emlékezetéből is. Mintegy 230 gyűjtött szavát egytől egyig gondosan értelmezi is.

Mirk László tanár, 4100 Miercurea Ciuc (Csíkszereda), Szabadság tér 8/9. Románia. Aránylag csekély anyagot, 76 szót tartalmaz a pályázat, de túlnyomó része erdélyi tájszó, s mindegyik adatát írott anyagból vett, hiteles példamondattal is igazolja, legnagyobb részét erdélyi szépirodalmi művekből, néprajzi gyűjteményekből.

Tankó Gyula, 4140 Lunca de Jos (Gyimesközéplek) 49i, Jud: Hargitha, Románia. Mintegy 90 önálló gyűjtésű, nagyrészt gyimesi környezetből származó szó, ahol szükséges, pontos, gondos magyarázatokkal. Igen értékes munka.

2. pályázat

I. díj: a zsűri nem adta ki.

II. díj: **dr. Radics Jenőné** ny. gimnáziumi tanár, adatait ld. az előzőekben. A pályázat 116 szót tartalmazó, gazdag gyűjtemény, stílusminősítésekkel, a jelentésárnyalatok feltüntetésével; ahol szükséges, a szöveggörnyezet megadásával, pl. *kattanyú*: 'kapcsoló, villanykapcsoló', *villanykacsintó* 'újtjelző lámpa' (Nagy Gáspár egyik verséből)

III. díj: **Rácz Sándor** ny. mezőgazdasági tanár, adatait már idéztem. A pályázat egy 18 gépelt oldalnyi, 166 szót, pontosabban szócikket magában foglaló szép gyűjtemény, amelyben jelentős részt foglalnak el a tájszavak, pl. *brimbula* 'megnevezetlen, szinte körül sem írható gép, gépezet, mozgó eszköz', *hitykura* 'valójában hatalmas bugylibicska, de aki e tájnyelvi szó való jelentését nem ismeri, annak szójátékosan jelölt gép, szerkezet'.

Faltysné Ujvári Anna, Pécs, Szántó Kovács János u. 6/A IV. 14. (7633). A pályázati kiíráshoz pontosan igazodó, csak a minden tekintetben ide tartozó szókészletet tartalmazó, igen gondos pályázat, amelynek mind az 55 szócikkében részletes magyarázatot és szociolingvisztikai utalásokat is találunk, pl. *kertyentő* 'működéskor kellemetlen hangot adó szerkezetnek megnevezése, amely főleg paraszti környezetben használatos'.

Sipos István nyugdíjas termelőszövetkezeti tag, Makó, Kölcsey u. 1. (6900). Mintegy 50, jobbra értelmezéssel is ellátott szó, nem betűrendes, hanem laza tematikai csoportosításban. Pl. a járművekre vonatkozó általános megnevezések között ilyeneket találunk: *csotrogány*, *járgány*, *kávédaráló*, *pőfőgő*, *tarattyú* stb.

3. pályázat

I. díj: a bizottság nem adta ki.

II. díj: **Zábó Gyula**, Budapest, Nap u. 21. (1082). 28 gépelt oldalas, csaknem 300, betűrendbe szedett, magyarázatokkal, a szavak előfordulási helyére vonatkozó utalásokkal is ellátott szót tartalmazó, rendkívül gazdag és gondos gyűjtemény. Külön értéke, hogy a gyűjtött sok-sok tájszónak az előfordulási helyét is mindig megjelöli.

III. díj: **dr. Pleskó András**, Szeged, Agyagos u. 6/A III. 9. (6723) Rendkívül alapos, a feldolgozás szempontjából is mintaszerű pályázat, amely a vizsgált mintegy 90 szót tematikai csoportosításban mutatja be, példamondatokkal, idézetekkel is gazdagítva. A munkát gondos, kiérlelt rövidítésjegyzék és a forrásmunkák jegyzéke is gazdagítja.

Németh Ervin tanár, Pápa, Fő u. 24. I. l. (8500). A pályázat mintegy 80, stílusminősítéssel, jelentésmegjelöléssel ellátott szócikket tartalmaz, betűrendben is, de tematikai csoportosításban is. Külön értéke a munkának a benne megtalálható jó néhány kemenesaljai tájszó, mint *gabórgyás*, *gyehenna*, *kajneszes* stb.

Molnár Helga tanár, Cegléd, Jászberényi út 11. VI. 2. (2700). Kb. 120 szót és kifejezést tartalmazó, szép gyűjtemény, amelynek nagy erénye, hogy a szóanyagnak mintegy felére Galgóczi Erzsébettől, Fodor Andrástól, Vathy Zsuzsától, Márai Sándortól, Török Sándortól, Laczkó Gézától, Kertész Ákostól és más íróktól származó szépirodalmi adatot is idéz.

*

Ők tehát a díjasok, a legjobbak. Díjra érdemesek azonban még mások is vannak a pályázók között, csak hogy a lehetőségeink szerényebbek annál, hogysem mindenkit díjban részesítsünk, aki arra rászolgált. Ezért a bírálóbizottság nevében a többieknek, a díjban nem részesülőeknek csupán köszönetemet fejezhetem ki. Köszönöm, köszönjük, hogy jó szándékkal, igyekezettel részt vettek a pályázaton, s hogy erejüket, idejüket nem sajnálva fáradoztak anyanyelvünk értékeinek, kincseinek megőrzésén. Mi a magunk részéről minden elkövetünk, hogy a legértékesebb pályázatok – legalább részben, szemelvényesen – mielőbb nyomtatásban is megjelenjenek s gazdagítsanak bennünket.

Grétsy László

A paksi Jámbor Pál Társaság

Gyakran használt jelzős szerkezeti forma volt – és még ma is az – a „vidéki Magyarország” emlegetése. Egy olyan településen is mint Paks, az emberek zsigereibe ivódott a vidékiség. Ez a kép csak akkor kezdett színesedni, miután 1969-ben elkezdődött az atomerőmű építése. A volt nagyközség lélekszámban és területileg a duplájára duzzadt, Paks 1979-ben újra visszakapta városi rangját, melyet 1871-ben veszített el. Ám a várossá válás igen hosszú folyamat, mely még ma sem fejeződött be.

Az országos politika helyi hatása erősítheti vagy gyengítheti ezt a folyamatot. Paks esetében az utóbbi történet, súlyosbítva azzal a ténnyel, miszerint az építkezés irányítói és a település felső és középszintű vezetői között nem jött létre egy olyan kapcsolat, melynek eredményeként a Pakson élők (ősi paksiak) és az építők (jöttmentek) egyenrangú partnerként kezelték volna egymást. Egy ilyen kétpólusú településből kellett (kell) aránylag homogén városi lakosságot formálni. Ehhez nagy segítséget nyújthatnak a polgári szervezetek, társaságok vagy egyesületek. Ezek hiánya különösen tapinthatóvá vált 1985-től, amikor a város élére olyan tanácsi vezető került, aki pontosan érezte a már vázolt negatív helyzet tarthatatlanságát. A kétpólusosságot nemcsak a személyek között igyekezett feloldani, hanem az épített környezet területén is, felkérte Makovecz Imrét a város főépítésének.

Ám a helyi politika nem azonosult ezzel a nyitottsággal, ezzel a szellemmel, nem merte követni a város tanácsi vezetésének nyitottságát. Jó példa erre a Paksi Mozaik című negyed-éves helytörténeti, irodalmi és politikai lap főszerkesztőjének a leváltása, amely a lap megszűnését eredményezte, mert senki sem volt hajlandó elvállalni a főszerkesztőséget. Ez egyben azt is jelezte: a folyóirat körül csoportosuló értelmiségiek és a velük szimpatizálók között volt összetartás, szolidaritás. Ezután a kulturális élet területén munkálkodók visszahúzódtak, mondhatnám kissé megszeppentek. Azt az időszakot nagy állóvízhez lehet hasonlítani. Aztán 1988-ban néhány ember – a Paksi Mozaik körül csoportosuló közül – megunta a pocsolya

szagát, úgy határozott, egyesületet hoz létre, remélve: tevékenységükbe kevésbé fog beleszólni a politika. Az elképzelést gyors tett követte, megkezdődött a tagok toborzása, mely nem volt nehéz feladat. Az előzetes szervezkedés alatt dőlt el: hozzuk létre a *Jámbor Pál Társaságot*.

Jámbor Pál (Hiador) Paks szülöttje, költő, író, pap, tanár és politikus volt, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt tisztai beosztásban szolgált, amiért tíz évig száműzetésben élt, ezért választottuk Őt társaságunk névadójának.

A társulat alakuló ülését 1988. október 6-án, az aradi vértanúk napján tartottuk. A 19 alapító tag így fogalmazta meg szándékát: „A társulat célja: az ifjúság irodalmi-művészeti tevékenységének felkarolása, a magyar nyelv iránti szeretetük ébrentartása – ápolása. A társaság kutatja, gyűjti és propagálja a város szellemi örökségének írott és íratlan emlékeit. A társaság céljai megvalósítása érdekében kutatásokat kezdeményez, előadásokat, szakmai vitákat, kiállításokat rendez, irodalmi és anyanyelv ismereti versenyeket szervez.”

Azon elképzelésünk, miszerint egy jogilag bejegyzett társaságnak nagyobb mozgástere lesz a város közéletében, bevált, tevékenységünket senki sem korlátozta, igaz a párt úgy könyvelte el a társaságot, mint akik nyitottak és fórumokat adtak a megalakuló új pártoknak. Az igazsághoz tartozik: úgy indultunk, hogy kulturális társaságot hozunk létre és nem politikai csoportosulást.

A társaság tíz évéből az 1988–1989-es két esztendő igen pezsgő társulati életet hozott. Havonta, kéthavonta voltak rendezvényeink, melyre igyekeztünk olyan személyeket hívni, akik az országos eredmények sodorvonalában mozogtak. Kis túlzással elmondhatjuk: a társaság kaput nyitott az országos események beáramlásához. Fontosnak tartottuk a tájékoztatást, ezért zászlónkra tűztük a helyi sajtó ügyének felkarolását. A társaság tagjai összegyűjtötték az országban megjelenő városi lapokat, azokból kiállítást rendeztünk, melyet megtekintett a városi tanács testülete, majd egy közéleti fórumon vitattuk meg a helyi sajtó szerepét. Alapos előkészítő munkánk eredménye: a város vezetése úgy döntött, finanszírozza egy városi lap költségeit. Örömmel vállaltuk a lap beindítási procedúráit. Tagjaink közül többen vállaltak szervezői és szerkesztői feladatot, így 1989 szeptemberében megjelent a Paksi Hírnök első száma.

A városi lap szervezésével egyidőben indítottuk el a társaság lapját „A Közvéleményt”. Ezzel a címmel jelentette meg Jámbor Pál saját lapját 1870-ben, melyet ő írt, szerkesztett és finanszírozott. Mivel a lap annak idején politikától irodalomig mindennel foglalkozott, helyénvalónak tartottuk az újraindítását, hiszen tematikai kötöttség nélkül helyt adhattunk (adhatunk) minden írásnak. „A Közvélemény” az egyetlen olyan fórum a városban, melyben kritikák jelennek meg a közélet és az önkormányzat anomáliáiról, mert a városi médiák az önkormányzat tulajdonában vannak és a főszerkesztők féltik állásukat. A Közvéleményt az első két évben – 1988–1989 – havonta jelentettük meg, majd negyedévente, jelenleg örülünk ha évente két alkalommal sikerül megjelentetni. Ennek természetesen pénzügyi oka van.

A társaság elismertségét jelezte az, hogy 1989 júniusában felkértek bennünket egy új városi címer megterveztetésére, egy ezzel kapcsolatos városi fórum szervezésére, melyen a lakosság véleményt mondhat a címről, majd a teljes kivitelezést is mi vállaltuk. A társaság tevékenységének eredménye a paksi zsidó temető kegyeleti parkká minősítése. Ezt a döntést megelőzte a sírkövek számbavétele, ezzel megakadályoztuk a további sírkölopásokat is. Eredményként könyveljük el az általános iskolák lapjainak a beindítását és finanszírozását.

Nagy örömünkre szolgált, hogy meg tudtuk jelentetni – reprint kiadásban – Csonka Ferenc: Hiador című 1944-ben megjelent kismonográfiáját, ami nagyban hozzájárult Jámbor Pál megismertetéséhez. Egy másik sikeres kiadványunk: Szentesi Alajos: A gimnázium sportjának története című könyv.

A felsoroltakból talán kitűnik: nagy súlyt fektettünk az iskolák munkájának segítésére és Jámbor Pál újra felfedezésére. 1990 után azonban rövid időre válságba került a társasági tevékenység. A társaság 5–6 tagja politizálni kezdett, a bennmaradtak pedig gyanúsak lettek a pártok előtt. A helyi pártok sem az 1990-es, sem az 1994-es választások után nem tudták értékelni a társadalmi szervezeteket. Igaz, maga a politikai-önkormányzati berendezkedés is a civil szerveződések ellen formálódott.

Ilyen körülmények között tevékenykedik a társaság 1991-től. Nehéz pénzügyi helyzetünk ellenére a Közvélemény mellett 1994-től kiadjuk a Paksi Tükör című társulati lapot. Ez a lap a volt Paksi Mozaik folytatása, irodalmi, művészeti és helytörténeti kiadvány. Energiánk nagy

részét Jámbor Pál tevékenységének kutatására fordítjuk. Szívós kutatómunkánk eredményeként eddig ismeretlen személyi anyagok kerültek elő a kalocsai Érseki Levéltárból. Jámbor Pál ugyanis Kalocsán járt iskolába és mint felszentelt pap a kalocsai egyházmegyében szolgált. A felkutatott dokumentumokat folyamatosan közzé tesszük a társaság lapjaiban. A kutatással párhuzamosan szorosabbra fűztük kapcsolatunkat Szabadkával és Kishegyessel, mert a két település Jámbor életútjának fontos állomása.

1997-ben emlékeztünk meg Jámbor Pál halálának 100. évfordulójáról és az évforduló kapcsán több alkalommal találkoztunk Szabadka és Kishegyes helytörténetének kutatóival és irodalmáraival. A paksi városi televízió – közreműködésünkkel – Szabadkán járt a csodálatos városi könyvtárban és riportot készített a könyvtár egyik tudományos munkatársával. Ezt a filmet sugározta a paksi TV az évforduló alkalmával. Szabadkai kapcsolatunk eddigi legnagyobb eredménye, hogy a Szabadkán megjelenő Üzenet című irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat 1997. 7–8. számát Jámbor Pál emlékének szentelte. A főszerkesztő – Dér Zoltán – jóvoltából helyet kaptak a lapban az általunk felkutatott dokumentumok is. Kishegyesi kapcsolatunk révén pedig meghívást kaptunk az ottani „Csépe-napok” rendezvényeire, ahol méltathattuk Jámbor Pál tevékenységét.

1997 második felétől nagy szervezőmunkába kezdett a társaság, hogy méltóan ünnepeljük az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulóját. Az évforduló alkalmából szobrot kívánunk állítani Jámbor Pálnak, mely szobor az óváros főterén lesz és egyben ez lesz a város 48/49-es emlékhelye is, hiszen Jámbor Pál a szabadságharcban tiszti beosztásban szolgált. A szobor félmillió forintba kerül, a pénzt a város önkormányzata és a Paksi Atomerőmű Rt. adja. A szobor felállításával Jámbor Pál végre visszatér – hacsak jelképesen is – szülővárosába, köztünk lesz, naponta láthatjuk és így naponta emlékezhetünk rá.

Beregnyei Miklós

Imre Samu emléktáblájának leleplezése Felsőőrben

Imre Samu a magyar nyelvtudomány, különösen a nyelvjáráskutatás kiemelkedő egyénisége 1917. október 31-én a Vas megyei Felsőőr (ma Burgenland Oberwart) született. Szüleit hamar elvesztette és főlműves nagyapja nevelte. Benne élt a falu mindennapi életében, végezte a ház körüli teendőket, segített a mezei munkában, a jószág őrzésében és ha egy kis szabad idő akadt játszott a többi gyerekekkel. Az iskolában kitűnt nemcsak szellemi képességével, hanem erős akaratával is, mellyel a maga elé tűzött célokat megvalósította. Az iskola és az egyház javaslatára a Pápai Református Kollégiumban folytatta tanulmányait és tett kitűnő érettségit 1937-ben.

Innen a Debreceni Tisza István Egyetemre került és magyar–latin szakon kezdte meg tanulmányait. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy felvették a Debreceni Kollégium Református Tanárképző Intézetébe, melyet Baltazár Dezső (1871–1936) püspök a budapesti Eötvös Kollégium mintájára alapított. A tagok teljes ingyenességet élveztek, külföldi ösztöndíjban részesültek, külön előadásokat hallgattak, doktori disszertációjukat megjelentették és az oklevél megszerzése után az Egyház elhelyezésükről is gondoskodott. Az egyetemen, ahol én már másodévet kezdtem, Csűry Bálint tanítványai lettünk, aki a magyar nyelvjáráskutatást a legmagasabb szintre emelte. Mivel mindketten a Református Tanárképző tagjai lehettünk komoly barátság fejlődött ki köztünk.

1940 végén Kolozsvárra kerültem és Szabó T. Attila munkatársa lehettem, majd innen egy év múlva megbízást kaptam a Sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum néprajzi teendőinek ellátására. Akkor a Kolozsvári Egyetem Nyelvtudományi Tanszékére Imre Samut ajánlottam, akit Szabó T. Attila ki is nevezett. 1942-ben egyszerre vonultunk be katonának és a háború viharra messze sodort bennünket egymástól. Én voltam a szerencsésebb, mert a hadifogságot elkerültem, Imre Samu azonban 1944–1948 között szenvedte az orosz táborokat. Hazajövet előbb tanárkodott, majd a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében

dolgozott a tudományos munkatárstól az ügyvezető igazgatói beosztásig. 1985-től mint az MTA rendes tagja széleskörű tudományos kutató és szervező tevékenységet végzett. 1990. november 6-án halt meg.

Tudományos munkássága két részre osztható. Az egyikben az egész magyarságra, az egész magyar nyelvterületre vonatkozó kérdéseket tárgyalta, a másikban szülőföldje, elsősorban Felsőőr nyelvészeti-néprajzi kérdéseit kutatta.

Szabács viadala hitelességének kérdéséhez (Bp. 1958) című könyvében sok adattal támasztja alá, hogy a költemény nem hamisítvány. Nagyon jelentős szerepet vitt a *Magyar Nyelvtudomány Atlasza* munkálatainak megszervezésében, majd megszerkesztésében (Deme Lászlóval). A hatalmas és felbecsülhetetlen értékű adatmennyiség alapján megírta: *A mai nyelvtudomány rendszere* (Bp. 1971) című összefoglaló munkáját, mely a kérdés legalaposabb áttekintése. Ide kapcsolódik elemző munkája: *Nyelvtudományi szókészletünk néhány szerkezeti kérdése, a magyar nyelvtudomány anyaga alapján* (Bp. 1987). A magyar nyelvet a külfölddel megismertető jeles könyv kiadásában és írásában is résztvett (*The Hungarian Language* Bp. 1972. Benkő Loránddal).

Imre Samu 'honismereti kutató' is volt, hiszen számos munkája ide kapcsolódik. Első közlése, ami egy tudós életében mindig nagyon fontos: *Néprajzi szöveggyűjtés Felsőőrből* (1939. lakodalom leírása); ebben az időben jegyezte le, de eddig még nem került kiadásra: *Gyermekjátékok Felsőőrben*. Közreadta és a település fontos forrása: *Felsőőr helynevei* (1940); a következő évben jelent meg egyetemi doktori disszertációja: *A felsőőri földművelés*. Két alapvető munkája: *A felsőőri nyelvtudomány* (1971) és *Felsőőri tájszótár* (1973). Elkészített egy összefoglalást is: *Ausztriai (burgenlandi) magyar szövegek* (1973) címen. Milyen jó lenne, ha egyszer az itt említett nagyobb tanulmányok és a fel nem sorolt kisebbek, a Felsőőrrel foglalkozók, egy kötetben megjelenhetnének. Ez annál is inkább hasznos lenne, mert ezek egy határainkon túl szakadt városban gyakorlatilag hozzáférhetetlenek.

1997. október 31-én a Burgenlandi Magyar Kulturális Egyesület, Felsőőr város, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Imre Samu életét és munkásságát bemutató megemlékezést tartott. Ezen megjelent két leánya: Imre Erzsébet dr. Frigyesi Miklósné és Imre Klára; a Magyar Tudományos Akadémiát és a Magyar Nyelvtudományi Társaságot Benkő Loránd vezetésével népes küldöttség képviselte. Felsőőr város lakossága igen nagy számban jelent meg Rácz Mihály polgármesterrel az élen.

Az emléktáblát annak a háznak a helyén állították fel, ahol ezelőtt 80 évvel Imre Samu született. Az avatóbeszédet Szabó Géza Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola magyar nyelvész professzora tartotta, majd a táblát Imre Erzsébet leánya és Páll Lajos unokatestvére leplezte le.

A Református Egyház dísztermében Szabó Sándor és Imre Samu közeli rokona tartott előadást: *Imre Samu és Felsőőr* címen, együtt induló életútjukról. Ezután a Drobits család vendéglőjében alkalom kínálkozott nemcsak a rokonok, de a határon túlról jöttek beszélgetésére is. Majd a Református Régi Paplakban Imre Samu munkáinak, fényképeinek, kéziratainak, családjának bemutató kiállítását Galambos Iréneusz nyitotta meg, akinek elsősorban köszönhető, hogy az ünnepek létrejöhetett.

Délután a Református Egyház dísztermében a nagyszámú egybegyűlteket Rácz Mihály üdvözölte; majd két előadás hangzott el. Kiss Jenő: *Imre Samu, a nyelvtudós*; Balassa Iván: *Imre Samu és a néprajzkutatás* címmel méltatta a nagy tudós életművét. Ezek után

Imre Samuról készült filmet vetítettek.

Ezzel tiszteltgett egy kiemelkedő jelentőségű nyelvész és néprajzkutató emlékének a szülőváros és a magyar tudomány.

Balassa Iván

Kiss Jenő felvétele

Népi együttesek találkozója Óbudán

A kisebbségi kultúra iránti érdeklődés napjainkban előtérbe került. Az UNESCO éppen úgy kiemelt programként tekint a kisebbségek értékeinek megmentésére, mint az Európai Unió. A sokszínű Európának éppen e tekintetben érdekes területe a Kárpát-medence, ahol számos népcsoport él egymás mellett sok évszázadon át. A történelem furcsa játéka miatt egyetlen tájegység több etnikum továbbéléséhez ad teret. A régi közigazgatási egység mára részekre bomlott, a határok megváltoztak, de az emberek közötti, évszázadokon át virágzó természetes kapcsolat, mindmáig megmaradt.

A Bartók Táncegyüttes vezetőinek elsősorban Teszári Miklósnak a kezdeményezésére került sor 1997. november 27–29. között háromnapos találkozóra, ahol négy együttes vallott arról, hogyan őrzik a kisebbségi környezetben a hagyományos kultúra értékeit. Kárpátaljáról a tiszapéterfalvi zeneiskola tanulói jöttek el. Magyarország keleti határáról az eleki román hagyományőrök idősebb és ifjabb közössége érkezett, míg Romániát a magyarlapádiak csoportja képviselte. Európai szemüveggel nézve mindhárom település közel van egymáshoz, de más-más országban más-más adottságok mellett törődik a hagyományával.

Az eleki román hagyományőrző táncegyüttes ötven éve képviseli a régi román kultúra szép emlékeit. A gyakori fellépések, a gondos hagyományápolás eredményeként köztük többen rangos kitüntetések kaptak, míg mások „a népművészet mestere” címet viselik. Ez a tudás minden tekintetben jellemezte fellépésüket. Az idősebbek, akik rutinosan zenélnek, táncolnak, énekelnek színpadon és maguk örömeire egyaránt, ezúttal is osztatlan elragadtatást váltottak ki a jelenlevőkből. Külön meglepetés volt a turkajárás színpadra vitele. A karácsonyi kántálókkal, újévi köszöntéssel házról házra vonuló turkajárók egy régi hagyományt hoztak emberközelbe. A népszokás – mint minden rituális ünnep –, számos olyan archaikus elemet tartalmaz, amelyet a szakemberek szívesen megtoldanak értelmező szavakkal, a téli napfordulóra, a meghaló és újjászülető természet szimbólumára gondolva. Ezúttal az előadás önmagáért beszélt. A jól megválasztott kellékekkel könnyedén érzékeltették a karácsonyi hangulatot, és a játékkal feloldották a nyelvi akadályokat. Az archaikus elemekből álló körkörös táncok, ugrálós lépések a régi népszokásoknak az egyszerűségében értékes elemeit mutatták be.

A legények a férfi táncok sokféle variációját mutatták be, ezzel nyújtva új élményt a szemlélőknek, és bizonyítva, hogy a virtuozitás az egyéni képességekkel párosul. A lányok finom, diszkrét körtánc ellentétességében illeszkedett a legények lendületes szülő táncaihoz. Külön élmény volt az idősek és a fiatalok közös szereplése, ami jelezte, hogy az eleki románok tudatosan ápolják régi kultúrájukat. Ezt a hagyományőrzést méltatta az elekieknek szóló ünnepi köszöntőjében Timár Sándor.

A Tiszapéterfalváról harminckét gyerek érkezett, hogy bemutassák, mit jelent nekik az iskolában tanult klasszikus zene mellett a népszokásokhoz, játékokhoz, táncokhoz kapcsolódó dalkincs, a sokszínű zenehagyomány. Vezetőjük Pál Lajos zenetanár kijevei konzervatóriumban szerzett diplomát, de azt a lelkesedést, a gyerekek iránti szeretetet és a hagyományos kultúra iránti érdeklődést, amit minden szerepléssel bizonyított, azt valóban máshonnan hozta.

Előadásuk változatos volt. A szereplőkhöz illő gyerekjátékok bemutatásával kezdődött a műsorok, énekeltek szülőben, kórusban; furulyáltak, hegedültek, aztán táncoltak saját maguk kíséretével énekhangra és a csoportból kilépők látszólag rögtönzött zenekari muzsikájára. Máskor a négytagúvá bővült „trío” szórakoztatta az érdeklődőket vonósokra, tangóharmonikára alkalmazott dudánóták dallamával. A gyerekek természetes vidámsága, játékos kedve, spontánul ható szereplése azt hirdette, hogy a határ túlsó oldalán, a múlt században már polgárosult és a hagyományoktól eltávolodott falvak lakói között a népi kultúra mára felértékelődött. A tiszaháti magyar kultúrához tartozás igénye, tudatos ápolása, a régi értékek felelevenítése a rosszízű folklórizmus nélkül jelent meg a péterfalvi gyerekek repertoárjában. Érezhető volt az iskolában tanult klasszikus zene mellett spontán fordulnak a népzenehez, amelyet a hivatalos műsor után, a maguk örömeire a rögtönzött táncmulatságon bizonyítottak be.

A Küküllő menti magyarlapádiak a tradicionális kultúra meglétét mutatták be. Nem az újratanulást, nem a tudatos megőrzést és hagyományápolást, hanem azt, ami még ma is él a faluban. Apáról gyerekre öröklődő éneklési mód és dalkincs egyik szép példáját lehetett hallani a 77 éves Mari nénitől. Ezt bizonyították a 70 évesek mellett táncoló öt–nyolc éves gyermekek is. A lányok és asszonyok előszedték a régi időkben megmaradt (vagy annak alapján újra formált) pártát, ruhát és a legények nehéz paraszt csizmában úgy járták a legényes, mint ahogy az több generációval korábban szokás volt. A színpad, a budapesti szereplés számukra csak egy különleges alkalom a hagyomány bemutatására, inkább otthon saját örömeikre énekelnek, táncolnak, ha az egyre fogyatkozó lélekszámú, egyre kevesbedő fiatalok számára erre lehetőség nyílik. A kisebbségi kultúra nehéz sorsát képviselik a lapádiak Romániában. Nekik nem koreográfus tanítja a pontozót és a legényest, a lányoknak karikázót meg a párostáncokat, mert mindez a falu ma még meglévő hagyományát képviseli.

A határon innen és túl élő kisebbségek hagyományos kultúrájából ízelítőt adó tánc-csoportokhoz és a vendégekhez dr. Felföldi László szólt bevezetésekképpen. A folklór határtalan értékeit és a társadalom érdektelenségét, a felelőtlen mellőzés gondjait tárta őszintén a hallgatók elé. Baj van a hagyomány megbecsülésével. Az értelmiség elfordul a régi kultúrától, a globalizált kultúra elsodorja a kis közösségeket összetartó műveltséget. A népcsoportokat sajátossá tevő táncot, zenét, dalt, viseletet az univerzálódási törekvés eltünteti. Hiába halljuk az Unesco képviselőitől, hogy az európai kultúra annak sokszínűségében értelmezhető, hiába hirdetik messziről a kívülről, hogy az Európai Unió nem kívánja az uniformizált embereket, mégis azok akik még ismerik a hagyományos műveltséget elfordulnak tőle, mert azt hiszik, hogy idejétmúlt nyűg a nyakukon. Azok pedig, akiknek kötelességük lenne a hagyományt a polgárság értékei közé vinni, még rá sem jöttek, hogy azáltal válnak egy nemzet képviselőjévé, ha annak történelmét ismerik, kultúráját elfogadják, értékeit becsülik és továbbadják.

Teszári Miklós által szervezett találkozón immár másodízben találkozhattak az érdeklődők a hagyomány értékeivel, amelyhez ezúttal kellemes, otthonos háttérrel biztosított az "budai Művelődési Ház.

Kríza Ildikó

Népzenei gyűjtőúton Erdélyben

A Bessenyei György Tanárképző Főiskola népzene-szakos hallgatói a tanszék tanárainak vezetésével a közelmúltban kisebb csoportokban népzenei gyűjtőúton jártak Erdélyben. Magam is részt vettem két társammal Dsupin Pál tanár úr irányításában népi furulyás felfedező úton. Ellátogattunk Székere, Bálványosváraljára, Kolozsvárra, Magyarorszára, Magyarlapádra, Magyarbeczére, Hodákra, Gyergyószentmiklósrá, Csíksomlyóra, Korondra, Parajdra. A szép erdélyi tájak látványa mellett rengeteg érdekes emberrel találkoztunk, akik nemcsak kiváló népzeneészek, énekesek, furulyások voltak, hanem izesen mesélő, értékes emberek is. Szokatlan volt az egyszerűségükben megmutatókozó őszinte emberi nagyságuk, a közvetlenségük, ahogyan a mindennapok gondjain felülemelkedve humoros előadásokkal, tréfákkal fogadtak be családjuk körébe.

Megvendégelték, majd beszélgetéseink után előkerültek a népi hangszerek, különböző népi furulyák, melyeken általunk még nem hallott ősi dallamokat szólaltattak meg. Ezeket a régi székely dallamokat egyéni díszítésekkel, művészi előadásban játszották nekünk. Mi figyeltünk, magnóval, videokamerával rögzítettük, hogy újra és újra lejátszva gyönyörködve tanulhassunk belőlük. Meggyőződhattünk arról, hogy zenélő idős barátaink zeneiskolai előképzettség nélkül csak tehetségük, szorgalmuk, kitartásuk, a családból, szülőktől átvett hagyományok útján jutottak ilyen művészi fokra. A dallamokat gyakran női énekes énekelte, a férfi furulyás kíséretével. Családi hangulatban a családtagok és mi is bekapcsolódtunk az éneklésbe, zenélésbe. Magunk is vásároltunk különböző hangzású, méretű népi furulyákat, melyeket ismert dallamokon próbáltunk ki. Nemcsak a népzene, népi kultúra, hagyományokat, szokásokat ismertük meg és próbáltuk ki, pl.: tehén-szekéren utaztunk, székely

népi ételeket ettünk. Vendégeink szívességéből eljutottunk olyan helyekre, amelyeket eddig csak Tamási Áron, Sütő András és más írók elbeszéléseiből ismerhettünk. Útitársaimmal – Krajcsovics Lilla, Répási Zsuzsanna, Dsupin Pál, Keszezy Tivadar – nagy élményben volt részünk. Nemcsak zenei ismereteink bővültek, de emberi, baráti kapcsolatokkal is gazdagabban tértünk haza. Reméljük, hogy most kezdett utunknak folytatása is lesz.

Högye Zsófia

Szekeres László halálára

(1931–1997)

A tavalyi advent napjaiban a szabadkai régi városháza páratlan, szecessziós dísztermében ünnepelték a gimnázium alapításának 250. évfordulóját. A nagy rendezvény értő-érző irányítója, *Szekeres László* rosszul lett, majd bekövetkezett az, amire akkor és ott senki sem számított: december 27-én, a zimonyi kórházban végleg eltávozott közülünk.

Laci bátyánkkal a délvidéki magyar honismeret kimagasló személyiségét vesztítettük el. Már középiskolás korában – a negyvenes évek második felében – bekapcsolódott a szabadkai múzeum régészeti munkálataiba, majd néhány év múlva megkezdte tanulmányait az akkori ország legeurópaibb felében: a Ljubljana Tudományegyetem Archeológiai Tanszékén. *Srećko Brodar* professzor tanítványaként 1957-ben átvéve oklevelét, neve hosszú ideig összefonódott a szabadkai közgyűjtemény történetével. A regionális feladatkörű intézményben természetesen nem csupán a vegytiszta régészettel, hanem a néprajz, a természetkutatás, a művelődéstörténet, a numizmatika, a művészettörténet kérdéseivel egyaránt foglalkoznia kellett, elődje, *dr. Schulman Imre* halála után 1960-tól immár igazgatóként is.

Az 1970-es években Bácska és Bánság területén számos régészeti feltárásban vett részt, nem egyet közülük vezetett is. A sorból kiemelkedik a Zenta melletti Mákospatakon 1975-ben végzett mentőásatás, amelynek során egyebek között egy nagykiterjedésű szarmata, illetőleg hun kori település nyomai kerültek napvilágra. A gazdasági gondok szaporodásával a terepmunkák megrikkultak, egyidejűleg viszont a leletek feldolgozására összpontosíthatott: számos kötet, szakmai és ismeretterjesztő írás kerülhetett ki *Szekeres László* tollal alól. Emellett előadásokat tartott, kiállításokat rendezett, vállalta a Reményik Sándor-i „ahogy lehet” éthoszáát.

A rendszerváltozás arrafelé szerényebb „befűvése” őt is megérintette, öszülő halántékkal az első között csatlakozott a népközösség érdekeit megfogalmazó politikai szerveződés kezdeményezőihez. Évekig körzeti első emberként küzdött az akkor még egyetlen magyar párt: a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége autonómiaötrékvéseinek a valóra váltásáért. Barátja, *Dudás Károly* író, lapszerkesztő a nekrológiájában így idézi föl ezt az időszakot: „A magaformájú elmélyült, szelíd tudósembernek nem sok keresnivalója lehet a politikában, főként nem a mostaniban, ahol a kíméletlenség és a praktikum mindennekfölött való. Itt szelídséggel és intellektuális vívódásokkal nem sokra megy az ember. Ragaszkodott annyira nagy bajban levő közösségéhez, hogy kétélyei, félelmei ellenére sem távolodott el a közélettől, élete utolsó pillanatáig tette a dolgát, s ami még csodálatosabb: tele volt optimizmussal. Igen, általában az ilyenek mennek el időnap előtt, azok, akikre oly nagy szükségé volna még a közösségnek. Az értékesek, a belüli lobogók, a szelídek. Amilyen *Szekeres László* volt.”

Közéleti szerepe tehát az 1990-es évtizedben teljesedett ki: a városházán kabinetfőnöki posztot vállalt, a magyarországi támogatásra érdemes délvidéki kéziratok megjelenését könyvkuratóriumi elnökként egyengette, és megvalósíthatta dédelgetett álmát: a századelő jeles helytörténeti folyóiratának, a *Bácsországnak* az újraindítását. Folyamatos pénzügyi, megjelenési nehézségek, átmeneti terjedelemcsökkenések kényszere szorításában is, az – általa jegyzett utolsó – III. évfolyam 12. számában a következőket írja: „Amikor a Bácsország első számát útnak indítottuk, tudtuk, hogy lelkedésem és képességeken kívüli sok másra is szükség van. Nem utolsó sorban anyagi háttérrel nyújtó támogatásra (...) Áldozatok árán a Szabad Hét Nap szerkesztősége

és az Illyés Közalapítvány anyagi támogatásával sikerült a kríziseket túlélni (...) Ismét légüres térbe jutottunk. Ez azonban nem jelenti egyben azt is, hogy mindent feladtunk (...) Végezetül álljon itt egy kínai bölcs gondolata: Nehéz terepen: ne állj meg, folytasd az utat; bekerített terepen: dolgozz ki stratégiát; halálos terepen: harcolj!”

Nos, Szekeres László valóban így cselekedett: a nem csupán képletesen nehéz, bekerített, halálos terepen tette a dolgát. Kidolgozta még a hetilap mellékletéből önálló, huszonnégy oldalas folyóirattá válás koncepcióját. Immár egykori szerkesztőtársain – *Ritz Péteren, Hegedűs Antalón, Magyar Lászlón* és a többiekén – múlik, hogy az újarcú Bácsország megálljon a maga lábán, a többi Kárpát-medencei honismereti szemle méltó társaként.

Mi, az egyetemes magyarságban gondolkozó anyaországi honismereti munkások is sokat köszönhetünk neki. Bármikor bizton fordulhattunk hozzá, lett legyen szó akár csoportok várostörténeti kalauzolásáról, akár más, tevőleges segítség kéréséről. Az *Emese álma* című nagyszabású, határokon átnyúló vetélkedősorozat területi zsűri elnökségére kétszer is eredményesen fölkerhettük, egy ízben évi nagy seregszemlénken, a nyári honismereti akadémián is vendégül láthattuk. Tavaly szeptember 24-én a szabadkai Városi Könyvtárban, folyóiratunk bemutatkozó estjén meleg szavakkal köszöntötte a *Honismeretet*, természetes szövetségést, testvérilapot látva benne saját Bácsország számára.

Hadd búcsúzzunk Szekeres Lászlótól alkotótársa, *Sifflis Zoltán* filmrendező gyászbeszédének jellemző részletével: *„Történelmi múltunk ismerete ma szerényebb és csonka lenne az ő munkássága és annak eredményei nélkül. Nemzeti közösségünk máig viharos körülményei és az ebből adódó közéleti, politikai feladatok és kihívások bölcs megoldásaihoz tapasztalatával, higgadt, szerény, de mindig az érvekre támaszkodó magatartásával járult hozzá. Tudós, értelmiségi volta ellenére habozás nélkül – mindig, amikor csak szükség volt rá – vállalta közéleti, politikai teendőik végzését is (...) Élete és munkássága során minden helyzetben nemzeti közösségünk érdekeit tartotta szem előtt, ugyanakkor azon kevesek közé tartozott, aki emellett figyelembe tudta venni más nemzetek történelmi valóságát is a maga bölcs, de kritikus magatartásával. Ezért övezte személyét és munkásságát megbecsülés és tisztelet a szakma, a munkatársak és a barátok körében. Ő volt az, aki minden egyes alkalommal, amikor veszélybe került hitvitájának tekintélye, a tudós alaposságával és a közéleti ember tudatosságával emelte föl szavát történelmi és kultúr-tényeinek meghamisítása és elferdítése vagy alábecsülése ellen.*

Ez a példaértékű, öntudatos magatartás kötelez bennünket a folytatásra, és tartozunk neki azzal, hogy átmentsük azt a jövő nemzedék számára (...) Olyan magatartásformát képviseltél, amelyet az alapvetően intoleráns közeg megkísérlelhetett ugyan letiporni, azonban éppen szelíd állhatatosságod tette azt megsemmisíthetetlené. Mert te szelídségedben voltál csökönyös. Ez az, amivel bennünk örökre megmaradsz... Nyugodjál békében.”

Székely András Bertalan

Búcsú Tábori Györgytől

Tábori György etnográfus, volt békéscsabai és békési múzeumigazgató 1997. november 8-án, felesége halála után mintegy tíz hónappal, Debrecenben elhunyt. Tábori György és felesége három-négy éve költözött Debrecenbe és ott betegségeik miatt nagyon visszavonultan, szinte észrevétlenül éltek.

Ez a szerénység, tartózkodás, leküzdhetetlen vágy az észrevétlenség után furcsa paradoxonként elkísérte egész életpályáján. Élénk közéleti személyiség, a maga szakmai karrierjét építő ember volt, de szerény, tartózkodó, visszahúzódo természetese sok mindenben meggátolta, korlátozta. Tábori György azért nem vált kiemelkedő, neves múzeumigazgatóvá, mert nem tudott megbarátkozni a tőle nagyon messzeálló adminisztrációval. Szakmai kibontakozását gátolta, akadályozta az igazgatósággal szükségszerűen velejáró – sokszor kellemetlen – „ügyintézés”, ügyviteli, olykor reprezentációs munka.

Tábori György Tótkomlóson született 1913. november 18-án. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte és 1940-ben egyidőben szerzett tanári és bölcsészdoktori diplomát. Tábori György tagja volt az akkor – Györfly István kiváló egyénisége folytán –

virágkorát élő Néprajzi Tanszéknek. Ahol akkor Györffy professzor mellett Tálasi István, Molnár Balázs, Gunda Béla, Márkus Mihály, Lükő Gábor, K. Kovács László, Vajkai Aurél és mások dolgoztak, tanultak. Györffy István céltudatosan foglalkozott nemzetiségi tanítványokkal, valamint a szomszédos népek itt tanuló fiaival. Elsőrendű magyar etnográfiai érdekek tartotta nemzetiségeink és a szomszédos népek életének megismerését, kutatását. Györffy professzor Tábori Györgytől a hazai és általában a szlovákság kutatását várta el, míg általánosabb kutatási területként az állattartás kérdéseinek vizsgálatára ösztönözte, természetesen a szlovák kölcsönhatások figyelembevételével.

Az egyetem elvégzése után tíz évi bizonytalan, keserves korszak következett életében: katonaság-háború, majd vidéki tanárkodás. Míg nem 1950-ben a magyar múzeumok újjászületése során Békéscsabára nem került, a Munkácsy Mihály Múzeumba, igazgatóként. A békéscsabai múzeumigazgatóság, majd megyei múzeumigazgatóság jó lehetőségeket nyújtott számára, hogy a hazai szlovákság (és általában is a szlovákság) népéletét kutathassa. Nem csoda, hogy a hazai szlovákság kutatásának egyik központjává szülőfaluját, Tótkomlóst tette. Itt végzett leginkább megfigyeléseket és itt gyűjtött legtöbbet. Mégpedig meglehetősen széleskörűen, a tótkomlói szlovák népélet minden területéről. Tótkomlói kutatásai-gyűjtései során kiváló segítőtársra lelt Krupa Andrásban, aki a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Békés Megyei Szervezetének titkáráként szervezési, szerkesztési, kiadványozási tekintetben is nagy segítséget nyújtott számára. Természetesen foglalkozott a békési magyar népélet jelenségeivel is. Magyar kutatásainak központjába a település, a népi építkezés, a lakásbelső témaköre került. Az Országos Műemlékfelügyelőség megbízásából szakszerűen felmérte és dokumentálta Békés megye népi építészetét, lett légyen az magyar, szlovák, vagy román. Ez az adattár ugyanúgy kiadatlan, mint sok más feldolgozása és számtalan feljegyzése, kutatási beszámolója, jegyzete is.

Elsőrendű feladatunk Tábori György bibliográfiájának összeállítása. Ilyen rövid emlékezésben nem lehet csak a legfőbb munkáit említeni. Mint például a *Rokkások Békés megyében* című, 1959-ben kiadott munkáját, vagy *A körösi faúsztatás történetéből* című, 1967-ben megjelent tanulmányát. Nagyobb lélegzetű tanulmánya *Békéscsaba településének fejlődéséről a XVIII–XIX. században*, a Kristó Gyula–Székely Lajos szerkesztette *Tanulmányok Békéscsaba történetéből* című tanulmánykötetben jelent meg, 1970-ben. Az állattartással több dolgozatában is foglalkozott. Először a *Békési Élet* hasábjain, 1971-ben, *Tótkomlós állattartása* címmel. Ugyanígyan címmel, de bővített formában adta közre a Békés Megyei Múzeumok Közleményeiben, 1974-ben a tótkomlói állattartásáról írt tanulmányát. Hogy azután összefoglaló módon *Az állattartás* címen jelentesse meg az állattartással kapcsolatos ismereteit a Szincsek György szerkesztette *Tótkomlós néprajza* című monográfiában. Érdekes munkája *A rézveretes Tranoscius* című gazdagon illusztrált könyve a magyarországi evangélikus szlovákok régi, vallásos énekeskönyvéről (Fekete Könyvek, 1986.). Természetesen résztvett a *Békéscsaba néprajza* című összefoglalás megírásában is. Érdekes, hogy itt egy, ha nem is egészen új és előzmény nélküli tárgykörrel, a népi ruházat alakulásának feldolgozásával jelentkezett.

Tábori György feldolgozásai, írásai főleg Békés megyei, vagy éppen békéscsabai kiadványokban láttak napvilágot. Itt, a Békési Életben jelent meg róla, 70 éves korában Balassa Iván köszöntő cikke is, mely szerint Tábori György nemcsak kiváló etnográfus, a nemzetiségi néprajzkutatás egyik úttörője, hanem nagyszerű muzeológus is volt. Több Békés megyei múzeum – elsősorban a békéscsabai és a békési – neki köszönheti fejlesztését és arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Békéscsabán és Szarvason szlovák, Békésen pedig magyar tájházat létesített.

A Békés megyei tudományos-, közművelési élet neves alakja volt, emlékét meg kell őriznünk.

Dankó Imre

KÖNYVESPOLC

A nemzetiségi kulturális autonómiáról¹

A Magyar Művelődési Intézet 1994. április 14-16-án Balatonalmádiban rangos tanácskozást szervezett, amelynek témája a nemzetiségi kulturális autonómiák létrehozásának, illetve megvalósításának a módjai voltak. Az értekezlet támogatta az Illyés Alapítvány, a Külügyminisztérium, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Alapítvány, az UNESCO Magyarországi Bizottsága, képviseltette magát a Művelődési és Köznevelési Minisztérium, a Határon Túli Magyarok Hivatala, a Magyar Anyanyelvi Konferencia, azaz a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, a FUEV, valamint a hazai, a nyugati és a környező országok kisebbségi szervezetei. A felszáz résztvevő közt jelen voltak a finnországi svéd, a dél-tiroli német, a spanyolországi katalán, a dániai német, a belgiumi német stb. kisebbségek, valamint a magyarországi kisebbségek és a határon túli magyar szervezetek képviselői is. A felszólalók hozzászólásait a Magyar Művelődési Intézet majd három év után, 1997-ben könyv alakban is közzéadta, azzal a céllal, hogy „a kulturális autonómiával kapcsolatos ismeretek gyarapodásával csökkenjen a fogalommal kapcsolatos bizalmatlanság és erősödjék a népek, nemzetek és nemzeti-egységek közti bizalom.”

E cél jelentőségét, de még inkább a határon túli szakadt magyar kisebbségek elszánt és kitartó küzdelmének szükségességét bizonyítják azok a nyilatkozatok is, amelyek e kiadványban olvashatók. Köszöntő szavaiban Halász Péter azt vallja, hogy három illúzióra épül ez a tanácskozás: a fogalom megismerésével talán növekszik a többségi nemzet tárgyalási készsége, a már működő autonómiák élvezői hasznos tanácsokat nyújthatnak a még jogtalanoknak és a tanácskozáson felvetett problémák talán előbbre viszik a magyar kisebbségek önrendelkezési törekvéseit. E küzdelem nehézségeire és akár évtizedekig is tartó időtartamára többen is felhívták a figyelmet. Nagy gondot jelent főleg az a tény, hogy nem léteznek a kisebbségekre vonatkozó nemzetközi rendeletek. A kollektív jogokat például több állam nem ismeri el, azzal a magyarázattal, hogy az egyéni jogok már biztosítottak az általános emberi jogokat. Vallják ezt annak ellenére, hogy nap mint nap szemtanúi vagyunk azoknak a szörnyűségeknek, amelyek épp a meg nem adott nemzetiségi problémákból, illetve a kisebbségek jogfosztottságából erednek. Ez főleg azokra az országokra jellemző, ahol a demokrácia még gyermekcipőben jár és csupán a homogen nemzetállam megteremtésében vélik elérni

a gazdasági bajaik megoldását. Meg kell azonban jegyezni, hogy az UNESCO 1992 júliusában Párizsban megtartott értekezletén, amelynek témája az emberi jogok és a nyelv volt, egyértelműen leszögezték, miszerint az anyanyelv használata alapvető emberi jog és minden kisebbségben élő személynek és népcsoportnak joga van elsajátítani, megtartani anyanyelvét. Joga van anyanyelvén elsajátítani az írást, az olvasást, ami azt jelenti, hogy joga van az óvodától az egyetemig tartó anyanyelvi oktatásra. Persze minden jogszabály csak akkor töltheti be funkcióját, ha arra a törvény végrehajtói szigorú szankciók rákényszerítik, de sajnos ilyenek ma még nem léteznek. Ezért voltak eredménytelenek az első világháború béketárgyalásain hozott kisebbségvédelmi, illetve önrendelkezési jogra vonatkozó határozatok, amit több résztvevő is hangsúlyozott. Szerencsére napjainkban ebben az irányban már lényeges változások történtek. Az egyik hozzászóló például belső és külső önrendelkezést különböztet meg. A belső nem érinti a nemzetközileg elismert határokat, a külső viszont ezeknek a megváltoztatását is lehetségesnek tartja, főleg a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlása után. Több felszólaló hivatkozott azokra a nemzetközi dokumentumokra, amelyek a kisebbségek jogait hivatottak védelmezni. Így például szót ejtettek az ENSZ 1948-as Egyetemes Nyilatkozatáról, az 1966-os Emberi Jogok Nyilatkozatáról, az UNESCO 1982-es mexikói, a kultúrára vonatkozó nyilatkozatára, miszerint a kultúra „olyan szerves egység, amely sajátos, a társadalomra vagy a társadalmi csoportokra jellemző szellemi, anyagi intellektuális és érzelmi elemeket tartalmaz. „Egyesek az Európai Tanács 1993-ban elfogadott 1201-es ajánlását említették a Ballardourtervet vagy a dániai németek által létrehozott CAHMIN csoport tevékenységét. A dániai németek képviselője például arról tesz említést, hogy Egon Bahr (a Brandt-kormány minisztere) a nemzetközi kisebbségi charta kidolgozását szorgalmazza, amely a kisebbségek négy jogát harmonizálja: az elszakadást, az autonómiát, az önrendelkezést és az egyének és csoportok kisebbségi jogait az egyenlőség, az igazságosság, valamint az erőszakmentesség alapján. Komlóssy József, a FUEV munkatársa (most a FUEV elnöke) az Európa Tanács 1993. október 9. bécsi csúcskonferenciája keretében fontosságát hangsúlyozta, amely akár az Európai Emberi Jogok Konvenció (EMRK) kiegészítőjének is tekinthető. Ez főleg a kulturális jogokra vonatkozik, de alapját jelentheti az egyetemes Európai Népcsoportjogi Chartának. Természetesen mindez csak akkor hozhat eredményt, ha az érdekelt felek figyelembe veszik a Cottbusban 1992-ben meghozott határozatokat. Ezek közül a második az autonómiára való jogokat fekteti le. Ezt fogalmazza meg a FUEV-konvenciótervezet is, amely szerint a népcsoportoknak joguk van az autonómiára, mégpedig:

¹ A Balatonalmádiban, 1994. április 14-16-án rendezett tanácskozás előadásai. Szerk.: Halász Péter. Magyar Művelődési Intézet. 1997.

1./ a területi, 2./ a kulturális és 3./ az öngazgatási avagy a helyi autonómiára. Komlóssy arra is felhívja a figyelmet, hogy ez csak három lábon álló megbeszélés révén jöhet létre. Mindenképp jelen kell lennie a mindenkori államhatalomnak, a nemzetközi szakemberek semleges csoportjának és a kisebbségi népcsoport képviselőinek.

Az autonómia bármely fajtájának kivívását Ermakora Felix (a FUEV jogi bizottságának akkori elnöke) a következő feltételekhez kötötte, amelyeket a magyar kisebbségeknek mindenképp hasznos lenne megszívlelniük. Az első, hogy legyen olyan terület, ahol azonos népcsoportoz tartozó emberek élnek. A második, hogy autonómia csak ott működhet igazán, ahol demokratikus államstruktúra létezik. A harmadik feltétel, hogy a népcsoport erős legyen: olyan közösség, amely nemzeti identitással és stabil finansziális bázissal rendelkezik. Végezetül a negyedik feltétel, hogy „nem várható el, hogy az autonómia a többséget képviselő állam részéről önkéntes döntésként szülessen meg.” Az első és az utolsó feltételt a határon túlrá szorult magyarság még valahogyan csak megoldhatná, de a második és harmadik feltétel már nagy gondot okoz. A környező országok jelentős része ugyanis a demokráciát még csak építgeti és a nemzetközi fórumokon nem (vagy csak részben) képviselteti magát.

A jugoszláviai magyarságnak (lehet, hogy másoknak is) legfőképp a harmadik követelmény, a nemzettudat hiánya és az általános szegénység jelenti a legküzdhetetlenebb látszó akadályt. Ez nem lehet meglepő, hisz közismert dolog, hogy a II. világháború befejezése óta, több mint ötven éve a hivatalos jugoszláviai magyar kultúra jogoszláv beállítottságú, azaz magyarságellenes. Így érthető ez az identitászavar. A nemzetietlenség szinte minden jugoszláviai magyar kulturális intézmény munkájában fellelhető, de a legrombolóbb tevékenység mindenképp a televízióban és az oktatásban tapasztalható. Az egészséges nemzettudat hiányában felnövő immár harmadik nemzedék otthonról sem kaphat megfelelő magyarságtudatot, mert a szülők sem ismerik kellőképpen a magyar kultúrát, és bennük sem alakult ki egy határozott igény magyarságuk megőrzésére. A legsajnálatosabb az, hogy a magyar pedagógusképzés is magyarságellenes. A magyar tanítóképzést nem azért szükséges Zomborból Szabadkára visszahelyezni, hogy Szabadka valamiféle kulturális előnyhöz jusson, hanem azért, hogy egy magyar kultúrában gazdagabb környezetben a jövő magyar pedagógusai kialakíthassák a megfelelő nemzettudatot.

Nem jobb a helyzet a magyar lakosság gazdasági felemelkedése terén sem. A nyolcvanas évek végén megalakult egyedüli jugoszláviai magyar párt, a VMDK vezetősége kezdetben hallani sem akart a gazdasági program szükségességéről. Azóta a sajnó már hat részre szakadt párt mindegyike tervbe iktatta ugyan a jugoszláviai magyarság gazdasági érdekvédelmét, de a szép tervekből a mai napig semmi sem valósult meg. A napokban például a VMSZ szervezett egy tanácskozást a magyarországi potenciális befektetők bevonásával, de csak a nehézségek fölvázolásáig jutottak, a

gazdasági segítség még várat magára. Még sajnálatosabb dolog, hogy a balatonalmádi autonómia tanácskozásokon is egy olyan személy képviselte a jugoszláviai magyarságot (és ez jellemző), aki képtelen volt egy kimerítő értékelést adni a jugoszláviai magyarság helyzetéről, hisz maga is kihangsúlyozta, hogy az ismertetése csupán egy „rögtönzött kép”.

Mindenképp szólni kell azokról az előadásokról is, amelyek idillikus képet festenek az adott magyar kisebbség helyzetéről. Így például a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Öngazgatási Közöség titkára azzal a mondattal zárja a beszámolóját, hogy „a szlovén kisebbségi modell a közép-európai térség több más államában is járható”. Mondta ezt akkor, amikor köztudott, hogy a kétnyelvű iskolarendszernek, amelyet a szlovéniai magyarok alkalmaznak, milyen katasztrófális következményei vannak. A gyermekeknek nemcsak az anyanyelvi tudása csorbul, hanem ami még ennél is sajnálatosabb, hogy a tanulóknak nem alakul ki (a szlovén szellemben végzett oktatásban részeseülőknel nem is alakulhatott ki) a megfelelő magyarságtudat.

Szóvá kell tenni azt a hiányosságot is, hogy a tanácskozás nem nyújtott semmilyen megvalósítható modellt a kisebbségi kulturális autonómia kivívásához, bár amint a szerzők meg is jegyezték, a tanácskozásnak nem is ez volt a célja. Sajnálatos az is, hogy az előadások szövege csak ilyen nagy késéssel jelenhetett meg. Azt azonban mindenképp el kell ismerni, hogy a tanácskozás nagyon hasznos volt, a résztvevőknek értékes tanácsokkal szolgált, az elhangzottak megjelentetése pedig lehetőséget nyújt a szélesebb körű tapasztalatszerzésre.

Gubás Jentő

Magyarok a pokol bugyraiban

Fél évszázadnak kellett eltelnie és az 1989. évi változásoknak eljönniük ahhoz, hogy ki lehessen beszélni a kibeszélhetetlen. Az 1944–1945 fordulóján a Kárpát-medencében, anyaországunkon belül és kívül a magyar nemzet ellen az újabkori birtoklók és megszállók által elkövetett kegyetlenkedéseket, a véres bosszút és megtorlást. Ennek a tudatos és következetes akciónak a nyitánya Erdély, ahol az 1944. augusztus 23-i román háborús kiugrás utáni hetekben a Székelyföldön, a Kolozsvár környéki falvakban és a Partiumban magyarok ezreit gyilkolták meg bestiális módon a Maniu-gárdisták, a Voluntari pentru Ardeal (Önkéntesek Erdélyért) elnevezésű fegyveres bandák. Brassó mellett, Földvárakon kényszermunkatábor szerveztek, ahová magyarok tízezreit hurcolták, közülük több ezren az embertelen körülmények miatt kitört járványok áldozataivá váltak.

A megtorlások – a Kárpát-medencei magyarság elleni bosszú összehangolódott! – a Délvidéken folytatódott, ahol Bácskában és Bánátban a legóvatosabb becslések szerint is 20 ezer magyar meggyilkolásáért felelősek Titó partizánosztagai. A magyarirtás Kárpátján sem maradt el, itt a

szovjet megszállók november 13-án kiadott hadparancsa alapján kényszermunkatáborokba hurcoltak mintegy 40 ezer magyar férfit, akiknek kétharmada odapusztult. Csehszlovákiában is több ezer áldozata volt a megtorlásnak, ahol az 1945. április 5-én az úgynevezett kassai kormányprogram a felvidéki magyarságot megfosztotta állampolgárságától, és másfél éves „pridelovaci vyper”-t, vagyis beosztási végzést, azaz munkaköteletzettséget írt elő számára. Ennek keretében 1946 novembere és 1947 februárja között több mint 40 ezer magyar családot deportáltak marhavagonokban, 25–30 foked hidegben Csehszlovákia a kitelepített szótélanemétek helyébe. Csak 1948 végétől térhettek haza felvidéki szülőföldjükre, de egyhatodik az iparvidékeken maradt. (Napjainkban – Csehszlovákia szétválása után – ők a csehszlovák magyarság.)

Össességében 1944–1945 fordulóján, valamint a háború fejezése utáni három évben a becslések alapján mintegy 80–100 ezer magyar esett áldozatul az anyaország határain kívül a bosszúnak, a megtorlásnak, a koholt vádak alapján álló, illetve koncepciók pereknél. Mindezekről napjainkban egyre többet tudunk, mert a túlélők, a szemtanúk már mernek beszélni a pokol bugyirairól. Az alábbiakban két emlékezést ismertetünk.

A vajdasági magyarok között véghezvitt népiértás egyik legkegyetlenebb állomásáról, a csurogi magyarság tragédiájáról adott hírt egy túlélő, *Teleki Júlia*.¹ Nem történelmi módszerekkel dolgozta fel a fél évszázaddal ezelőtti eseményeket, hanem az emlékezetébe vasheggyel bevésődött kitorolhatatlan élményeit, valamint túlélőtársainak vallomásait örökölte meg. Szülőfaluja, Csurog a Duna és a Tisza háromszögében fekszik a hajdani 907 négyzetkilométernyi Sajkás (vagy Csajkás)-kerületben, amelyet 1763–1764-ben létesített Mária Terézia királynő hajós-naszádcsapatokkal a határvidék őrizetére. Csurognak 1910-ben 10 180 lakosa volt, ebből 2730 magyar, a többség – 7211 fő – szerb. 1944-ben a magyarok száma háromezer lehetett, az 1948. évi hivatalos statisztika azonban már csak 193 magyart talált a faluban, viszont 7293 szerbet, összesen pedig 7929 lakost. Hová lettek a magyarok, s miért lettek többben a szerbek, amikor 1942-ben a „hideg napok” idején állítólag sokat kivégeztek közülük?

A hiányzó 2537 magyarból 360-at – 15 éves kamasztól aggastyánokig – a faluban ölték meg, tetemüket a sintérgödörkhöz, szemételepekre vittek jeltelen tömegsírba. Százakat a Temerin közepén fekvő Járeki (Istisztaivánfalva) haláltáborba hajtottak, ahol közülük 39-en – főként 60 éven felettiek – meghaltak a megpróbáltatásokban. Ugyanitt az anyákkal együtt odahurcolt 39 csecsemő és kisgyermek – egytől tizenkilenc hónaposak voltak – is áldozatává vált a megtorlásnak. Titó partizánjainak Bácskán végigsöpörő véres bosszúja ugyanis Csurogon, valamint a két szomszédos faluban, Mozsoron és Zsablyán – az utóbbi helyen 1948-ban a korábbi 1722 magyarból már

csak százan laktak – tetőzött. Ezt a három falut teljesen megtisztították a magyar lakosságtól, mintha a pólásoktól a véneking mindenki bűnös lett volna. A kivégzések 1944. október 22-én vasárnap kezdtek, mondta el egy szemtanú évtizedek múlva a krónikás szerepét vállaló Teleki Júliának, aki a tragédia idején egyéves gyermek volt. „Molnár Konc Pál rendőr és Szerda János volt az első – emlékezett *Zaják Júlia*. – Szerda János felesége terhes volt, és kitalosták belőle a gyereket. Ezután utcáról utcára haladva szedték össze a férfiakat. Legtöbbjüket a községvázára és a magtárba vitték. 1944. október 28-án, Mindszentek előtt két nappal volt a golyószórás. A halottakat a sintérgödörbe szállították.” A gyilkosságokat katonaruhába öltözött helyi szerb lakosok végezték, de előtte kegyetlenül megkínózták az embereket. Az egyik szemtanú így vallott a népiértásról: „Láttam, amint Capó Szabó Györgyöt a szerb templom előtt, a piacnál kikötötték a kőrösztre, majd késsel nyúzták, mint a nyulat, közben pedig sózták a sebeit. Egyesek a nézők közül pedig kiabáltak: 'Deri ga! Soli ga!', 'Nyúzzad!' 'Sózzad!'”

A csaknem fél évszázad után napvilágra került források egyértelműen megerősítik, hogy a bácskai vérbosszúra, a magyarság megtizedelésére Titó, a jugoszláv partizánhadserg vezére személyesen adott parancsot. Ezt Csurog és Zsablya szerb polgárai azzal tetézték, hogy küldöttséget menesztettek Titóhoz, azt kérve: szabadon megtorolhassák a magyar uralom alatti sérelmeiket, a Sajkás-kerületből kitelepítsenek minden magyart, s azok soha ne költözhessenek vissza faluikba. Titó jóváhagyta kívánásaikat.

Teleki Júlia két nagy érdeme: a visszaemlékezéseknél kerülte a részletek kíméletlenségének taglalását, illetve, hogy összegyűjtötte az áldozatok listáját, névvel, életkorral, foglalkozással és családi állapottal. Ritka dokumentum, hiszen a történetekről felelős Titó-rezsim soha nem adott módot felderíteni a megtorlás eseményeit, az áldozatok számbavételét. A tömeggyilkosságok, a bosszú indoka ugyanis az volt, hogy 1942 januárjában magyar katonai és csendőralakulatok a Bácskában háromezernél több szerbet, zsidót kivégeztek. Erre választ 1944/1945 fordulópontján Titó partizánjai legkevesebb 20 ezer ártatlan délvidéki magyart megöltek. Két nagy különbség van a két tragédia között: az 1942-es áldozatok névsorát a magyar állam támogatásával szakemberek derítették fel, s ma már ismert, hogy tényeket egyoldalúan eltorzították. A partizánok gyilkosságairól négy évtizedig hallgatni kellett, csak 1989 óta koszorúzhatják meg minden évben halottak napján a délvidéki magyarok az áldozatok tömegsírjait. A másik nagy különbség: Csurogról a magyar hatóságok nem takarították ki az összes szerb lakost, mint ahogyan alig három évvel később Titó partizánjai tették a magyarokkal.

A visszatekintés a múltba című könyv előtt két könyv jelent meg az elmúlt években, amely hasonlóan dolgozta fel egy-egy délvidéki falu akkori eseményeit: *Mojses Antal* a Bajmokon, *Forró Lajos* a Magyarkanizsán és környékén történeteket tárt fel. Teleki Júliáé a harmadik ilyen munka. Égetően szükség lenne újabbakra, mert még hiányzik a

¹ *Teleki Júlia: Visszatekintés a múltba. Napló kiadása. Újvidék, 1996.*

Szabadkán, Újvidéken, Bacsán, Temerinben, Nagykikindán és másutt történetek részletes feldolgozása. Összesen több mint száz bácskai, bánati, drávaszégi, szerémségi település magyarságának „felszabadulási” krónikája.

A másik kötet témája nem kapcsolódik a megszálló szovjet hadsereg 1944 végi kárpátaljai akciójához, amikor háromnapos „malenki robot” ürügyén gulágokra hurcolták a magyar férfilakosságot 18-tól 50 éves korig. Ez még nem érintette közvetlenül a Tisza partján fekvő hajdani koronavárosban, Visken egy parasztportán élő, akkor még csak tizenhárom éves *Mandrik Erzsébetet*.² Számára már békeidőben bizonyult végzetesnek egy nap, 1946. február 6-a. A jómódú családhoz ekkor tér be egy szovjet határőrtest, aki pálinkát követelt. Estére lerészegedett, kötekedni kezdett. A családfő magára hagyta, nehogy összekapjanak, kiment ellátni a jószágot. A hatalmas termetű határőrtest a sovány, fejletlen gyereklányra támadt, aki két nap múlva lett volna 15 éves. Az ágyra dobta és megerőszakolta. A sikoltozásra berohant az édesapa, és pusztá kézzel végzett a pisztolyt rántó, emberi mivoltából kivetkőző katonával. Az apa, a kislány öccsével és szaka igyekszik eltüntetni a holttestet, szánnal a Tiszához viszik és a folyóba dobják. A nyomok a hóban azonban a Mandrik-portához vezetnek, így másnap a razziázó katonaság könnyen odatalál. Az apa még az éjjel a közeli szovjet-román határon át Erdélybe szökik, így nem tudják elfogni.

A katonák hiába vártak a családfőre, ezért a kislányt és öccsét Husztra hurcolták, ahol négy hónapot töltöttek embertelen körülmények között, nem is tisztálkodhattak. (Az édesanya már korábban, 33 évesen meghalt.) A Mandrik-portát még aznap teljesen kifosztották, egy határőrtestet azonnal beköltöztött a családjával, később kolhoziroda lett belőle. Mandrik Erzsébetet az ukrán btk. hírhedt 54. és a szovjet btk. 58. paragrafusára alapján állam- és népellenes tevékenységért öt-öt évi szigorított börtönre, illetve kényszermunkára, valamint életfogytiglani száműzésre ítélték. Öccsét fiatal korára való tekintettel felmentették. Egy évet a huszti börtönben töltött, ahonnan Kijevbe viszik, majd vissza Kárpátjára, ahol az összes börtönt végigjárta. Innen újra egy Lemberg környéki lágerbe kerül, kiskorúként a konyhán, majd a lágerkórházakban dolgozik. Itt sok hadifogságban selymődő magyar honvéd és tiszt életét mentette meg azzal, hogy az éhezéstől és a kegyetlen rabmunkától legyengült rabokat bejuttatta a lágerkórházba.

A középkori, lengyel származású főorvos – aki rokonzenvet táplált a magyar hadifoglyok iránt – pártfogásába vette a fiatal lányt, s teljesítette kéréseit, hogy újabb és újabb magyar katonákat vegyen be kórházi kezelésre. Mindennek ára volt, Mandrik Erzsébet terhes lett, 17 évesen fiút szült a főorvosnál. Egy év múlva a kisgyermekes anyákkal együtt egy szibériai lágerbe szállítják át fakiter-

melésre, de gyermekeiket elszakítják tőlük. Lágerből lágerbe kerül, az utolsó Vorkutától ezer kilométerre volt. Hosszú évek múlva tudja csak meg, hogy a közvetlen családtagjait, a nagybátyját, a nagyszüleit is bebörtönözték. Mandrik Erzsébet a kislát csak 1956 tavaszán találta meg a Vörös kereszt útján, egy szibériai gyermekotthonban nevelték. A hatóságoktól engedélyt kap, hogy meglátogassa, majd magához vegye. 1956 novemberében kegyelmet kap egy olyan bűnért, amelyet soha nem követett el. Politikai elítélteknek a poklok-poklát járta meg – tíz évig és tíz hónapig ártatlanul. Már hazaérkezve értesül arról: Gyula nevű bátyját tíz évig bujtatta a család, hogy el ne vigyék őt is. Neki sem volt semmi bűne. Mindezt olyan titokban, hogy Károly bátyja se tudjon róla. Gyulát ugyanis távollétében a hatóságok 25 évre ítélték.

Mandrik Erzsébet harminchat évig hallgatott a múltjáról. 1992-ben felszakadnak a lelki sebei, amikor meghallja, hogy a kárpátaljai magyarok is kaphatnak az anyaországtól kárpótlást lágeréveikért. Kérelmét Budapesten nyújtja be, de kétszer is elutasítják. A fellebbezést is 1994 decemberében, mondván, rá nem terjed ki a törvény. Az utazáshoz úgy kuporgatja össze az útiköltséget. A valahai magyar hadifoglyok nevére már nem emlékszik, túl sok jutott ki számára a megpróbáltatásokból. Egy erdélyi újságból tudja meg, hogy édesapja a haláláig egy faluban bújkált. Neki is, mint a 15 éves korában megerőszakolt lányának csupa várakozásban telt el az élete. Mert Mandrik Erzsébet a lágerban is mindig várt és reménykedett, hogy egyszer majd csak jobbra fordul a sorsa.

Botlik József

KASAŠ, ALEKSANDAR:

Madjari u Vojvodimi, 1941–1946. (Magyarok a Vajdaságban)

Mikor megtudtam, hogy Aleksandar Kasaš könyve doktori értekezésésként készült, a reményeim mérséklődtek. A tudományos fokozat megszerzéséért készült munkákat ugyanis nyilvánosan, egy szakbizottság előtt meg kell védeni. Nálunk pedig még a természettudományi vizsgálatok sem függetlenezhetnek egészen az ideológiától és az elmentmondást nemigen tűrő napi politikától. Hát még a társadalmi rendszer születését csak hízegző módon megírható történettudomány!

Nos, Aleksandar Kasaš negyvenöt év után, annak a korszaknak az alkonyán írta meg a magyarok vajdasági bűntetteiről és bűnhődéséről a dissertációját, amelyben az uralkodó nemzet tekintélye jórészt azon múltott, hogy a történelem által igazolt vitalitását képes-e erkölcsi okokkal vagy legalábbis erkölcsi látszatokkal megtámogatni. A Monarchia mérhetetlen politikai ostobaságának eredményeként a húsas évektől egy olyan vidék válhatott a szerbek államalapításának részévé, sőt éléskamrájává, amelyet – mivel itt évszázadokon át nemzeti és számbeli kisebbséget alkotottak –

² *Mandrik Erzsébet*: A pokol bugyraiban. (Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben. Inter-mix Kiadó, – Ungvár–Bp. 1996.

Garašanin óta is csak álmaikban remélhettek a magukénak.

A váratlanul valóságként kínálkozó lehetőségek különösen a tömegeket és politikusokat szédítik meg végzetesen. A csoportnácizmus társadalom-patológiai méreteket ölt, s csak újabb, immár lesújtó történelmi okok segíthetnek a reális önbecsülésen alapuló emberi arányok kialakításában. Ennek a folyamatnak a körülményekhez és a környezethez viszonyítva bátor tükrözője Aleksandar Kasaš tudományos munkája. Mindenesetre ha nem csupán bevezetésében foglalkozott volna a vajdasági magyarság két világháború közötti anyagi, művelődési és erkölcsi nyomorával, akkor jobban megértetné a mai szerb olvasóval, hogy itteni nemzetársaink második világháború alatti magyarság imádatát és szerbellenessége a létükből fakadt s inkább a megsemmisítésükre (beolvasztásukra) törekvő délszláv állam, mint valóságos emberek ellen irányult (eltekintve attól, hogy irigyek, bosszúvágyók és rágalmazók nemzetársaink soraiban is mindig voltak).

Ezt bizonyítják azok a Mészáros Sándor és mások (mindenekelőtt a dokumentumok) által bizonyított tények, amelyek szerint a háború végén kivégzett itteni magyarok bűnösségét csak általában (pl. párthovatartozásként) jelölték meg gyilkosaik. Valójában többnyire a kényszerű hiénasors, a dobrovoljacoktól hátrahagyott vagyon fosztogatása által vétkeztek nemzetársaink. Hogy esetenként hol volt a jogos visszavétel, a nélkülözönek az önvédelmi cselekvése és a jómódjában telhetetlenek a fosztogatás közötti határ, azt – noha a szociográfiai tények szerint inkább az előbbi, mint az utóbbi volt tipikus – még a konkrét eseteket vizsgálva is nehéz lett volna megállapítani. Viszont a nemzetközi jog általánosságában oldva fel a kérdést, tény, hogy a trianoni szerződés nem engedélyezte a gazdát cserélt vidékek etnikai összetételének megváltoztatását. S ezt sejtve vagy tudva, váratlanul még inkább otthon érezhették magukat azok, akiket addig két évtizeden át többnyire igavonó barmokként kezeltek.

Kasaš mindenesetre több ízben is „szíroták”-ként említve az utólag háborús bűnösökként kivégzett fosztogatókat, némileg együtt érez azokkal, akik már a Monarchiában is, de főleg a két háború között áldozatok voltak. Ennek ellenére „felszabadítók”-ként említi a Vörös Hadsereget és a partizánokat, megfélemlézve róla, hogy bevezetőjében tudományos objektivitást ígért, s hogy a „felszabadulás” fogalma olyannyira relatív, hogy a Vajdaságban is számos tisztességes, szorgalmas szerb polgár az antikrisztus uralmaként élte (halta) át. Ahogyan 1941-ben a magyar (történelemjogi értelemben valóságos) „felszabadítók” is csupán átmenetileg lelkesítették fel a magyar lakosság többségét, Budapest és a magyar birodalmi eszme érdekeitől téve függővé a bácskai magyarok egzisztenciáját.

A monográfus módszerének objektivitását a szerző politikai hovatartozása kérdőjelezi meg. Míg ugyanis a magyarok már évtizeddel ezelőtt (Sajti Enikő jóvoltából) feltárták a magyar kormány második világháború korabeli délvidéki politi-

káját, addig a jugoszláv fél önkritikája mind a mai napig várat magára. Amit erről tudunk, azt elsősorban Mészáros Sándor *Holtta nyilvánítva* című könyvének köszönhetjük.

Kasaš objektivitás-fogalma azért is korlátozott, mert amellet, hogy sarkigazságokként fogadja el a fent jelzett ideológiai tételeket, számos magyar tanúnak a riportert (Matuska Márton és mások) által feljegyzett egybevágó visszaemlékezését nem kezeli tudományos tényként. Mintha eddig ismeretlen dokumentumokra is támaszkodó kutatását azon tétel bizonyításának rendelné alá, amely szerint a szerb lakosság és a Néphadsereg – az érthető büntetésen kívül a túlkapásokat is tekintetbe véve – nem likvidált volna több magyart, mint ahány szerbet a magyarok előzőleg kiirtottak.

Ettől eltekintve tágult valamennyit a szerb történelemszemlélet horizontja e könyv által, hiszen, ha a háborúvégi magyarságot nem elsősorban a kommunista hatalom politikája következményének tartja is, a nemzetirtás tényét nem vonja kétségbe. Ezután már „csak” a nemzeti és pártpolitikai tévedhetetlenségek, illetve a történelmi végcél által igazolható szükségyszerűségek mítoszával kell leszámolni.

Vajda Gábor

DÓKA KLÁRA:

A Körös és Berettyó vízrendszer szabályozása a XVIII–XIX. században

Dr. Dóka Klára – a vízgazdálkodás történetének és a honismeret lelkes kutatóinak öröme – gyakran vissza-visszatér tudományos vizsgálódásainak egykori vadászterületére. Ilyen „visszarucanásnak” köszönhető legújabb kötete is, amely egy régi hiányt pótolva mutatja be, milyen változatos forrásanyag áll mindannyiunk rendelkezésére a hazai levéltárakban. Az egyik ilyen forrásmunka például Huszár Máttyás 1823-ból származó *Vízrajzi Értekezése a Körösök vidékéről*, amelyet 1985-ben a *Körösvidéki Vízügyi Igazgatóság* jelentetett meg reprezentatív formában, s amelynek bevezető tanulmányát éppen Dóka Klára írta.

A régió természeti viszonyainak alakulásával, vízügyének történetével már a múlt század jeles mérmőke Gallacz János is behatóan foglalkozott, de ő a *Monografia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről* című művében elsősorban a vízrendező társulatok által elvégzett szabályozási munkák műszaki szempontjait figyelembe véve vizsgálta a történéseket. Dóka Kláránál a hangstúly az eseményekre tevődik, ahol a legfőbb rendező elv a kronológia. S, hogy a „helyi időszámítás”-sal az országos léptéket se téveszthesse az olvasó szem elől, arról a könyv végén egy párhuzamos időrendi összeállítás gondoskodik. De ne ugorjunk még a végére, hanem tekintsük át a lényegesebb fejezeteket!

A könyv viszonylag röviden intézi el a Körös-, Berettyó-völgy kialakulását és természeti viszonyait, valamint a vidék középkori történetét. Jog-

gal, hiszen ez a téma más szerzők műveiben részletesen kifejtett, itt elegendő volt csak a leglényegesebbnek tartott adatokra és tényekre utalni. Sokkal izgalmasabbak azok a levéltári kutatásokból származó idézetek, amelyek az időről-időre kiöntő vizek mellett élő nép árvízi panaszait, illetve az ugyanezen vizek használatából élőkhöz hasonló tevékenységeit fogják csokorba a szabályozások előtti gazdálkodást bemutató fejezetben.

A megyei törvényhatóságok 1744-ben vették kézbe a vízszabályozási munkákat, de alig több mint hat évtized alatt vajmi kevés haladást tudtak elérni. A szerző ezt az érintett megyék közötti érdekellentétnek minden kezdeményezést elsorvasztó következményének tudja be. „*Bihar és Békés megye ellentétei akadályozták az eredményesen induló kis-sárréti munkákat, négy érdekelt megye vitakozott azon, ki és hogyan kezdje a Berettyó szabályozását...*” stb. Ebben a helyzetben a kormányzat nagy reményeket fűzött a királyi biztosi intézményhez, s a tudós hadmérnököt, báró Vay Miklóst nevezte ki a Körösök szabályozásának élére. A királyi biztos sikereket ért el elsősorban a környezetet rongáló vízimalmok elbontásával, valamint a tervszerű vízrajzi felvételek megindításával, de a vízszabályozásokkal kapcsolatban ő is csak néhány kisebb jelentőségű csatornaásásig és töltéspályaig jutott el.

A könyv részletesebben foglalkozik Huszár Mátyás vízrajzi felméréseivel és az 1842–1836 között elvégzett szabályozási munkákkal. Kevésé ismert adatok jelennek meg ezeken az oldalakon a Körös-Berettyó vidék vízi munkáinak egyik méltatlanul háttérbe szoruló mérnökéről, Vargha Jánosról, akinek tevékenysége sokban hozzájárult ahhoz, hogy utódai – és itt elsősorban Bodoky Károlyra gondolhatunk – kedvezőbb feltételek között végezhesék országépítő munkájukat. Bodoky 1850–1861 között az ország talán legbonyolultabb vízrendszerének szabályozását fejezte be sikeresen. Az ezt követő időszakban nemcsak az árvizek, hanem a század legsúlyosabb aszálykatasztrófája és a belvizek megjelenése adott új meg új feladatot a kor vízmérnökeinek. További fordulópontot jelentett a hazai vízszabályozások történetében a pusztító szegedi árvíz. 1879 után nemcsak a Tisza szabályozásában vette kezdetét a korrekció, hanem az ármentesítő társulatok szervezeti rendjében is jelentős változásokat hajtottak végre. A századfordulóig terjedő időszakban az érdekeltségi területek átrendeződésével jött létre a Körös-Tisza-Marosi Ármentesítő Társulat, a régióban folyó vízimunkák és árvédekezés egyik legfontosabb szervezete.

Dóka Klára a szabályozások eredményét összefoglalva az egyik legfontosabb tényre hívja fel az olvasók figyelmét: „*A Körös-szabályozást a szakirodalom az egyik legsikeresebb vízmunkálatként tartja számon. Az 1879-re érdeemben lezárult munkát 1895-re eredményesen meg tudták szilárdítani, és kisebb fejlesztéseken kívül érdemi beavatkozásra nem volt szükség.*”

A könyv nem elégszik meg az események részletes ismertetésével, hanem elemzi a természetalakító munkák hatását az érintett régió me-

zőgazdaságának fejlődésére. Számos táblázat és összehasonlító adat áll a kérdésben mélyebb összefüggéseket kutatók rendelkezésére. Igen jó gondolat volt a szerzőtől, hogy a kötet mellékletében a Körösök és a Berettyó vidékéről az 1451–1886 között született, de napjainkban nehezen hozzáférhető, forrásértékű leírásokat közli Janus Pannoniustól Márki Sándorig. További erénye a kiadványnak, hogy a könyvben szereplő mérnökök – másutt nem publikált – rövid életrajzi adatait is közli. Kár, hogy a mérnöki névsorhoz nem tartozik egy mutató, hogy annak segítségével az illető tevékenysége visszakereshető legyen a könyv lapjain. Szintén zavaró megoldás az, amikor az egyes területeket négyzetkilométerben, helyenként holdban, vagy hektárban adja meg a szerző.

Dóka Klára munkája olyan könyvet eredményezett, amelyet általában nem egy ültő helyében olvas el az ember, hanem részletekben. Az ilyen könyvet az ember a háta mögötti könyvespolcon tartja, hogy mindig leemelhesse, ha szüksége van rá. A kötetet a *Közlemények Békés megye és környéke történetéből* sorozatban a Békés Megyei Levéltár jelentette meg. (Gyula, 1997.)

Fejér László

Csíkmadaras hét évszázada

Erdélyben a helytörténeti kutatások fellendülésének tanúi vagyunk, a szülőföldhöz való kötődés, az iránta érzett kötelességérzet hézagpótló munkák megírására készítetik a szerzőket. E munkák sorába tartozik *Pál-Antal Sándor, Ördögh Imre, Balázs Dénes, Miklós Márton*: Csíkmadaras – egy felcsiki falu – hét évszázada című falumonográfiája. (Marosvásárhely, 1996. 356 old.)

Pál-Antal Sándor a kötet koordinátora és a tanulmányok többségének írója történész, 1963-ban végzett a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen és azóta a Marosvásárhelyi Állami Levéltár főlevéltárosa. A helytörténet igazi elkötelezettje, aki első falumonográfiáját a maroszéki Backmadarasról publikálta és most szülőfaluja iránti kötelességének tett eleget.

Csíkmadaras Erdély keleti részén a Csíki-havasok hegységvonulata és a Hargita hegylánc által körülzárt Csíki medence Felcsík részében, az Olt mentén fekszik. Lakóinak száma 1992-ben 2197 fő volt. Évszázadok óta kézműves település, így jellemezte Orbán Balázs is, aki feljegyezte róla, hogy: *Ez a falu Madaras. Hol a pap is fizesen.* A szerzők szerint a falu keletkezése a székelyek Csíkba való letelepedéséhez, illetve a letelepedést követő falurendszer kialakulásához kapcsolódik, mely az 1200-as évekre tehető. Érdekes a szerzőknek az a feltételezése, mely szerint a letelepedők a Dudor és Pozson nemzetiségi ághoz tartoztak, amely nevek a történészek szerint ótörök eredetűek. A falu nevét bizonyára a környéken bőven található szárnyasokról kapta, de az sem kizárt, hogy a falu lakói „vadászó madarat” azaz idomított sólymot tartottak és innen ered a nevük.

A monográfia Csíkmadaras történetét a székelység történetének szervezéseként tárgyalja. A Keleti-Kárpátok határsávjának védelmével megbízott csíki székelyek hadi kötelezettségeik fejében szabadságjogokat kaptak, adómentességet élveztek. A katonai szolgálat meghatározta társadalmi helyzetüket is: személyükre nézve ugyanis mindnyájan szabadok voltak.

A szerzők ismertetik *Csikország* szomorú történetét, illetve azoknak helytörténeti vonatkozásait. Az 1661-ben történt tartár betörést – amikor Evlia Cselebi krónikás adatai szerint – a török-tatár csapatok felégették az összes csíki falvakat, köztük Csíkmadarast is, leromboltak 26 templomot, zsákmányoltak 4000 szekér rakományt, elhurcoltak tízezer embert, ami az összlakosság felét jelentette. Az 1763-as „mádéfalvi veszedelmet”, amikor a madarasiak közül sokan a moldvai Mojnestre menekültek az ágyúval határőroket „torozó” osztrák katonaság elől.

A madarasiak az 1848–1849-es szabadságharcból is kivették részüket, a faluban a helybeli Bodor Ferenc bányavezető lőpor-, gyutacs- és ágyúgyárat létesített, amiben 1849 tavaszán már hetente 28–30 löport állított elő. Erről a szerzők – egy régebbi munka alapján – a következőket írják: „Az 1848 és 1849-i önvédelmi harc alatt a Madaras vizére, hol a Kozma család fűrésze van, a magyarok Bodor nevű ember vezérlete alatt lőporgyárat állítottak, folyt is nagyban a munka szép sikerrel, de a muszka köpenye alatt visszajött gyáva császáriak, nem gondolván meg a gyár hasznosságát, a gyönyörűen szép csinos épületeket a kozákok fedeztetten a légbe repítették.”

Az 1916. évi nagy menekülésről a kortárs plébános emlékeit idézik: „1916. augusztus 27-én, mely vasárnap vala, még elvégeztük a vasárnapi istentiszteletet, csendesen le is feküdtünk, de már 28-án virradóra hajnali két órakor fellármáztak, hogy a románok betörték a határon és menekülni kell. Irtózatos zúrvár keletkezett. Mindenki szedte össze a legszükségesebbnek ítélt tárgyait, s rakta szekérré. Az állatokat felhajtották a Fedelemkertbe, de nemsokára gazdátlanul sirtakbőgtek a házak között. Már délelőtt 11–12 óra között megindultak a tarka-barka lepedők, csergék és más terítőkből borított s minden szükséggel megrakott szekerek, melyeknek tetejében síró asszonyok, gyermekek és öregek ültek, s úgy néztek ki, mint Jeremiás Jeruzsálem romjain...estefeléig a lakosság nagy része elhagyta a falut”. A bevonuló románok Csíkból és a többi székely vármegyéből az otthon maradtak közül 17 000 székelyt internáltak a siptói foglytáborba, akik közül mindössze 3000 maradt életben és tért vissza szülőföldjére.

Érdekes gazdaságtörténeti adatokat szolgáltatnak: a madarasi hámor egy 1567-es összeírás tanúsága szerint a XVI. század elején már üzemben volt. A Hargita keleti vonulatából külszíni fejtéssel bányászott „vaskövet” a madarasiak ökrös fogatokkal szállították a hámorba. 1677-ben 56 madarasi szolgált a hámorban, akik között volt egy hámori bíró, egy hámori polgár, 43 „vaskö-hordó”, két bányász, négy kertelő és két faragó.

A madarasi fazekasok termékei a „csíki edény” vagy „fekete edény” már a XVI. században ismert volt Erdélyben. Csíkmadarason 1602-ben már feltűnt a Fazakas név, 1712-ben pedig már 15 fazekast írtak össze. 1820-ban feljegyezték, hogy a fazekasok „készítenek fazekat, fedőt, tálokat, kályhát – zöldet, vereset és sárgát – melyeket...itt helyben is eladhatják, de más vidékre vivén hasznosabban”. A fazekak mellett már a XVII. században készítették zöld mázas korsót, csempét és egyéb agyagmunkát, például a csíkzenttamási templom barokkos toronygombját. A mesterség a szerzők szerint apáról fiúra öröklődött, a fiúgyermek már 8–9 éves kortól segített az apjának agyagot szelni, hasította a katlanhoz való fát, segített az edény berakásánál, leste a korongozást.

Az olvasó számára igen érdekes adatokkal szolgál a falu demográfiai helyzetének vizsgálata, a társadalmi rétegződések alakulása, a születések és halálozások arányának elemzése, személy és keresztnevek alakulása. Igen meglepő az a tény, hogy a római katolikus Csíkmadaras lakosságának a száma az utóbbi nyolc évtized alatt alig növekedett!

A szerzők részletesen foglalkoznak a helybeli római katolikus egyházközség, az iskola és a művelődési élet történetével.

A monográfia utolsó része a második világháború utáni évek történéseit tárgyalja. Az ún. osztályharc, a kulákvilág és a kollektivizálás idősza ez. A „klerikális reakció elleni harc” áldozata Bálint Tivadar csíkmadarasi plébános, akit a „társadalmi rend elleni agitáció” vádjával 1959-ben 18 évi börtönrre ítélték.

Sajnos, hogy az utolsó fél évszázad történetének tárgyalása hézagos, ezt bizonyára a megfelelő levéltári anyag, dokumentáció hozzáférhetlensége okozta.

A szerzők munkájuk során felhasználták Csíkszékre és Csíkmadarásra vonatkozó teljes történeti irodalmat. Gazdag levéltári forranyagukat a budapesti, kolozsvári, marosvásárhelyi, csíkszeredai stb. állami levéltárból merítették, de használták a helybéli községi, egyházi irattár anyagát is. A monográfia tudományos értékét növelik a kötet illusztrációi, a dokumentumok fénymásolatai, és a több, mint 60 eredeti fotó.

Sebestyén Kálmán

Röske földje és népe

A történetírás a közösség emlékezte; védekezés az emberi agy törvényszerű korlátja: a feledés ellen. Röske történeti monográfiája nem csupán a ma élők ismereteinek gazdagítását szolgálja, hanem az utánunk következő nemzedékek számára is rögzíti a múltat és jelent. A XXI. század röskei lakosa ebből fogja megismerni őseinek életét, mindennapjait, szokásait. A tapasztalat szerint egy-egy város- vagy községtörténeti könyv több mint fél évszázadig használatos; csak azután jönnek létre új művek születésének föltételei.

A *Röszke földje és népe* előszavában Magyar László mutatott rá arra a különleges nehézségre, mely szerint Röszke 1950-ig nem volt önálló község, hanem Szeged része, így a rávonatkozó apróbb-nagyobb adatokat a gazdag szegedi levéltári és hírlapi anyagból kellett kirostálniuk. De így is rámutatok azokra a *jellegetességekre*, amelyek Röszkét, múltját, valamint a róla szóló művet sajátossá teszik.

Ilyen mindjárt a község régészeti múltjában a *nagyszéksői hun aranylelet*, e nemben a történeti Magyarországon legnagyobb nagyszentmiklósi kincs után mindjárt a második. Röszke középkori történetében különleges érdekesség a száműzött, hazánkba menekült török ellencsászárnak, *Daud Cselebinek* és hűgának, a *Szilágyi és Hajmási* címmel ismert széphistóriában és népballadai változataiban megörökült *Császár Katának* regényes története. A török hódoltság után újra betelepülő szegedi határban Röszke azzal különbözött a környező tanyavilágtól, az Alsótanyán keletkezett mai, szomszédos községektől, hogy már 1730 tájt út menti házior, tehát faluszerű település bontakozott ki. Ez a „kertészközség”, noha nem lett önálló, bizonyos fajta önkormányzatot fejleszthetett ki. Így lehetett már a szabadságharc idején előjárósága, bírāja, esküdte. Ebben az időben *albíró*ság működött Röszkén, amely 60 akkori (mai értékben kb. tízezer) forint perértékű ügyekben dönthetett. Alsótanyán másutt nem volt ilyen albíró:ság; Szegeden is csak három: Alsó- és Felsővároson meg Rókuson. Ez a sajátságos röszkei önkormányzat csak a tanyai kapitányságok megszervezésével 1862-ben szűnt meg. Röszke ekkor a hatalmas szegedi határ egyik kapitányságává fokozódott le. De korábbi előnyét még 1950-ben, az önálló község megszületésekor is megőrizte; amint ezt könyvünkben Belényi Gyula hangsúlyozza: az alföldi tanyavilágból akkor kialakított 82 község körül Röszke volt a legnépesebb és legfejlettebb: sok más új községtől eltérően minden szempontból kész, érett falu képet nyújtotta.

E jellegetességeknek gazdasági oka maga is sajátos: Röszke gazdálkodását kezdetben a *dohánytermesztés*, utóbb, a dohány állami monopóliumának bevezetése (1851) után a *paprikatermesztés* jellemezte. Jórészt ez utóbbi jellemzi ma is.

Sajnos nem tér el Röszke sem a környező községektől, sem az országos folyamatoktól a *népesség fogyásának tekintetében*. A kezdeti – a rendkívül nagy csecsemő- és gyermekhalandóság ellenére elért – növekedés 1930-ban ért a csúcra 4364 fővel. A község megszületésekor 1950-ben még mindig 4227 lelket írtak össze; 1960 óta azonban egyre kevesebbet: 1990-ben már csak 2979 főt. Országosan 1981 óta fogy a magyarság; Röszkén már két évtizeddel előbb megmutatkozott a népesség csökkenése. Az elvárandó, a szüléskorlátozás, a halandóság és az elöregedés növekedése – mind-mind összetevője a végeredménynek, amelyet könyvünkben több szerző is szóvá tesz, és én figyelmeztetésül a jelen és jövő nemzedékeknek dőlts szöveggel emeltem ki: a *község népessége fogy; az ún. „természetes fogyás” számlunkra nem természetes!* A község vezetőinek mindent meg kell tennie, hogy Röszke itt marassza

szülötteit; életlehetőséget, életminőséget teremtsen, hogy érdemes legyen gyermeket nevelni; itthon maradni; az alkotó munkát a szülőföld fejlesztésére fordítani; kinek-kinek képességeit a községben kibontakoztatni; az élet értelmét itthon megtalálni.

Nemcsak Röszke múltjában és jelenében mutatkoztak meg különlegességek, hanem az erről szóló könyvben is. Csizmazia György, Kováts S. Tibor és Juhász Antal bejárta a község határát a madárvilág megfigyelésére, a régészeti lelőhelyek számbavételére, a települési sajtóanyagok megörökítésére. Szegfű László kiásta a Daud Cselebi és Császár Kata kuriózumszámba menő históriáját, s a község történetének alapos ismeretében címert, zászlót tervezett Röszkének. Sebesi Judit levéltári, hírlapi búvárlataiban, az alsóvárosi plébánia anyakönyveiben kutatva olyan adatokat tárt föl, amelyekben a maguk monográfiája után még a mór-halmiak is sok újat találhatnak. *Főként a népiskolai oktatás történetének feltárásában bővítette ki ismereteket egész Alsótanyára*. Szemléletesen mutatta be „a nemzet napszámóinak”, a tanyai tanítóknak néhez sorsát. Mindig is keveset kerestek, de az oktatáson, nevelésen kívül mennyi mindent raktak a vállukra: nem csupán könyvtárosságot, amely rokon szakma, hanem anyakönyvezést, halottkémi teendőket, hadikölcsönjegyzést, élelmeszer-, gyógy-növény-, fémgyűjtést is.

Kováts Zoltán tanítványaival mélyfúrást végzett az anyakönyvekben, hogy Röszke népességének mozgását tüzetesen, egy-egy család tükreben megmutathassa. Magyarországon a francia demográfusoktól kimunkált módszerrel eleddig mindössze nyolc helyen végeztek hasonló mélysegű, *családrekonstrukciós módszerű* történeti demográfiai vizsgálatokat. Első esetben olyan helyen, ahol az anyag egyház távol esett a községtől. Ez ebben a tudományágban forráskritikai újdonság, és általánosítható tanulságokkal szolgál. Szerzőnk köszönetet mond Röszkének, amiért alkalmat adott neki erre az új vizsgálati módszerre.

Röszke szülőtte, a monográfia kezdeményezője Vastag József¹ főként az eleven szájhagyományt és saját emlékeit rögzítette az utókor számára, amikor a közelmúlt történetét és a község népeletét megörökítette. Így mutatja be Röszke jellegzetes helyneveit és ételeit is. Polner Zoltán a népköltészet különös, nemrégóta vizsgált műfajának, a népi imádságoknak és ráolvasóknak röszkei változataival ad ízelítőt a község vallásos népeletéből. Röszke nevét a magyar irodalomba főként Móra Ferenc elbeszélése és Móricz Zsigmond Rózsa Sándor-regénye írta be. A Röszkéről szóló írások, cikkek időrendi jegyzékét, *bibliográfiáját* az időközben elhunyt Balogh Ferenc (1923–1993) anyaggyűjtésének főlhasználásával Gyuris György egészítette ki, rendszerezte, látta el használatát könnyűvé tevő, alapos mutatóival. Ebben a könyv forgatója olyan adalékokat is találhat, amelyek a könyv más fejezeteibe nem voltak szervesen beilleszthetők, így tovább gazdagítják a község történetére vo-

¹ Nyugalmozott tanár; Röszke 1996. évi díszpolgára.

natkozó ismereteinket. Balogh Ferencnek köszönjük egyébként a képanyag zömének összegyűjtését és több mai főlvetel elkészítését is. A képszerkesztést és a kötet ízelés köntösét pedig az Officina nyomda vezetőjének, Varga Józsefnek.

Nagy gondot fordítottunk arra, hogy monográfiánk *minél több részkei nevet megörökítsen*. Ezért közzöltük az első letelepülőknek, a száz év előtti tanyai lakosságának, az ugyancsak száz évvel ezelőtti szavazásra jogosultaknak, az első és a második világháború áldozatainak, a paprikakészítőknek, az 1956-i helyi nemzeti tanács tagjainak, majd a rendszerváltozás utáni önkormányzati képviselőknek nevét tartalmazó jegyzékeket. S mindezt Juhász Zsuzsa fáradságos munkájával készítette, rendkívül gazdag, 2972 nevet tartalmazó betűrendes névmutatóval tettük könnyedén kezelhetővé. Ez nem ugyanannyi személyt jelent, mivel a családi összefüggések, rokonsági kapcsolatok érzékeltetésére a lányneveket önállóan is feltüntettük, és róluk utaltunk az asszonynevre. A nevek gyors megtalálását a lap tetején ún. *előfej* teszi lehetővé. Aligha tévedek, ha gyanítom, hogy ez lesz könyvünk legtöbbet forgatott része. Ebben keresi találja meg ki-ki az őseit. Nehéz, sokszor lehetetlen volt a sok azonos nevűt megkülönböztetni, de ebben is sokat fáradoztunk. Pl. kilenc Tombác Antalt, hét Tóth Józsefet, hat Papp Ferencet, Császá Jánost, öt Tombác Józsefet, Tanács Imrét, Szekeres Istvánt, Szekeres Józsefet próbáltunk megkülönböztetni. Csak újabb helytörténeti kutatások finomíthatják tovább e különbségtételeket.

Találnak még a kötetben kislexikont *jeles röszekeikről*, köztük díszpolgáiraikról, továbbá *időrendi* összeállítást, amely Röszeke történetét nevének előfordulásától, 1439-től a *mai napig* jól áttekinthetően, tömören foglalja össze. Ezt is további kutatásoknak kell majd gyarapítaniuk.

P. L.

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET:

Polgárok Kiskunfélegyházán 1890–1913¹

Az alföldi mezővárosokat leginkább „parasztvárosokként” szokták bemutatni mind a történeti, mind a néprajzi tanulmányok szerzői. Azok is, akik – Erdei Ferenc nyomán – büszkeségre is okot adó fejleménynek: a szabad paraszti törekvésekből kisarjadt „magyar városnak” tekintik ezeket a közelmúltig eléggé falusias külsejű, de városi méretű településeket. És azok is, akik az iparosodás-iparosítás, a modern urbanizáció lassú voltára, az igazi városokhoz képest majd' évszázados elmaradottságára keresik a helyi társadalomszerkezetből, nem csupán a polgári korszak nem-

zetgazdasága jelentette „makro-környezetből” levezethető magyarázatot.

A magvas tanulmányt, és – forrásközlésként – egy polgárosszony háztartási feljegyzéseit, s mindennek németül is megismételt szövegváltozatát magában foglaló kötet valóban a polgári élet-szervezés és háztartás tükré! Kiskunfélegyháza társadalomfejlődési vázlatra a betelepülőkből és törzsökös redemptusokból összeházasodások révén kialakult, a népesség 6 %-ára becsült polgárság szerepét, jelentőségét méri fel. A város paraszttársadalmában mélyen benne gyökerező, és a „jöttmenteket” is gyorsan integráló rétegnek várospolitikát alakító képviselői kerülnek tehát látókörébe. Azok, akikről mindeddig a paraszttól tudtuk, amit tudunk: ők az „urak” – de nem a vagyonosság, hanem az életforma és az életeszemlék értelmében. A hallatlanul nagy (bár nem látványos) levéltári forrásismeretről és kutatói szorgalomról tanúskodó családtörténet pedig, mely háttér ad az 1890–1913 között vezetett, eredetileg anonim „napló” értelmezéséhez, egy német származású, a XIX. század első felében félegyházivá lett patikus, leszármazóiban értelmiségiként gazdálkodó és vállalkozó polgárcsalád karrier-rajza. Amiben több a tanulmány egy beköltözött „idegen” gyökérezetéseket, gyors vagyonosodásának pontos és érzékletes bemutatásánál, az a – szerencsénkre – grafomán háziasszonynak és Bánkiné forráslemező készségének köszönhető. A háztartásvezetési (a házi-cselédek és alkalmi kiegészítő-bérmunkások munkavégzésével összefüggő) napi praktikumokat, pénzkezelési, készletezési számadásokat, a vendégségben megfigyelt, „mintának” tekintett reprezentatív ételsorokat és gasztronómiai ingyencégek receptjeit elegyítő vegyes feljegyzések a polgári életvitelnek és háztartásnak olyan „titkaiba” engednek bepillantást, melyek egy-egy ilyen véletlen forrás híján teljességgel megközelíthetetlenek.

Egy alföldi mezőváros belvárosában, ebben az értelemben „kisvárosban” a századfordulón jellemző volt polgári életvitel megismerésének jószerevével első lehetőségét kínálja tehát Bánkiné könyve. Melynek jelentőségét az is növeli, hogy további, most nem vagy alig érintett kérdések megfogalmazására inspirál – meggyőződésem, hogy nemcsak engem, másokat is. Számomra ugyanis e félegyházi polgárcsalád karrierjének és életvezetési gyakorlatának az ismeretében most már a paraszti és a polgári kultúra folyamatos egymásra hatása: a polgári kultúra lokális változatának a kialakulása az igazi kérdés. E polgárok termelés-szervezésében is, hiszen a földbirtokos kisvárosi polgárok, ha készségesnek mutatkoznak is az agronómiai-agrotechnikai újítások alkalmazásában, üzemeztetésük a legtöbb elemében azonos volt a birtokos parasztokéval. Társadalmi kapcsolataik kiépítésében is, hiszen a századfordulótájt nemcsak a fél évszázaddal korábban beköltözött nem-parasztok jelentették az egymáshoz igazodó, informális csoportot szervező polgárt, hanem azok a módos redemptusok is, akikkel a jöttmentek presztízsüket és vagyonukat növelendő összeházasodtak. A háztartási, a konyhai teendők háziasszonyi irányításában is, hiszen – ez eléggé nyil-

¹ Studia Folkloristica et Ethnographica, 38. (A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének kiadványa, szerkeszti: Újváry Zoltán) Debrecen, 1996. 311 old. képpel.

vánvaló a feljegyzésekből – a tarhonya- és lebbencskészítésnek, a káposztaszavanyításnak, a kappanherelésnek, a sertésfeldolgozásnak vagy a szappanfőzésnek természetesen nem volt „polgári”, csak Félegyházán szokásos „paraszti” mód-szere.

Szilágyi Miklós

CS. SIMON ISTVÁN:

Lehasadt ág

Szabó Pál a Nyugtalan élet című önéletírásában mondja: „Negyvenegyben széjjelcéltem még egyszer a tájon, mint ahogy a rendes gazda széjjelcél az udvaron a közeledő vihar előtt. Mit tehettem mást, mint még egyszer felmértem a mi életünket, formába öntöttem azért, hogy majd mikor másik oldalára fordul a világ: olyanok legyenek azok a betűk, mint a kő.” Cs. Simon István is ezt teszi. Történelmi időben egy kicsit később, de szándékában azonosan: megkeresi és felmutatja a múlt megmaradt értékeit. Tudja, érzi ő is a történelmi veszélyeztetettségét, ami azóta sajnos bekövetkezett. Az utolsó pillanatok ezek, amikor még áll a tanyasi iskola, beszélnek, emlékeznek az öregek, van még mit menteni. Bejárja a szerbiai Bánát falvait, feljegyzí a fogyatkozó közösségek múltját, hagyományait, meseit, az itt élő emberek életútjait. Írásait faluriportnak nevezi – valószínűleg az újságban való közlés terjedelme miatt –, de így kötetben összefűzve izgalmas szociográfiává állnak össze.

Csak reális múltismeret szolgálja a reális önismeret ügyét. Erre az önismeretre pedig nagy szükségünk van.

Az idő mintha nem mozdulna: „a Tiszavidék utolsó tanyai iskolájának sincs csengője, de sajnos tanulója is alig van már. Sokkal több benne a pad, mint a gyerek...” „Milyen jövő elé nézhet egy olyan falu, amelyiknek az iskoláját lebontják?” – kiált fel! Tudja, hogy a történelmi múlt emlékeire építkezve lehet az identitástudatot megőrizni, fenntartani. Szinte konokul járja – elsősorban Észak-Bánát elnéptelenedő falvait és minden arra érdemeset feljegyez. A szájhagyomány, a népi történelmi emlékezet csodás történeteket hordoz.

Mindenütt talál feljegyezni valót. És milyen gazdag ez a múlt! Móra Ferenc mondta, mikor ásatásokat végzett a vidéken, hogy Csóka az évezredek temetőjén nyugszik. A halmok alól cserepek, csontok bukkannak elő gazdagon. Pontosan, számszerűen sorolja az ásatások eredményeit. A számok önmagukért beszélnek. A múlt ismerete önbecsülést, tartást ad az itt élőknek. És mit őrzött meg az emberi emlékezet? Hát persze, hogy a nép hősiességét, harcát a mindenkori elnyomók ellen: Martonos alatt a soványvizű görbe pataknál ütött le a törökre Rózsa kapitány. Vörös lett a kis patak vize, sok vért vitt le a Tiszába. Azóta hívják Rózsa-patakknak.

A táj elhagyatottságában is meglevenedik. A sívárság, a lepusztultság az emberi oda nem figye-

lést, a hanyagságot jelzi. Egy eltűnő élet attribútívumai sorjáznak Cs. Simon István írásaiban. Pedig egykor milyen gazdag élő kultúrája volt ennek a vidéknek zenében, táncban! Keresztelő, névnap, lakodalom, disznótör. Mind alkalom a hagyomány, a kultúra éltetésére. Innen indult Andruskó Károly a parasztfestő, Borbély Mihály a híres mesemondó. De lejegyzí a szerző a falusi asztalosmester munkásságát is, kinek keze alól időt álló konyhabűtör, stafingung került ki. Megtalálja az egyszerű ember életében is az értékeset, felmutatni valót, a példát.

Cs. Simon István mindig a szegény ember, az elesett pártján áll. Szilágyi Károly birkapasztör keresgi el: „...míhez kezdjen az ember, a magamfajta?! Tűr és törekszik, ameddig bele nem gebed...” Legalább feljegyzí a panaszokat, mert az itt élők is teljes életre vágyanak. Feljegyzí az emberi sorsokat, akiket Amerikába, Franciaországba, Németországba sodort az élet. Mind hazavágyanak, és ha tehetik hazatelepednek. Arról szólnak ezek az írások, amit csak patetikusan, szülőföldnek lehet nevezni, a szülőföld szeretetének. Alcímei is beszélnek: Arcok és ablakok, Tájolódás, Hullámgyűrűk, Gyökerek és jelek.

A szerző, Cs. Simon István ennek a tájnak a szülőtte. Csókától nem messze Terjánban lakik. Verseskötetei is az itt élő emberekről, erről a tájról szólnak. (Utak kereszteje 1971., Ahogy a vadkörtefa 1980., Varasodás 1992.) 1972 óta a Magyar Szó Tiszavidék című mellékletének faluriportere. (CNESA Kiadó, Kanizsa 1995.)

Végh Károly

SZAKÁLL SÁNDOR – FEHÉR JÓZSEF – VIGA GYULA:

Kőmunkák Erdőbényén

Két szempontból is figyelmet érdemel a muzeológus szerzőhármas munkája. *Részben* azért, mert kötetük egyike a Tokaj-Hegyalján az elmúlt évtizedben öröndetesen fellendült kutatások eredményeinek. A viszonylag kis területen elhelyezkedő mezőváros-csoport műveltsége és társadalmi-gazdasági fejlődése önálló, sajátos formációt képvisel. *Másrészt* azért figyelmet keltő a karcsú kötet, mert – többek között az egyik szerző, Viga Gyula tevékenysége révén – a kőmunkák, a kőtechnika vizsgálata mára teljesen közönséges fejezete lett a hagyományos kézműves technikák történeti-néprajzi feldolgozásainak. Ennek révén magáról az egész paraszti életmódról is árnyaltabb lett a képünk, hiszen ezek a kézműves technikák, pl. éppen Tokaj-Hegyalján, természetes részei voltak a parasztemberek tevékenységének.

A munka fejezeteiben a természettudós, a történész és a néprajzos teljességre törekvően mutatja be a nagy múltú mezőváros kőfaragó hagyományát. Szakáll Sándor a bányák, kőfejtők és anyaguk leírásával érzékelteti, hogy a különböző korokban más-más igények befolyásolták a kőanyag kiválasztását és az eltérő adottságú kőzetek más-más célra szolgáltak. Fehér József a kőfaragás és a kőfaragók történetét írta meg, rámutatva, hogy

milyen jelentős munkaerőt mozgósított – különösen a XIX–XX. században – ez a technika, s hogy a legjobb iparosok az oppidum paraszt-polgárai között komoly gazdasági-társadalmi státust biztosíthattak maguknak. A hétköznapiak és az ünnepek minden területén jelen voltak a bényei „kövek” a lakóházak anyagától kezdve a kerítések és kapuk díszes oszlopaiig, a pincebejáratok, ajtók kőkereteitől a pincék szellőztetésére szolgáló léleklyukakig. Helybeli kőből készültek a sírkövek is. Erdőbényei kőfaragók készítették a bécsi döntés után a kassai dóm felújításához a faragványokat, de a bényei faragók alkották meg Kossuth Lajos szobrát is, ami első hazai relikuma lett a Kossuth-kultusznak.

Viga Gyula tanulmánya elsősorban a kőmunka és-hasznosítás néprajzi kérdéseit vizsgálja. Rámutat arra, hogy a mezőgazdálkodás és a szőlőművelés szüneteiben igen sokan foglalkoztak a kő megfaragásával, s készítményeik, elsősorban a díszes sírkövek, jelentős területen terjedtek Abaújtól a Tisza mentéig. Tanulmányok megállapításai a *riccere*k, kővágók vándorlására vonatkozóan, mivel igazolja a kapcsolatokat a különféle magyarországi kőbányák hasznosításában. Ezek a vándorló mesterek nem csupán a technikát közvetítették, hanem befolyással vannak a helyi műveltség arculatára, állapotára is.

A szerzőhármak munkája további vizsgálatokra inspirál. Magam Tokajban végeztem megfigyeléssel egészíthetem ki a munkájukat. A hegyaljai borvidék névadó központjának számító mezővárosban, Tokajban a XVIII. században jelentős köz- és magánépítkezések folytak. Ekkor tűnik fel adattainkban *Jasper Lőrinc* Erdőbényéről elszármazott kőfaragó, akinek a neve két faragványon is szerepel. Az egyik, ma a római katolikus templom mögött található, de eredetileg – a hagyományoknak megfelelően – a Tisza-híd mellett álló Nepomuki Szent János szobor. Rajta a felirat: 1802. JESPER LAURENT Fecit. A másik hely, ahol a mester szerepel, a Bethlen Gábor utca 3. számú ház homlokzati oldalának kőtábláján. Felirata: IIT KEZDŐDIK CSETNEKI SZTÁRKÓI DESEFY ANDRÁS ÁDÁM UR CURIAJA – VÁGOTT JESPER LŐRINCZ. A fentiekhez hasonlóan, bényei faragók kezemunkájának tarthatjuk a Tokaji Múzeum gyűjteményének koporós alakú középkori eredetű sírkövét (*tumba*) is, amihez hasonló volt az erdőbényei református templom kertjében is. De lehet bényeiek munkája a tokaji múzeum gyűjteményének kő vízszűrője, sőt, az olaszliszki kőhid címeres köve is. Bár e faragványok azonosítása, műhelyhez kötése nagyon nehéz, mégis, összegyűjtésük, számbavételük a honismereti kutatók számára is izgalmas feladatot kínál.

A Fehér-Szakáll-Viga szerzőhármak munkája nem csupán a hazai kézművesség történelmének szempontjából tanulságos, hanem a hegyaljai mezővárosok ipara, életmódja, s egész arculata vonatkozásában is: a kőépítkezés és -faragványok a települések jellegzetességei. Példaértékű a kötet olyan szempontból is, hogy megírását az erdőbényei önkormányzat szorgalmazta, s a képviselőtestület volt a munka kiadója is.

Bencsik János

SIPOS ANTALNÉ – BENCZE GÉZA –
BIKKI ISTVÁN – KORBONITS DEZSŐ:

Egy mindig megújuló vállalat (1910–1995)

Nagy várakozással vehetjük kézbe ezt a kötetet, mely egy már privatizált vállalat történetét dolgozza fel, hiszen már a szándékból is nyilvánvaló, hogy e patinás gyár új tulajdonosa, a francia Sanofi nem kívánta a vállalat történetét új időszámítással kezdeni, hanem büszke a múltra is, a Chinoin gazdag hagyományaira. A vállalati kultúra, az arculatformálás jelentőségét bizonyítja azzal is, hogy nem kerek jubileum, hanem a cégalapítás 85. évfordulójára jelentették meg a kiadványt.

A gyógyszergyártás e században mindvégig kiemelkedő szerepet töltött be a hazai gazdasági életben, s ennek az iparágak egyik legkiemelkedőbb képviselője a Chinoin, melynek történetét 1964-ben már egy ízben feldolgozták. Jelen kötet két elkülönülő szerkezeti egységből áll: egy történészek által írt, a kronológiai rendet követő vállalat-történeti áttekintésből, valamint egy, a Chinoin fontosabb gyógyszerkutatói eredményeit taglaló, Korbonits Dezsőtől származó részből. Bár kissé szokatlan a szerkezeti elkülönülés, a két rész mégis kiválóan kiegészíti egymást. Sajnos azonban amíg Korbonits Dezső által írt rész tudományos munkához híven pontos lábjegyzetekkel, hivatkozásokkal jelent meg, addig a történészek által írt három fejezetnél ez hiányzik, csupán a harmadik fejezet végén található levéltári és könyvészeti forrásmunkákat tartalmazó összesítés. Itt kell megemlítenek, hogy bár a kötetet gazdag képanyag egészíti ki, sajnos a képek élvezetét rontja kicsiny méretük és zavaró az is, hogy szöveggel képtelenségek nem mindig vannak a hivatkozott képpel összhangban.

A kiadvány értékes része a – Korbonits Dezső által összeállított – lista a Chinoin készítményekről, mely tartalmazza többek közt a gyógyszerek megnevezését, kémiai hatóanyagait, összetételüket, a szinonimák számát, a hatásukra vonatkozó információkat és a gyártásuk kezdetének évét is. Imponáló táblázat ez, mint ahogy imponáló a vállalat története is. A dr. Kereszty György és dr. Wolf Emil alapította „Alka Vegyészeti Gyár”-ból mára jelentős, nemzetközileg is elismert nagyüzem lett. A kezdetektől az állami kezelésbe vételig terjedő időszakot Sipos Antalné mutatja be, majd a külföldi tőkebevonás idejéig a tapasztalt vállalat-történész, Bencze Géza vezeti el az olvasót. A legújabb kori történeteket Bikki István ismerteti.

A Chinoin gyár, a vállalat alapításától fogva – sok nehézséggel – de mindig tudott fejlődni, bővülni, megújulni. Két válságos periódust (az első gazdasági világválság okozta piacvesztés időszakát, valamint az állami kezelésbe vételt, illetve a saját kutatás-fejlesztés megszűnését az 1950-es években) leszámítva a Chinoin valóban büszke lehet múltjára, de – mint az a privatizáció utáni időszakal foglalkozó részből kiderül – jelenére is.

A Chinoin története abból a szempontból is kuriózum, hogy azon kevés vállalatok közé tartozott, mely állami kezelésben volt ugyan, de részvénytársasági formáját is megtartotta, sőt azt 1954-

ben újólág be is jegyezték a cégbírószágon. Ennek a gazdaságtörténeti érdekességnek a kulcsát a külföldi érdekeltségek adják a Chinoin esetében is. A magyar államkincstár képviselői előtt az 1948. márciusi tömeges államosítások után hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ezeket a Nyugat nem ismeri el jogszerűnek, így nem is kíván tárgyalni az állami vállalatok képviselőivel, melyeket természetesen nem ismert el jogutódként. A Chinoinnak is több külföldi érdekeltsége volt. Így például a Società Anonima Italiana Chinoin milánói cég termékein továbbra is szabadon használta a márkanévet, ugyanakkor a licencdíj fizetését megtagadta. Mivel az erőpolitika a nyugati világgal szemben nem vezetett pénzügyi eredményre, a magyar állam sok helyütt tárgyalni kényszerült, ezek a hetvenes évekig elhúzódtak. Így jöttek létre, illetve maradhettek fenn a magyar gazdasági jogrendszerbe alig-alig beilleszthető, részvénytársasági formában működő, állami kezelésben lévő vállalatok, melyeket ténylegesen igen, de jogilag nem államosítottak. Mindebből persze itthon nem sokat lehetett észrevenni, ugyanakkor a külföld felé az említett vitás ügyeket képviselő Általános

Értékforgalmi Bank a Chinoin részvénytársasági fejlődés papírján levelezett.

A privatizáció óta történeteket bemutató fejezet arra is választ adhat, szükség van-e a privatizációra? A Chinoin eredményei, a keleti piacok összeomlása következményeinek sikeres elkerülése, a növekvő hatékonyság, az eddig elhanyagolt területek (pl. marketing) fejlesztése, a kutatás-fejlesztés és a gyártási folyamatok, a vállalati felépítés racionalizálása, a korszerű minőségbiztosítási elvek meghonosítása mind arra utalnak, hogy a megfontolt, átgondolt privatizációnak van létjogosultsága és a kötet egyúttal bizonyítéka annak is, hogy az új tulajdonos nem szükségszerűen törli el a régi vállalati kultúra hagyományait, sőt, büszke lehet rájuk.

Összességében örülnünk kell ennek a szép és tartalmilag színvonalas kiadvány megjelenésének, különösen annak, hogy ez a hosszú évek hallgatása után a korábban oly aktív Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya közreműködésével valósult meg. (Bp. 1996.)

Haraszi Viktor

Honismereti bibliográfia

Balassa Iván–Kováts Dániel: Sárospatak határának helynevei. A *Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek* 33. 1997. 288 old.

Dr. Balás Gábor (szerk): Székelyek útja a hargitai tájról. Kiadja a Budapesti Székelykör és a KÖZDOK Kft. Bp. 1997. 176 old.

Benczik Gyula: Répceszentgyörgy története. Kiadja az Önkormányzat. Szombathely, 1996. 127 old.

Bodó Imre (szerk): A dombóvári „Fekete István” Kulturális Egyesület Emlékfüzete. Kiadja a Fekete István Kulturális Egyesület. Dombóvár, 1997. 60 old.

Bodó Imre: Fekete István emlékszoba, Dombóvár. Kiadja a szerző. Dombóvár, 1996. 28 old.

Bodó Imre: Fekete István és a szülőföld. A szerző kiadása. Kaposvár, 1995. 52 old.

A Borsodi Tájház közleményei 1. Szerk: *Hadozás Pál*. Edelény, 1997. 46 old. – *Hadozás Pál:* Honfoglalás előtti régészeti leletek Edelényben; *Wolf Mária:* A borsodi földvár; *Laki Lukács László:* A kézimunkázás boldogságáról.

A Borsodi Tájház közleményei 2. Szerk: *Hadozás Pál* és *Laki Lukács László*. Edelény, 1997. 46 old. – *Dr. Szeckó Károly:* Adalékok Farkas Zsigmond római katolikus lelképítész életéhez és munkásságához; *Laki Lukács László:* Vadászti László végrendelete 1805.; *Új:* Híres-neves közéleti emberek az edelényi temetőben.

Bóna István: Dunapentele története. A honfoglalástól a XIX. szd. közepéig. Intercisa Múzeum. 1997. 64 old.

Csányi Ákos: Ötszáz magyar levél a XVI. szdből. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz, 1549–1562. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. 1996.

Estók János: A mezőgazdasági gépjáratás története Magyarországon a kezdetektől 1944-ig. A Szerző kiadása, Bp. 1996. 290 old.

Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Reprint Kiadja Csepreg város Önkormányzata és az Öregdiákok Köre. 1995. 504 old.

Geosits, Stefan: Szentpéterfa – Petrovo Selo – Prostrum: 1221–1996. Literas Verlag, Wien, 1996. 176 old. – A község története.

Gibba Edit: Pártpolitika és közigazgatási viszonyok Vas vármegyében és Burgenlandban az 1920-as, 1930-as években. Savaria University Press. Szombathely, 1995. 186 old.

Göncz László: Fejzetek Lendva történetéből 1920-ig. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva, 1996. 120 old.

Gráfik Imre (szerk): Vas megye népművészete. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1996. 399 old.

Herényi István: Magyarország nyugati végvidéke, 800–1242. Argumentum K. Bp. 1996. 533 old.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXV–XXXVI. Szerk: *Veres László – Viga Gyula*. Miskolc, 1997. 852 old. – A tartalomról: *Pusztai Tamás:* Késő középkori épületek Muhiből, *Janó Ákos:* Újabb szempontok a sárospataki vár építéstörténetének kezdeteihez, *Takács Péter–Úrdvadi István:* A „föld népének” élete a Nagykaposi járásban Mária Terézia úrbírtrendezésekor; *Rémiai Tibor:* Miskolc mezőváros XVIII. szd-i lakóinak jogi státusza és rétegződése; *Bencsik János:* Tokaj, a kiváltságos kamarai mezőváros és Hegyalja avagy Tokaj-hegyalja; *Baják László:* Címerek a gyászszertartásokon, halotti címerek a XIX. szd-ból; *Gyulai Éva:* Négyesi Szepessy János (+1746) és Zsigmond (+1768) halotti zászlaja a Herman Ottó Múzeum Történeti Gyűjteményében; *Bakó Adámné:* Halotti zászló restaurálása; *Faragó Tamás:* Vándormozgalmak Miskolcon a XVIII. szd-ban a tanúvallomások tükrében; *Fazekas Csaba:* Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez; *Lénárt Béla:* Néptanítók Borsodban, 1868–1918.; *Csiki Tamás:* Az I. vh. gazdasági hatásai, a miskolci izraelita nagypolgárság az 1920-as években; *Bencsik János–Szász Ferenc:* A cseh-szlovák–magyar lakosságcsere etnikai, demográfiai és társadalmi adatai B-A-Z megyében (1946–1948); *Szász Ferenc:* Adatok a második világháború utáni kivándorlás történetéhez B-A-Z megyében; *Tarcai Béla:* Fénykép a temetőben. *Lukács László:* Gunda Béla és az európai néprajztudomány; *Sárkány Mihály:* Környezet és kultúra, ahogyan Gunda Béla látta; *Szabadfalvi József:* Gunda Béla Debreceni évei; *Szakáll Sándor:* Az erdőbényei kőbányák és egyéb kőanyagok; *Fehér József:* Az erdőbényei kőfaragó mesterség története; *Viga Gyula:* Az erdőbényei kőipar néprajzi vonatkozásai; *Krupa András:* Két nyelvű népi történetek Bükkzentkeresztről; *Hoffmann Tamás:* A változó változatlan (böngészők, halászkok, vadászok); *Balassa Iván:* Hagományos időjósítás, időmágia Magyarországon a XVIII–XIX. szd-ban; *Orosz György:* A legszentebb Istenszülő álma című nagy-orosz egyházi népekekről; *Dömötör Ákos:* Az ipari termelés hatása a Hangony-völgyi emberre; *Szabadfalvi József:* XIX. és XX. szd-i borotvatokok Borsod megyéből; *Mizser Lajos:* A keresztnevéadás hatóereje Cserépfaluban 1576–1976; *Balázs Géza–Lieber Tamás–Vargha Ferenc:* A Sátorköpusztai-, a Baradla-, a Béke és a Pénzpatoki barlang névanyaga; *Hála József–Landgraf Katalin–Székely Kinga:* Az aggteleki Baradla-barlang mondái. *Viszóczky Ilona:* Adatok Tornabarakony népesedéstörténetéhez; *Papp József:* A tizedesek és töltéskerülők szerepe a tiszai árvízvédelemben; *Kupcsik Sarolta:* Gesztelyi tanyanevek; *Ujváry Zoltán:* Tízéves a Gömri Múzeum.

Horváth Sándor: Bajánsenye krónikája, 896–1990. Szombathely, 1996. 279 old.

Huszár János: A Vasaljai Önkéntes Tűzoltóság története, 1896–1996. Kiadja az Önkormányzat, 1896–1998. Vasalja, Önkormányzat, 1996. 47 old.

Itt és most, 5. A biharkeresztesi múzeumbarátok helytörténeti, honismereti tájékoztatója. Szerk: *Dankó Imre*. 1997. 24 old. – *Dankó Imre*: Kell-e múzeum Biharkeresztesnek, vagy sem?; *Dabi János*: A Bihar és a Sárrét őskora; *Dankó Imre*: Búcsúzuunk Újvárosi Imre kulcskészítő népi iparművészttől; *Szabadi István*: Egy prédikatori, egy rektori, egy préceptori és egy „leányok tanítója” díjlevél Mező-Biharkeresztesről a XIX. szd. első feléből; *Dankó Imre*: Biharkeresztes kései betyárvilágából; *Vajda Mária*: Falucsúfólok Biharból; *Dankó Imre*: Köszöntjük Bihar tudósát, a 80 éves Balassa Ivánt; *Küllös Imre*: Debreceni óntányér Mezőgyánban.

Jakab Lajos – Nádasy Lajos – Szentpály-Juhász Imre: A celldömölki református gyülekezet története, 1924–1996. Kiadja a Gyülekezet, Celldömök, 1996. 68 old.

Kerné Magda Irén: Városunk: Paks. Helytörténet az általános iskolásoknak. Kiadja a Polgármesteri Hivatal. Paks, 1997. 112 old.

Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig I-II. Szerk: *Simon Anita és Tál Mariann*. Pallas Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 1997.

Kozár Mária: Etnološki slovar slovencev na madžarskem = A magyarországi szlovének néprajzi szótára. Szerk: *Kremenšek, Slavko és Gráfik Imre*. Savaria Múzeum. Monóster-Szombathely, 1996. 224 old.

Körmend oktatástörténete. Szerk: *Stipkovits Ferenc*. Kiadja az Önkormányzat. Körmend, 1996. 421 old.

Kövér István: Forradalom és megtorlás Szombathelyen, 1956–1960. Kiadja a Vas Megyei Honismereti Egyesület és a Honvéd Hagyományörző Egyesület. Szombathely, 1996. 265 old.

Lőrincz Zoltán: A Kőszegi Református Tempлом. Protestáns Tanulmányi Központ. Kőszeg, 1996. 45 old.

Lukács László: A mezőföldi tanyák néprajza. A farmtanyák kialakulása és pusztulása a Mezőföldön a XIX–XX. szd.-ban. *A Szent István Király Múzeum Közleményei A/ 32.* Székesfehérvár, 1998. 97 old.

Molnár András: Batthyány Lajos a reformkorban. Kiadja a Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1996. 221 old.

Mozsolics Amália: Hegyháti hagyományok. *Hegyháti tanulmányok I.* Panniculus Régiségtani Egylet. Szombathely, 1996. 128 old.

Nagy József: A celldömölki búcsújáráshely kialakulása. Kiadja a Rk.Plébánia. Celldömök, 1996. 48 old.

Ötven éves a körmendi Kölchey Ferenc Gimnázium. Szerk: *Soós István*. Körmend, 1996. 180 old.

Polner Zoltán: Földédesanyám. Népi szövegek Szeged környékéről. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola. Szeged, 1997. 136 old.

Rum története. Írta: *Csizmázia Géza, Csizmázia Gézáné* és mások írásai alapján *Horváth Sándor*. Kiadja az Önkormányzat. Rum, 1996. 200 old.

Sárvári Honismereti Híradó. Szerk: *Dr. Naszádos István*. Kiadja a Polgármesteri Hivatal. Sárvár, 1997. 2. sz. 50 old. *Hajdú Tamás*: A sárvári vár megnyezetfreskóinak magyar viseletábrázolásai; *Dr. Desits Imre*: Járványok a középkorban; *Nagy Miklós*: Keleti népek nyomai Sárvár vidékén; *Szeibert János*: Sárvár története 1848-ig; *Takács Attila*: Csőngei csengőszó.

Somogyi Honismeret. A Somogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója. Kaposvár, 1998. 1. sz. 86 old. – A tartalomról: *Deák Varga Dénes*: Kaposvár és Bát, a két szomszédvár; *Virányi István*: Kaposvár városépítész-történetének vázlatja; *Puskás Béla*: Kaposvár temetői.

Szabadka igazgatástörténetéből. Szerk: *Magyar László és Szabó József*. Pannon Press. Szabadka, 1996. 157 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. Kiadja a Móricz Zsigmond Könyvtár. Nyíregyháza, 1997. 4. sz. 377–502. old. – A tartalomról: *Kujbuné Mecsei Éva*: Nyíregyháza útja az 1837-es kiváltságlevél elnyeréséig; *Lukácsy Sándor*: Gondolatok Bessenyei szülőfalujában; *Margócsy István*: „A tiszta magyar”: Nemzetkarakterológiai és nemzeti történelem összefüggései Bessenyei és kortársai nyelvkonstanság-felfogásában; *Révay Vera*: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nyelvjárásának története; *Mizser Lajos*: Népeségmozgások Északkelet-Magyarországon a névtudomány tükrében.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. Kiadja a Móricz Zsigmond Könyvtár. Nyíregyháza, 1998. 1. sz. 120 old. – A tartalomról: *Galambos Sándor-Kujbuné Mecsei Éva*: A reformkori Nyíregyháza hétköznapi (Susztek Sámuel tanító feljegyzései I.); *Bene János és Papp D. Tibor*: Gyórfi Sándor huszárszobra Nyíregyházán; *Murányi István*: Nyíregyháza önkormányzata a kilencvenes években.

Szabó Péter: Az erdélyi fejedelemség. *Tudomány-Egyetem. Kulturtrade.* Bp. 1997. 163 old.

Szentgotthárd. Szerk: *Kuntár Lajos*. Kiadja az Önkormányzat és a Savaria Tourist. Szentgotthárd, 1996. 95 old.

Szénássy Zoltán: Lehár. Madách-Posonium. 1995. 160 old.

Szépfa István: Murteri kövek. Héttorony, 1995. 260 old. – A szerző írásai és interjúi a diaszpórában élő nyugati magyarságért végzett munkájáról.

„...szép magyar hazánknak tündérvédéke...”
Emlékek, dokumentumok Füred múltjából, 1796–1913. Szerk: *Németh Ákosné, Katona Csaba*. Kiadja a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület. 1997. 126 old.

Szigetköztől az Órségig – a Nyugat Dunántúl természeti értékei. Szerk.: *Rakonczay Zoltán*. Mezőgazda cop. Bp. 1996. 272 old.

Nagytótfalu (Baranya megye)
régi református iskola tornáca,
jelenleg helytörténeti gyűjtemény
és honismereti faluház
(*Lantos Miklós felvétele*)

